# LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

## 2

*E.Aleksandravičius*
*Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje*

SIETYNAS

Vilnius 1990

Redakcine kolegija:
EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS,
ANTANAS KULAKAUSKAS,
RIMANTAS MIKNYS,
EGIDIJUS MOTIEKA,
ANTANAS TYLA.

Redaktorė: A.Štugždinytė
Dailininkas: S.Motieka
Tekstą rinko ir maketavo:
A.Velička ir D.Čekanavičius

Recenzavo: Ist. m. dr. ALFONSAS EIDINTAS

Li-91 Lietuvių Atgimimo istorijos studijos / Redkol.:
E.Aleksandravičius ir kt. — V.: Sietynas, 1991 — 2.
— (Studijos; 2).
[T.] 2: Blaivybės sąjūdis Lietuvoje XIX a. — XX a. pradžioje / E.Aleksandravičius. — 1991. — 2 p. — Santr. angl.
Aleksandravičius analizuoja blaivybės judėjimą kaip vieną iš tautinės saviraiškos formų. Ypač atskleidžiami M.Valančiaus diplomatiniai sugebėjimai vesti žmones per blaivybę į tautinį atgimimą.

UDK 947.45.052

Turinys

# Pratarmė

Dabartiniu metu blaivybės ir atgimstančios mūsų tautos egzistencijos dalykai labai dažnai ir labai tiesiogiai yra siejami. Tad skaitytojas neturėtų nustebti, jog lietuvių tautos istoriniame kelyje blaivybės judėjimas taip pat stipriai siejosi su tautiniu sąmonėjimu, ūkine bei kultūrine branda, politinėmis mūsų galimybėmis, o kartu buvo viena iš svarbių tautinio Atgimimo XIX amžiuje sąlygų. Jau keletą dešimtmečių vienoje ar kitoje Atlanto pusėje spausdinamoje periodinėje lietuvių spaudoje pasirodydavo daug žadantys ketinimai išversti iš lenkų kalbos ir paskelbti lietuviškai iškiliausią lietuvių blaivybės istorijos veikalą K. Giečio "Blaivybės brolijos Žemaičių vyskupystėje 1858-1864 metais" (Vilnius, 1935). Viltimis, kad ši knyga pagaliau pasieks platesnįjį mūsų skaitytojų ratą, buvo vaduojamasi ir rašant savąją studiją, kurioje vengta gilintis ir plėstis tuose XIX a. vidurio blaivybės darbo baruose, kurie išties nuodugniai aprašyti K. Giečio, nors, deja, iki šiol neistorikams mažai žinomi. Kad blaivybės istorijos Lietuvoje problematika pastaruoju metu įgauna ne tik visuomeninio-kultūrinio aktualumo ženklą, bet yra ir mokslinių publikacijų sraute, rodo išpuoselėtos istoriografijos ir didelio skonio lenkų mokslinė spauda. Štai IV-tame solidaus tęstinio leidinio "Lituano-slavica Posnaniensia. Studia historica" tome, kurio anonsas jau išspausdintas, ketinama pakartoti M. Brenšteino studijos analogiška tematika (Blaivybės brolijos Lietuvoje, ypač Žemaičių vyskupystėje. 1856-1863. - V., 1918) publikaciją. O juk moksliniu požiūriu K. Giečio veikalas gerokai pranoksta M. Brenšteino darbą. Jei pastarasis dar nepraradęs mokslinio aktualumo lenkams, tai ką bekalbėti apie K. Giečio tekstų aktualumą mums. Tad, net nesulaukus aptariamos knygos lietuvių kalba pasirodymo, buvo stengtasi taip dėstyti M. Valančiaus laikus liečiančią medžiagą, tarsi K. Giečys jau būtų sulaukęs trokštamo leidimo. Iš čia kilo siekimas didesnį dėmesį sutelkti į tuos dalykus, kurie buvo arba M. Valančiaus blaivybės akcijos išvakarėse, arba tęsėsi po kelių dešimtmečių. Visa tai buvo daroma siekiant kuo platesnio XIX a. blaivybės idėjų sklaidos vaizdo, kartais

net įsirežiant į XX a. pradžią, kuri mums, bent iki I Pasaulinio karo buvo sunkiai atplėšiamas niūrios sukilimų ir spaudos persekiojimo epochos tęsinys.

1990 birželi

# Įvadas

XIX a. blaivybės idėjos, organizuotos antialkoholinės veiklos raida, kai kurių politinių ir visuomeninių institucijų pastangos vienaip arba kitaip veikti masinį blaivybės judėjimą Lietuvoje dabartiniu metu yra bene visuotinio susidomėjimo objektas. Visuotinio greičiausiai todėl, kad jau keletą metų mūsų visuomenė įvairiais būdais bando išsivaduoti iš baisios ligos - alkoholizmo - gniaužtų. O svarbiausia nėra itin sėkminga oficialaus blaivinimo akcija. Juk gyvenimo mokytoja - istorija - labiausiai reikalinga būna tada, kai racionaliai valdyti visuomenę, humanizuoti ir sukultūrinti atskiras jos gyvenimo sritis be istorinės patirties perėmimo, be dešimtmečių patikrintos tradicijos gaivinimo darosi neįmanoma. Buvo neįmanoma gaivinti blaivybės tradicijas ir stalinizmo bei ilgais stagnacijos metais, kai girtuokliavimo ir dėl iš jo kylančių visuomenės ydų demagoginis smerkimas darniai sugyveno su masiniu liaudies girdymu, valstybės finansinių pamatų stiprinimu gigantiškais alkoholinių gėrimų gamybos mastais. Apie blaivybę buvo šnekama, bet apie jos tradicijas Lietuvoje tik užsimenama. Tuolab biurokratinė valstybės mašina įdėmiai sekė bet kurio organizuoto atsisakymo nuo svaigalų apraiškas, ir dėl to minėtos apraiškos taip ir neišaugo į savaiminį judėjimą. Stalinizmo ir stagnacijos valstybė bet kokio "organizavimo" monopolį sergėjo tiek pat akylai, kaip ir svaiginamųjų gėrimų gamybos bei prekybos monopolį. Todėl buvo pamirštos blaivinimo darbų pamokos, todėl nesėkmingos valdininkų, iš viršaus sumontuotų blaivybės institucijų pastangos įrodyti savo reikalingumą ypač išryškino istorinių tradicijų, praeities patyrimo mokslinės analizės deficitą.

Blaivybės judėjimas, ypač Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus akcija ir blaivybės brolijos, istoriografijoje nebuvo kiek nors labiau nuskriaustos temos. Netgi priešingai: per daugiau kaip šimtmetį, praslinkusį po Vilniaus generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo įsako, uždraudusio blaivybės brolijas ir bet kokias organizuoto blaivinimo formas, tyrinėtojai ne kartą sutelkė dėmesį ties įžymiais XIX a. vidurio įvykiais. Pasirodė straipsnių, brošiūrų, viena kita knyga ir disertacija. Tačiau rašymas rašymui nelygu.

Pirmieji savo darbuose blaivybės brolijų veiklą pradėjo aprašyti rusų oficialūs asmenys, buvę M. Muravjovo politikos apologetai, mokslinio ir pseudomokslinio tyrimo ėmęsi tik politinių motyvų vedami. Tiesa, blaivybės judėjimas Lietuvoje jiems nebuvo atskiras, nuo kitų XIX a. vidurio visuomeninio bei kultūrinio gyvenimo izoliuotas reiškinys. Priešingai, del atviro anticarinio judėjimo, dėl ginkluoto sukilimo prieš Rusijos imperijos viešpatystę, M. Valančiaus blaivinimo (o ir visas švietėjiškas) darbas rusų buržuazinių autorių veikaluose buvo vertinamas neigiamai, kaip viena iš politinio judėjimo apraiškų. Nedomino jų nei objektyvūs valstiečių pasipriešinimo girtybei motyvai, nei pats blaivybės sąjūdžio formavimosi procesas. I. Kornilovui, I. Nikotinui, anoniminiam tos pačios pakraipos autoriui, 1866 m. oficioze "Vilenskij Vestnik" paskelbusiam straipsnį "Blaivybės brolijos Šiaurės Vakarų krašte"[1], visų pirma rūpėjo tai, kas vykdė blaivybės propagandą; jų politinį užsiangažavimą lėmė katalikų bažnyčios pozicija, nebeabejotinas organizatoriaus vaidmuo, suvaidintas kuriantis brolijoms, vystant raštiją lietuvių kalba. Šie autoriai - kaip ir Rusijos valdžia apskritai - puolė katalikų bažnyčią, o ne blaivybę, kuri atskirai paėmus, net nebuvo jų darbuose kaip reikiant įvertinta. Toks politinis tendencingumas nulėmė ir pamfletinį kai kurių publikacijų pobūdį, ir požiūrį į pirminius šaltinius. Juk nereikia archyviniu dokumentu remtis ten, kur viskas iš anksto aišku. Tuo tarpu vertinimai niekuo nesiskyrė nuo oficialios carizmo politikos krypties. Tad rusų XIX a. antrosios pusės tyrinėtojų darbai panašėja į atsiminimus, o ne į objektyvius mokslinius tyrimus.

Susidomėjimas mūsų tema padidėjo atkūrus 1918 m. nepriklausomą Lietuvos valstybę, dar nuodugniau pradėjus ieškoti atgimusios politiniam gyvenimui tautos galios šaltinių. Tiek lietuvių, tiek lenkų kalbomis tarpukario laikotarpiu išleista keletas studijų, specialiai skirtų XIX a. vidurio masiniam blaivybės judėjimui, ypač blaivybės brolijų veiklai. Šioje srityje prioritetas priklauso M.

---

[1]Корнилов И. Русское дело в Северо-Западном крае. - С. Петербург, 1901; /Никотин И./ Из записок Ивана Акимовича Никотина. - С. Петербург, 1905; Никотин И. Столетний период русского законодательства в воссоединенных от Полеси губерниях и законодательство о евреях. - Вильна, 1886; Братства трезвости в Северно-Западном крае // Виленский вестник, 1866, N29.

Valančiaus biografui A. Aleknai, kuris dar 1918 m. savaitraštyje "Vienybė" (keliuose numeriuose) paskelbė trumpą blaivybės brolijų veiklos istoriją, kuri, gerokai išplėsta, įėjo į knygą "Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius"[2], ir Vilniaus S. Batoro universiteto darbuotojui, kilusiam nuo Telšių, M. Brenšteinui. Pastarasis Žemaitijos kultūros žinovas Vilniaus Mokslo bičiulių draugijos leidinyje 1915-1918 m. paskelbė seriją straipsnių apie blaivybės brolijas Žemaičių vyskupijoje. 1918 m. pasirodė ir atskiras tos medžiagos atspaudas[3].

A. Alekna pirmasis kiek rimčiau įsigilino į du svarbius archyvinius rinkinius: Žemaičių vyskupystės konsistorijos ir Kauno gubernatoriaus dokumentus. Be to, plačiai panaudojo XIX a. antrosios pusės periodinę spaudą. A. Brenšteino indėlis šioje stityje kuklesnis. Tiesioginiais šaltiniais, archhyviniais dukumentais jis beveik nepasinaudojo, tačiau, remdamasis periodika, jau paskelbtais straipsniais, A. Aleknos publikacijomis, išdėstė pagrindinius blaivybės brolijų veiklos metmenis. Svarbiausios abiejų tyrinėtojų išvados iš esmės buvo tos pačios. Kitose Rusijos gubernijose, Lenkijos karalystėje blaivybės "raginimas, kaip ir daugelis gražių sumanymų, /.../ nuskambėjo be jokių žymesnių pasekmių, Žemaičių vyskupijoje Valančiaus veiklumas blaivybei sugebėjo užbrėžti plačias ribas ir patraukti prie jo milijoninę minią"[4]. Dėl metodologinių savo tyrimo ypatybių, nesant rimtų agrarinių santykių XIX a. vidurio Lietuvoje istorijos darbų, autoriai neįstengė žvilgterėti giliau, nebandė klausti ir analizuoti, ar vien M. Valančiaus asmens įtaiga ir katalikų bažnyčios ganytojiški užmojai lėmė tokį iš tiesų masinį blaivybės judėjimo pobūdį Žemaitijoje, kitose Kauno gubernijos apskrityse. Abiejų darbuose blaivybės idėja vis dėlto virtusi bažnyčios ir Rusijos valdžios politinės kovos liaudies masėms užvaldyti arena. Čia, kaip tik taip vertinant A. Aleknos ir M. Brenšteino poziciją, visai nenorima sakyti, kad jie (kaip keletą dešimtmečių buvo bandoma prikišti prieškariniams autoriams)

---

[2]Alekna A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius. - Klaipėda, 1922.

[3]Brensztein M. Bractwa trzezwosci na Litwie, glownie w djecezji Zmudzkiej. 1856-1863. - Wilno, 1918.

[4]Alekna A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, p. 85.

neskyrę carizmo ir rusų liaudies interesų. Reikalas tas, kad Rusijos vyriausybės požiūris į blaivybę ir į degtinės gamybą nediferencijuojamas. Neabejojama, jog carizmo interesai paskutiniais ikireforminiais metais buvo traktuojami kaip viena direktyvinė kryptis: didinant svaigalų gamybą, girdant nuvargintą, užguitą ir tamsų valstietį, papildyti prakiurusį kapšą. Tai labai supaprastinta, vienpusiška intrepretacija, kuri vėlgi sąlygota specialių darbų Rusijos politikai Lietuvoje XIX a. viduryje nušviesti deficito.

Blaivybės judėjimo tyrimą tęsė labai išsami K. Giečio Vilniuje 1935 m. lenkų kalba išleista studija "Blaivybės brolijos Žemaičių diecezijoje 1858-1864 m."[5] Laikydamasis tų pačių metodologinių pozicijų, kaip ir jo pirmtakai, K. Giečys neieškojo socialinių-ekonomimių priežasčių, sukėlusių blaivybės judėjimo bangą Lietuvoje. Kaip ir minėti autoriai, jis liaudies praregėjimą ir išsivadavimą nuo žalingų įpročių matė šviečiamojoje ir pastoracinėje akcijoje. Nepaliesta liko svarbiausia viso judėjimo aplinkybė: baudžiavos panaikinimas ir valstiečių reforma, visuomeninio gyvenimo sujudimas, reikalavimas suteikti pilietines teises ir laisves. Kaip tik šiame visuomeninio gyvenimo kontekste išryškėjo tai, kad blaivybė nebuvo to meto visuomenės tikslas, o tik priemonė, viena iš priemonių svarbiausiam dalykui - socialinei pažangai pasiekti. Todėl priežastingumo, socialinio determinuotumo analizės stoka gerokai sumenkina K. Giečio darbo vertę. Nors teologijos daktaro disertacija (o tokia buvo aptariama studija), matyt ir negalėjo kelti kitokio uždavinio, kaip tik parodyti katalikų bažnyčios, įžymaus jos dignitoriaus M. Valančiaus pastangas atlikti savo pastoracines funkcijas. Bet tokiu atveju įvadinėje K. Giečio knygos dalyje pristinga tokios refleksijos. Tačiau negalima neįvertinti faktografinės ir faktologinės šio darbo svarbos. K. Giečys išstudijavo svarbiausius masinio blaivybės judėjimo istorijos šaltinius: Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos archyvą, Kauno gubernatoriaus kanceliarijos dokumentus, nepaprastai svarbų mūsų istorijai Zavadskių archyvą, tuo metu buvusį Vilniaus Mokslo bičiulių draugijoje. Išsamiai ištirta Žemaičių vyskupijos archyvo medžiaga, panaudoti Raudondvario parapijos dokumentai. Todėl pačių blaivybės brolijų

---

[5]Gieczys K. Bractwa trzeżwosci w diecezji Zmudziej w latach 1858-1864. - Wilno, 1935.

istorija, M. Valančiaus pastangos ir diplomatija yra atskleista visapusiškai ir iki šių dienų neprarado savo mokslinės vertės bei aktualumo. Galima tik apgailestauti, jog K. Giečio knyga iki šiol neišvydo šviesos lietuvių kalba[6].

Tarpukario laikotarpiu išspausdintos dar kelios studijos mūsų klausimu. Jas parašė J. Matusas[7] ir J. Juodaitis[8], tačiau tai greičiau populiarinimo bandymai, o ne savarankiški mokslo darbai.

Deja, sovietinio režimo metais lietuvių istoriografijoje žymesnių blaivybės judėjimo istorijos tyrimų nebuvo daroma. Kaip minėta, tai lėmė nepalanki politinė konjunktūra stalinizmo ir stagnacijos sąlygomis. Vaizdžiau kalbant, dėmesys blaivybės tradicijoms ilgą laiką buvo atvirkščiai proporcingas girtavimo mastų didėjimui ir svaigalų gamybos karštligės siautuliui. Gvildenant įvairius agrarinio, socialinio, revoliucinio judėjimo istorijos klausimus, tarytum nenorint užkliūdavo M. Valančius ir blaivybės brolijos. Bet tuo metu brėžiamame mūsų tautos istorijos kontūre tas judėjimas atsispindėjo tik netiesiogiai, su didelėmis išlygomis, tik tomis savybėmis, kurios buvo pripažįstamos objektyviomis blaivybės sąjūdžio dalyvių atžvilgiu. Tai yra, būdavo pabrėžiama, kad nei M. Valančius, nei tuo labiau kiti XIX a. vidurio Lietuvos šviesuoliai nesuvokė blaivybės sąjūdžio socialinės esmės, bet objektyviai suvaidino pažangų vaidmenį. Arba dar charakteringiau: "Katalikų dvasininkija, darydama tam tikrą ideologinį poveikį blaivybės sąjūdžiui Lietuvoje, negalėjo pakeisti objektyvios jo socialinės esmės, kuri liudijo didėjantį lietuvių valstiečių ir miestiečių apačių sąmoningumą"[9]. Ši istoriko V. Neupakojevo daktarinės disertacijos autoreferato (plg. A. Rybelis Blaivybės sąjūdis Lietuvoje: ištakos, raida, socialinė esmė. - Blaivybė. V., 1986, p.31) citata išraiški keliais aspektais. Pirmiausia, pastangos žiūrėti į XIX a. vidurio reiškinį kitaip

---

[6]Reikalingumą lietuviškai išleisti K. Giečio veikalą rodo net toks faktas, kad solidus akademinis lenkų tęstinis "Lituano-slavica Posnanensis" ketina pakartoti M. Brenšteino anksčiau aptartas ir menkesnės studijos publikavimą lenkų kalba.

[7]Matusas J. Blaivybės brolijos Lietuvoje // Tiesos kelias, 1928, Nr. 4. p. 194-202.

[8]Juodaitis J. Vyskupo Valančiaus blaivybės brolija. - Telšiai, 1930.

[9]Cit. iš Rybelis A. Blaivybės sąjūdis Lietuvoje. - Blaivybė, V. 1986.

negu jį matė anų įvykių liudininkai (tai dar pusė bėdos!), visai nesistengiant atskleisti, kaip jie jį matė. Ir antras dalykas - dėl agresyvaus, karingo ateizmo įtakos blaivybės sąjūdis sovietinėje istoriografijoje galėjo būti legalizuotas tik "išvadavus" jį iš bažnyčios "ideologinio poveikio blaivybės sąjūdžiui". Kitaip tariant, bažnytinės (o kaip tik tokios jos buvo) organizacijos - blaivybės brolijos - paliekamos tik ideologinio poveikio įtakos sferoje, jų objektyvus arba tariamai objektyvus socialinis turinys suabsoliutinamas ir, visiškai nusikalstant istorinei tiesai, nutylimas tiesioginis, organizacinis ir vadovaujantis dvasininkijos vaidmuo tame judėjime. Kitaip tariant, iš blaivybės brolijų būtinai turėjo būti atimta jų religinė esmė, antraip iškildavo pavojus nusikalsti ateistiniams sovietinio istorijos mokslo imperatyvams.

Kita vertus, pokariniai istorikai, norom nenorom sutelkę dėmesį agrarinių ir socialinių santykių studijoms, savo darbų rezultatais sudarė galimybę priartėti prie socialinės religinio savo pobūdžiu judėjimo esmės suvokimo. P. Pakarklis savo knygoje "Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje"[10] pirmąsyk pažymėjo, jog blaivinimo propagandos dvasininkija ėmėsi tuo metu, kai caro vyriausybė vykdė katalikų bažnyčios turtų sekuliarizacijos kampaniją. Tuo metu iš dvasininkų rankų išslydo ir jų laikytos karčemos. Tiesa, neleistinai suabsoliutinus šį teiginį, buvo galima nupiešti vėlgi gerokai iškreiptą blaivybės sąjūdžio priežasčių vaizdą. Tačiau pats faktas, pati P. Pakarklio pastebėta aplinkybė negali dingti iš tyrinėtojo akiračio. Šiaip ar taip, netekusi karčemų ir gundančiai didelių pajamų iš jų laikymo, bažnyčia buvo apvalyta nuo savotiško balasto, neabejotinai trukdžiusio pastoraciniam darbui.

Keletą svarbių mūsų temai straipsnių yra paskelbęs A. Rybelis[11], kuris atskleidė blaivybės judėjimo reikšmę visai kultūrinei ir socialinei Lietuvos raidai. Nauja jo darbuose tai, kad pirmąsyk buvo parodyta, kaip XIX a. viduryje šį sąjūdį įvertino pažangiausi to meto Rusijos protai - N. Černyševskis, N, Dobroliubovas. Nors blaivybės

---

[10]Pakarklis P. Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje - V., 1956.

[11]Rybelis A. Blaibybės sąjūdis Lietuvoje, p. 31.

judėjimo progresyvios reikšmės įrodinėjimas, remiantis rusų revoliucionieriais demokratais, matyt, smarkiai buvo sąlygotas noro išsiveržti iš nepalankios tyrinėjimams politinės konjunktūros, tačiau jis vis dėlto atvėrė naują puslapį XIX a. vidurio blaivybės judėjimo istoriografijoje, parodė, jog dar neišsemti net periodinėje ano meto spaudoje publikuoti istoriniai šaltiniai. Neabejotinai reikšmingos ir A. Rybelio išvadų tezės apie tai, kad "blaivybės brolijos buvo nors ir trumpas, bet labai įspūdingas epizodas Lietuvos istorijoje ta prasme, kad jos, gyvavusios vos šešerius metus, reikšmingai prisidėjo prie sveiko ir gyvybingo lietuvių tautos kamieno išlaikymo ne vienai mūsų genties kartai"[12].

Šia proga pravartu paminėti rusų istoriko V. Fiodorovo darbą "Valstiečių blaivybės judėjimas 1858-1860 m."[13]. Autorius pažiūrėjo į mums svarbų klausimą kaip į vieną svarbiausių pirmosios revoliucinės situacijos Rusijoje akcentų. Tiesa, Lietuvos įvykiai, ypatingos visos imperijos kontekste kovos dėl blaivybės formos, katalikų dvasininkijos aktyvūs veiksmai nebuvo specialaus dėmesio objektas. V. Fiodorovą visų pirma domino bendrieji visos Rusijos judėjimo požymiai, o atskirų teritorijų, atskirų gubernijų specifika liko antroje vietoje. Tačiau mums, aiškinant M. Valančiaus blaivybės akciją, toks požiūris yra ypač svarbus, nes tik lyginamosios istorinės analizės pagalba (greta kitų socialinės-ekonominės raidos dėsnių išaiškinimo) įmanoma atskleisti ir objektyvų antifeodalinį masinio blaivybės sąjūdžio turinį. Autorius įrodė, jog kova su vadinamąja degtinės atpirkimo sistema (t.y. tokia sistema, kai degtinės gamintojas ir pardavinėtojas į iždą sumoka tam tikrą pinigų sumą už teisę gaminti ir prekiauti) iš esmės reiškė kovą su visa atgyvenusia feodaline-baudžiavine Rusijos imperijos politine sistema. Jo nuomone, tuo metu funkcionavęs atpirkimas buvo tipiška feodalinės santvarkos yda, būdinga ne tik Rusijai, bet ir kitoms Europos valstybėms, savaip patyrusioms feodalizmo krizę. Kitas svarbus teiginys, išplaukęs iš V. Fiodorovo tyrimo, tas, kad "blaivybės judėjimo pradžia sutapo su oficialiu pasirengimo valstiečių reformai

---

[12] Федоров В.А. Крестьянское трезвенное движение 1858-1860 гг. // Революционная ситуация в России в 1859-1861 гг. - М., 1962, с. 110.

[13] Ten pat.

paskelbimu ir prasidėjusia gubernijų komitetų veikla valstiečių klausimui spręsti"[14]. Tačiau aptariamame darbe antialkoholinės valstiečių nuotaikos taip pat buvo susietos su antifeodalinėmis tendencijomis, kad pati blaivybės idėja, kaip kultūros reiškinys, liko antroje vietoje. Todėl ir bandymas parodyti judėjimą tik kaip kovą su bloga, atgyvenusia degtinės gamybos ir atpirkimo sistema, t.y. kaip kovą su atpirkėjais ir visa biurokratine mašina, nustelbė pastangas pasiekti blaivią, sąmoningą egzistenciją. Tie dalykai yra artimai tarp savęs susiję, tačiau, gilinantis į juos, būtina skirti vieną nuo kito. Tuo labiau aiškinant Lietuvos blaivybės brolijų veiklą.

Tačiau nors blaivybės istorijos bibliografija ir turi keliolika pozicijų, negalima pasakyti, kad viskas čia yra aišku. Dar lieka klausimų, kurie prašyte prašytųsi atsakymo. Visų pirma, kaip jau žymėjome, iš mūsų istoriografijos plaukia mintis, kad blaivybės idėjos, jų propagavimas ir vienų ar kitų abstinencijos organizacijų kūrimas - tai išimtinai M. Valančiaus laikų reiškinys ir M. Valančiaus rankų darbas. Tačiau ar neturėjo masinis liaudies blaivybės judėjimas savo istorinių šaknų, savo priešistorės Lietuvoje? Gal tik A. Piročkinas trumpučiame straipsnelyje, išspausdintame žurnale "Mokslas ir gyvenimas"[15], pristatė teorinių blaivybės pradmenų kūrėją Lietuvoje, daktarą, Vilniaus universiteto ir daugelio užsienio mokslo ir kultūros institucijų garbės narį Jokūbą Šimkevičių, 1818m. Vilniuje lenkų kalba paskelbusį unikalų mūsų istorijoje "Veikalą apie girtavimą"[16]. Autoriai, rašę įvairiais XIX a. pirmosios pusės Lietuvos kultūrinio gyvenimo klausimais, neretai minėdavo ir Vilniaus inteligentų "nenaudėlių" šubravcų antialkoholinę satyrą, lietuvių poeto Silvestro Valiūno kūrybą, pajuokiančią ištvirkusią, prasigėrusią, girdančią degtine savo valstiečius poniją[17]. Tačiau nebuvo bandyta žiūrėti į

---

[14]Ten pat, p. 125.

[15]Piročkinas A. Iš blaivybės istorijos Lietuvoje. // Mokslas ir gyvenimas, 1985, Nr. 10, p. 34-35.

[16]Szymkiewicz J. Dzielo o pjanstwie. - Wilno, 1918.

[17]Mikšytė R. Silvestras Valiūnas. - V., 1978.

tuos praėjusio amžiaus pradžios reiškinius, kaip į masinio judėjimo idėjinę, intelektualinę priešistorę. Nebuvo susieti J. Šimkevičiaus, S. Valiūno kūriniai, "Gatvės žibintų" satyros, sukurtos minėtųjų "nenaudėlių", su M. Valančiaus veikla, su jo paties ir jo bendražygių antialkoholine orientacija. O juk visiškai aišku, kad blaivinti tamsią liaudį, skiepyti meilę sveikam ir blaiviam gyvenimo būdui, mokyti ir lavinti gali tik tas, kuris jau išsivadavęs iš dar neseniai visą (taigi ir bajoriškąją) visuomenę užkrėtusios girtavimo ligos, arba tas, kuris niekada ja nebuvo apsirgęs. Tokia padėtis mūsų istoriografijoje neatsitiktinė. Tiesa, politinė konjunktūra, apie kurią jau ne kartą užsiminta, čia (bent tiesiogiai) nekalta. Tai nulėmė pirmiausia įsiviešpatavęs požiūris į viršutinius lietuvių tautos sluoksnius XIX a. viduryje. Kadangi neretai bajorija buvo socialiai ir kultūrine prasme atitolusi nuo liaudies masių (o tai tipiškas feodalinės visuomenės požymis), tai jos blaivėjimas, kultūrėjimas buvo paliktas už mūsų tautos istorijos rėmų. Kartu su tuo buvo prarastas ryšys tarp XIX a. pradžios reiškinių ir XIX a. vidurio masinio valstiečių blaivybės judėjimo. Dar daugiau, dėl tos pačios priežasties savotiškai "sutrumpėjo" ir mūsų dabartinės visuomenės įsisamonintas blaivybės tradicijų kelias. Neatsitiktinai, pradedant A. Alekna ir baigiant paskutiniais enciklopediniais žinynais, XIX a. blaivybės brolijų ištakų ieškoma išimtinai išoriniuose dalykuose. Pabrėžiamas (aišku, ne be pagrindo) ryšys su A. Metjų abstinencijos draugijomis Airijoje, su kardinolo, Vroclavo vyskupo M. Dypenbroko blaivybės brolijomis, kurių įstatai buvo patvirtinti popiežiaus Pijaus IX, su visai netolima Lenkijos Karalystės blaivybės sąjūdžio patirtimi. Vidiniai stimulai traktuojami išimtinai kaip socialiniai-ekonominiai sunkumai, kaip feodalinės priespaudos neigimas. Tačiau kultūrinės aplinkos, kurioje ėmė reikštis S. Daukantas, M. Valančius ir L. Ivinskis, poveikis liko pamirštas. Per ilgus metus atsivėrusią spragą šiek tiek užpildė 1989 m. "Minties" leidyklos pastangomis pasirodęs grupės istorikų bei kultūrologų straipsnių rinkinys, gvildenantis girtavimo ir blaivybės istorijos problemas, savaip žymintis naujo blaivybės ir istoriografijos etapo

pradžią, leidžiantis tikėtis ateityje fundamentalių, pirminiais šaltiniais bei atitinkama metodologija paremtų studijų[18].

Prašosi dėmesio dar vienas dalykas, visiškai pamirštas mūsų istorikų. Juk suvokiant, kad Rusijos valdžia, 1864 m. uždraudusi blaivybės brolijas Žemaičių vyskupystėje, kovojo su didėjančia katalikų bažnyčios galia, įtaka lietuvių valstiečiams ir visai tautai, kyla klausimas, kaip vis dėlto buvo žiūrima į blaivybę ir girtavimą viešpataujančios nacijos viršūnėse, kaip į tai žiūrėjo valdžia, ar šiuo aspektu buvo vieningi biurokratinės mašinos vairininkai. Problema visai pagrįsta, nes praėjusio amžiaus pabaigoje Lietuvos gubernijose funkcionavo oficiali institucija - Liaudies blaivybės globos komitetas (Komitet popečitelstva narodnoj trezvosti), turėjęs nemažą valstybės paramą, bet praradęs bet kuriuos poveikio liaudžiai šansus.

Iš to, kas pasakyta, plaukia ir mūsų studijos tikslai bei užduotys: trumpai apžvelgti XIX a. blaivybės raidą, nepamirštant svarbiausio momento - masinio judėjimo XIX a. viduryje, pažvelgti į ištakas ir išaiškinti jos išdavas. Todėl reikia atskleisti, kaip sklido blaivybės idėjos lietuvių bajorijoje, taip pat parodyti nepasiteisinusius oficialius Rusijos imperijos administracijos blaivinimo bandymus Lietuvoje.

Tai padaryti leidžia gausi medžiaga, kuri išlikusi Lietuvos, TSRS, Lenkijos centriniuose archyvuose ir, galima sakyti, istorijos mokslui jau žinoma. Tačiau keletas fondų ir kolekcijų nebuvo tirta. Antai Riomerių archyvas liudija apie Kauno gubernijos dvarininkų planus reguliuoti degtinės gamybą bei blaivinti liaudį (Varšuvos tautinė biblioteka). Centriniame valstybiniame istorijos archyve Kaune yra nedidukas, bet savaip iškalbingas minėto "Liaudies blaivybės globos komiteto" fondas (F. 407). Tačiau svarbiausia medžiaga, kuria remiantis bandyta atsakyti į šios studijos klausimus, jau publikuota. Tai XIX a. blaivybės literatūra (ypač lenkų kalba), periodinė spauda, publikuoti memuarai, laiškų rinkiniai. Pastangas įžvelgti blaivybės judėjimo vientisos, lietuviams charakteringos tradicijos formavimosi žymes, siejant kartais sunkiai susiejamus XIX a. pradžios, vidurio ir paskutinių dešimtmečių reiškinius, ribojo nedidelė studijos apimtis.

---

[18]Ritualas, blaivybė, kultūra. - V., 1989.

odėl kai kurie teiginiai yra hipotetiniai, be įrodymų. Tad galima
polemika galėtų dar geriau nušviesti blaivybės istorinį kelią.

## Prie blaivybės sąjūdžio ištakų

### 1. Blaivybės idėjos J. Šimkevičiaus "Veikale apie girtavimą"

Europos civilizacijos raidoje girtybė ir blaivybė neretai ėjo kartu. Didžiausias visuomenės prasigėrimas buvo lydimas valdančiųjų sluoksnio įvairių reguliacijos ar net draudimo aktų. Naujaisiais laikais, šviečiamajame amžiuje, pasirodė ne tik juridiniai aktai, ribojantys girtavimo, svaigalų gamybos mastus, bet ir moksliniai girtavimo raidos, socialinio šios ydos poveikio tyrimai. Pradėta aštriai kritikuoti šį reiškinį ir propaguoti blaivaus gyvenimo pranašumus. Kitaip tariant, XVIII ir XIX a. sandūroje užsimezgė tam tikri mokslinės blaivybės literatūros pagrindai.

1818 m. Lietuvoje išleistas labai aktualus tiems laikams, o ir iki šiol nepranoktas racionalumu, humanistine orientacija ir moksline erudicija "Veikalas apie girtavimą". Jo autorius - spalvinga, įdomi, kontraversiška ir netgi paslaptinga asmenybė. Tai, cituojant titulinio aptariamos knygos puslapio tekstą, "laisvųjų menų, filosofijos, medicinos ir chirurgijos daktaro, jo imperatoriškosios didenybės rūmų patarėjo, Vilniaus imperatoriškojo universiteto, Vilniaus medicinos, Varšuvos karališkosios mokslo bičiulių draugijų garbės nario, Paryžiaus medicinos akademijos, Praktinės medicinos, emuliacijos ir galvanikos draugijų nario" - Jokūbo Šimkevičiaus (1775-1818) vizitinė kortelė, savo titulų sąrašu nenusileidžianti aristokratams. Tačiau, stabtelint ties knygos autoriaus asmenybe, iš karto reikia pabrėžti, kad J. Šimkevičių derėtų iš pat pradžių skirti prie intelektualinės aristokratijos, nes savo kilme prie didžiausių norų jis nebūtų galėjęs pasigirti. Nors nėra visiškai aišku, kur jo giminės šaknys, nors yra keletas versijų dėl jo kilmės, tačiau nei viena iš jų neįrodo J. Šimkevičiaus aristokratiškumo.

Savo "Mokytuose žemaičiuose" Liudvikas Jucevičius kildino J. Šimkevičių iš Žemaitijos[1]; yra nuomonių, jog būsimojo "Veikalo apie

---

[1] Jucevičius L. Mokyti Žemaičiai. V., 1975, p. 163.

girtavimą" autoriaus gimtinė buvusi kažkur Raseinių paviete[2]. Tačiau, antra vertus, paskutinius gyvenimo mėnesius, jau sunkiai sirgdamas, J. Šimkevičius praleido savo dvare netoli Ukmergės. Tai, žinoma, ne įrodymas jo kilmės vietai išaiškinti, tačiau vertas dėmesio faktas. Mat jo kilmės vieta, gimtosios aplinkos aiškinimas nėra savitikslis: J. Šimkevičiaus asmuo Lietuvių kultūros istorijoje yra susijęs ir su kitais, gal net labiau įžymiais, blaivybės svarbą pranokstančiais dalykais. Turima omenyje dabar jau chrestomatinis lietuvių kalba parašytas literatūrinis eilėraštis - laiškas "Šimkevičiaus gromata Dionizui Poškevičiui", su kurio autorystės problema susiduria jau kelios lietuvių kultūros istorikų kartos ir kuris tapo savotiška neatspėta mūsų istoriografijos mįsle. Vieni tyrinėtojai (R. Mikštytė) linkę manyti, jog "Giesmės mužikėlio" autoriaus korespondentas ir daktaras J. Šimkevičius - tas pats asmuo[3]. Kiti (V. Biržiška) teigė, jog tai buvo kuris nors kitas, Šimkevičių pavardę turėjęs inteligentas, greičiausiai emigrantas. Be to, V. Biržiška nurodė, jog laiško D. Poškai autorius gali būti Rufino Piotrovičiaus, penktojo dešimtmečio viduryje bėgusio nuo Rusijos valdžios persekiojimo užsienin, prisiminimuose minimas žemaitis poetas Šimkevičius, kuris 1846 m. Karaliaučiuje tarnavo valdininku ir sakėsi daug žemaitiškų eilėraščių parašęs. Bet net pačiam V. Biržiškai kėlė įtarimą tariamo korespondento ir adresato, Karaliaučiaus valdininko Šimkevičiaus ir D. Poškos per didelis amžiaus skirtumas. Juk D. Poška mirė 1831 m., t.y. dar neprasidėjus posukiliminei emigracijos bangai. Be to, jis sulaukė senyvo amžiaus. O garsiąją "Gromatą" rašė, iš visko sprendžiant, bendraamžis ir panašios socialinės padėties žmogus. Jei taip, tai, praslinkus 15 metų nuo D. Poškos mirties, Rufino Piotrovičiaus minimas Šimkevičius turėtų būti senučiukas, o atsiminimai neleidžia įtarti jį tokį buvus. Tad labai abejotina versija, kad laiško D. Poškai autorius ir karaliaučiškis Šimkevičius tas pats asmuo. Nekeičia padėties ir nuomonė, kad nėra duomenų, liudijančių J. Šimkevičiaus - "Veikalo apie girtavimą" autoriaus - poetinį talentą, o "Gromatos" autorius neabejotinai turėjo

---

[2]M. Lukšienės ir V. Raudeliūno komentaras. - Ten pat, p. 243.

[3]Mikšytė R. Silvestras Valiūnas. - V., 1978, p. 57.

lanksčią poetinę plunksną[4]. Nors, tiesą sakant, niekur neužsimenama, kad daktaras J. Šimkevičius būtų rašęs lietuviškai, tačiau pacituokime L. Jucevičiaus "Mokytus Žemaičius": "Smulkesnius savo raštus eilėmis ir proza dažnai spausdindavo laikraščiuose, leidžiamuose Vilniuje"[5]. L. Jucevičius nekalba apie lietuviškus raštus, tačiau, kad daktaro J. Šimkevičiaus būta poeto - neabejoja. Abi nuomonės nėra pakankamai įrodytos, nes stinga tiesioginių duomenų. Tačiau, net neaptikus jokios sensacingos užuominos archyvuose, neradus netikėtos lietuviškai parašytos eilutės lenkiškuose J. Šimkevičiaus tekstuose, net neištyrus jo publicistikos ir L. Jucevičiaus minimų eilių, galima pasakyti, jog daugelis ano meto šviesuolių, net nepretenduodami į poeto rangą, nesunkiai galėjo parašyti eilėmis proginį laišką ar dedikaciją, juolab kad net moksliniai J. Šimkevičiaus tekstai parašyti labai grakščiu ir vaizdingu stiliumi. Pagaliau neretas ano meto lietuvių kilmės inteligentas yra palikęs tik po vieną kitą lietuviškai parašytą kūrinėlį, įsimaišiusį tarp gausių lenkų kalba sukurtų darbų. Ir dar vieną dalyką reikia atskleisti, pristatant knygos apie girtavimą autorių. Su "Gromatos" autoryste susijusi mįslė nėra netikėta J. Šimkevičiaus biografijos aplinkybė: jo asmenį net tuo metu gaubė masoniškos paslapties skraistė. Daktaras J. Šimkevičius buvo tituluotas Lietuvoje veikusių masonų ložių narys, priklausė "Išdidžiajam lietuviui", o vėliau buvo vienas iš masonijos reformos projekto autorių, "Reformuoto išdidžiojo lietuvio" meistras. O kelias, kuriuo einant buvo parašyta minėta daktaro J. Šimkevičiaus "vizitinė kortelė", mums beveik nežinomas. Bent iki 1806 m., iki ketvirtos dešimties "Veikalo" autoriaus metų nieko nežinoma apie jo gyvenimą, o juk studijos, garbingi mokslo titulai ir įžymių draugijų narystė buvo pasiekta iki šio laiko. Nuo 1806 m. jis jau galėjo gyventi Vilniuje (bent jo pirmoji knyga čia tuo metu išspausdinta), tačiau su pertraukomis. Dar viena tikslesnė J. Šimkevičiaus biografijos data išryškėja S. Malachovskio-Lempickio knygoje "Laisvieji mūrininkai buvusiose Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės žemėse". Anot knygos autoriaus, 1809 m. J. Šimkevičius

---

[4] Lukšienė M. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. XVIII a. antroji - XIX a. pirmoji pusė. V., 1985, p. 96.

[5] Jucevičius L. Mokyti žemaičiai, p. 163.

buvo priimtas į vieną iš Paryžiuje veikusių masonų ložių[6]. Nors tai, deja, ir visi biografijos kontūrai, tačiau neabejotina, kad jei ir ne iš užsienio buvo siunčiama D. Poškai "Gromata", tai bent kelionių po svečias šalis aplinkybės jos kūrėjui turėjo būti žinomos. O juk minėtame literatūriniame laiške ryškios inteligento, atsisakiusio tradicinio dvasininko kelio, pastangos siekti mokslo aukštumų; kartu žinovui priklauso eilutės apie galimus klystkelius užsienyje:

"Tenai linksmai ulioja, šokdami ant balių.
Paskui grįžt namo, daugel ten išmokę,
Ir tėvo raudonuosius su mergom prašokę,
Kuriuos tėvs nuo žmonių su pastaranka rinko,
Vienam droždams per kuprą, o kitam per kinką"[7].

Šios nagrinėjamo teksto eilutės rodo ne tik tai, kad J. Šimkevičius, gerai žinodamas padėtį, galėjo apie tai užsiminti eiliuotame laiške. Svarbu ir tai, kad eilėraščio dvasia turi ryšį su šubravcų satyromis apie kelionių po užsienį maniją ("podrozomanija"), dėl kurios skurdinamas kraštas, alinami valstiečiai. Panašias problemas ne kartą akcentuoja ir "Veikalo apie girtavimą" autorius. O jis buvo ir šubravcų draugijos pirmininkas, ir draugijos laikraštėlio "Gatvės žinios" (Wiadomosci brukowe) redaktorius. Visos šios aplinkybės ir sutapimai lenkia prie pirmosios nuomonės apie "Gromatos" autorystę, nes painiuose XIX a. pirmosios pusės lietuvių kultūros klausimuose neretai tenkinamasi ir menkesne argumentacija, negu šiuo atveju gali remtis pirmosios nuomonės šalininkai. Visas šis J. Šimkevičiaus biografijos ekskursas - ne savitikslis, ne šiaip sau biografinis balastas analizuojant idėjų raidą. Jis turi pagrįsti ir "Veikalo apie girtavimą" lietuviškumą, ir jo autoriaus sąmoningą priklausymą lietuvių tautai, ir blaivybės idėjos Lietuvoje "paankstinimą", jos perkėlimą į XIX a. pirmąją pusę.

Tad atverskime "Veikalą apie girtavimą", kuris, anot autoriaus, turėtų pasiekti apsišvietusios visuomenės protus ir širdis. "Tarp

---

[6]Malachowski - Lempicki S. Wolnomuliarstwo na ziemiach dawnego Wielkiego Księtwa Litewskiego. - Wilno, 1930, s. 12.

[7]Lietuvių poezija. XIX amžius. - V., 1955, p. 102.

blogiausių įpročių, griaunančių žmogaus sveikatą, visai pagrįstai randame girtavimą, - rašoma pratarmėje. Šis bjaurus ir kenksmingas įprotis didelei daliai žmonių uždėjo savo sunkų jungą /.../ Kad sukrėsčiau galingą Bakcho pastatą, per šimtmečius sukurtą, kurio nuolatiniam tobulinimui buvo sukauptos žymios priemonės, ryžtuosi, atrodo, pirmasis, veikalą, pavadintą "Girtavimas", pasaulin tėvų kalba išleisti"[8]. Pratarmėje įtikinamai parodoma, koks aktualus yra užsibrėžtas tikslas, kuriam pasiekti buvo nepagailėta jėgų, kurių autoriui jau nedaug buvo likę: jis mirė tais pačiais - 1818 - metais, kai dienos šviesą išvydo ši knyga. "Veikalo" autoriaus akimis žiūrint, su girtavimu, jo nešamomis nelaimėmis yra susiję patys įvairiausi politinio, socialinio ir kultūrinio tautos gyvenimo klausimai. Neišgyvendinus šios ydos, neįmanoma pasiekti kokios nors visuomeninio gyvenimo pažangos. Juk girtuoklis ne tik žlugdo save kaip žmogų. Jis tampa sunkiai pavelkama našta. Negeriantieji turi girtuoklius ne tik maitinti, rengti, globoti, bet ir gydyti nuo visokiausių svaigalų sukeltų ligų. J. Šimkevičius - neeilinis medikas, gerai žinantis, kokia sunki po 1812 m. karo buvo gydymo įstaigų padėtis, su apmaudu pažymi, kad tikri ligoniai ir senatvėje prieglobsčio ieškantys vargšai per ligonines ir labdaringas prieglaudas užplūdusius girtuoklius negali gauti deramos pagalbos. "Būčiau laimingas, - baigia savo pratarmę J. Šimkevičius, - jeigu tas mano darbo vaisius turėtų mūsų kraštui kokį nors poveikį. Aš gi nuoširdžiai įsitikinęs troškau gero visiems, ne savo garbės. Ir didžiausias atlyginimas man būtų, jeigu kada nors geranoriškai mąstantys amžininkai ar jų palikuonys pasakytų: jis turėjo gerų norų, ir kas nors mano surinktus duomenis panaudotų didesniems darbams"[9].

J. Šimkevičius žiūri į girtavimą istoriškai: tai reiškinys, kuris kažkada gimė, suvešėjo, pralaužė žmogaus kontrolės užtvaras ir netgi pačiuose atkampiausiuose žemės rutulio kraštuose parodė savo demonišką jėgą. Bet, pabrėžia knygos autorius, svaiginimasis (ši sąvoka J. Šimkevičiaus veikale reiškia ne tik svaiginimąsi alkoholiniais

---

[8]Szymkiewicz J. Dzielo o pjanstwie. - Wilno, 1818, s. 1.

[9]Ten pat, s. 2.

gėrimais, bet ir kitų narkotinių priemonių vartojimą) įvairiose epochose ir skirtingose tautose labai nevienodai paplitęs. Griežtai buvo kovojama su besaikiu girtavimu Spartoje, respublikos laikų Romoje, Kartaginoje; ypač pamokanti, anot J. Šimkevičiaus, minėtų tautų patirtis, kovojant su moterų girtavimu. Panašių girtavimo ir blaivinimo pavyzdžių jis ieškojo darydamas kitą, sakykim, horizontalų, svaiginimosi paplitimo pjūvį. Juk akivaizdu, kad ne tik praeityje, bet ir XIX a. musulmonų religiją išpažįstančios tautos ir kai kurios civilizuotos rytų tautos nebuvo susidūrusios su alkoholizmo problemomis. Iš tų J. Šimkevičiaus pastebėjimų išplaukia, jog vienokį ar kitokį visuomenės santykį su svaigalais kaip žmogaus gamybos vaisiumi lemia tam tikros socialinės-ekonominės, kultūrinės sąlygos. Tačiau tas sąlygas, tas visuomenės prasigėrimo aplinkybes J. Šimkevičius suprato tradicine švietėjams prasme: tai pirmiausia įstatymai, reguliuojantys svaigalų gaminimą ir vartojimą, tai bausmių, skiriamų už tų įstatymų laužymą, sistema. Nors knyga tiesiogiai neparodo, ko vienokie ar kitokie įstatymai yra blogi (gal autoriui tai buvo ir pernelyg tolimas dalykas), bet intuityviai jis suvokė, kad pačios objektyviausios girtavimo priežastys glūdi įstatymuose, įteisinančiuose socialinę nelygybę, atskiriančiuose vieną tautos luomą nuo kito, priešpriešinant privilegijuotą bajorą asmens laisvės (ir laisvės būti asmeniu) neturinčiam valstiečiui. Nors buržuazinių demokratinių idėjų veikiamas J. Šimkevičius savo mokslinės analizės ir mokslinės kritikos ietigalį nukreipia į feodalinės, baudžiavinės visuomenės teisinius pagrindus, tačiau jo pastebėjimai neretai įgauna kur kas platesnę prasmę ir gali būti suprantami kaip apskritai nelygybę įteisinančios valstybinės santvarkos kritika. Štai kaip jis kalba apie bendriausias girtavimo priežastis: "Panašu, kad žmogų du kraštutinumai - perteklius bei prabanga, kaip ir baisus skurdas bei nesėkmės į girtuoklystę atveda"[10]. Kitaip tariant, prasigėrimas suvokiamas kaip atskirų klasių bei luomų susvetimėjimo laipsniui tiesiog proporcingas dalykas. Jis pats didžiausias tenai, kur prabangos, turto spindesys yra greta beviltiško skurdo. "Paimkime mažos grupelės (žmonių) pasitenkinimą, džiaugsmus, įgytą šlovę, išsipildžiusias, ilgai lauktas svajas, - kaip tai

[10] Ten pat, s. 2.

įprasta minėti? Ir tas tarpusavio sveikatos palinkėjimas kartais iki tokio nesaikingumo priveda, kad ne tik sveikatos, bet ir gyvenimo netenkame"[11]. Tačiau Žano Žako Ruso išmintimi padvelkia "Veikalo" tekstas: nėra reikalo pamiršti džiaugsmus, nes jie neilgalaikiai. Žmonės niekada nepasitenkina pačia laime, kadangi Fortūnos ratas labai greitai sukasi apie savo ašį, ir tas veržlumas neleidžia pastebėti laimės akimirkų. O nelaimė pati save parodo. "Žmogus, mėtomas nuo vieno prie kito kraštutinumo, negalėdamas išlaikyti saiko, įklimpsta į įvairius blogus įpročius, kenksmingus sveikatai, įgyja ydą, kurios tik per didžiausius vargus atsisakyti įmanoma"[12].

Kitas, gal net dar baisesnis dalykas - tai tautos apačių "nuosmukis". J. Šimkevičius atskleidžia prošvaistės nematančio valstiečio situaciją, kada vienintelė užuobėga nuo neteisybės - karčema, kurioje ir veši dar didesnė apgaulė. "Antra vertus, slegiantis skurdas, nemalonus iš visų pusių paniekinimas, sunkios nelaisvės ir darbų našta ir iš niekur neprasiskverbiantis vilties, kad galima gyventi geriau, spindulėlis verčia nelaimingąjį srėbti jausmus ir pojūčius slopinantį svaiginamąjį gėrimą, kuris, akimirkai susukdamas galvą, padeda užmiršti savo nedalią, bejėgiškumą, liūdesį ir artėjančias bėdas. Iš čia kilo pasakiškas padavimas apie Letos vandenį, leidžiantį pamiršti ir liūdesį, ir džiaugsmus"[13]. Čia J. Šimkevičius yra akylas savo visuomenės stebėtojas. Tačiau ne viskas tame apibendrintame girtavimo priežasčių aprašyme yra iki galo aišku. Istorija ir geografija, laikas ir erdvė "Veikale" yra nuolatinės autoriaus argumentų ieškojimo vietos. Senovės žmonių patirtis ir alkoholizmo nežinančių tolimų kaimynų gyvenimo pamokos yra svarbus blaivaus gyvenimo pranašumo įrodymas. Tačiau kaip tik čia pasireiškia tam tikras girtavimo priežasčių analizės seklumas. Juk musulmoniškųjų rytų ir dar tolimesnių tautų gyvenimas XIX a. taip pat buvo nepaprastai kontrastiškas: pats despotiškiausias turtingumas, pati didžiausia prabanga čia derinosi su skurdu, liaudies beteisiškumu, vergove, visai

---

[11]Ten pat, s. 2-3.

[12]Ten pat, s. 3-4.

[13]Ten pat.

neaiškia ateitimi. O girtuokliaujama vis dėlto nebuvo. J. Šimkevičius šito nepastebi. Tai, aišku, galėjo atsitikti dėl labai nedidelio pasaulio pažinimo. Rytai vis dar buvo europiečiui tolima "Tūkstančio ir vienos nakties" šalis, todėl suprantama, kad "Veikalo" autoriui galėjo nekilti panašus klausimas. Antra vertus, dabartinių girtavimo (ir apskritai narkomanijos) priežasčių supratimo lygis taip pat dar neleidžia vienareikšmiškai atsakyti į visus J. Šimkevičiaus iškeltus klausimus. Galima pasakyti, jog dabar visuotinai pripažįstamas religijos reguliacinis poveikis Rytuose, didžiulis rytiečio paklusnumas Dievo įsakymui, nepriklausomai nuo to, kokioje socialinėje santvarkoje jis gyvena. Tačiau Lietuvos visuomenės prasigėrimo priežastys dar nėra iki galo išanalizuotos. Ir akivaizdu, kad J. Šimkevičiaus supratimas nėra visa apimantis: juk prasigėrimo (bent Lietuvos bajoriškosios visuomenės) didėjimas ar mažėjimas ne visad sutapo su tarpluominės distancijos kitimo kreive, t.y. skirtingos išorinės ir vidinės kolizijos, karo metų azartas, pavojai, taip pat nieko neveikiančio dvarininko vegetavimas savaip kreipdavo girtavimo tendencijas.

J. Šimkevičiaus supratimu, viena iš gėrimo priežasčių buvo visuomenės, netgi aukštosios (bajoriškosios), tamsumas, tikrosios alkoholio žalos nežinojimas. Juk dar A. Kitovičius,palikęs įspūdingą Augusto III laikų kasdieninio gyvenimo ir papročių aprašymą, nupiešęs paties didžiausio nuopuolio bajoriškąją visuomenę, skrupulingai pavaizdavęs masinius lėbavimus, išvardinęs žymiuosius XVIII a. vidurio girtuoklius, charakterizuodamas kavos paplitimo aplinkybes, pripažįsta štai ką: "Kol nebuvo žinoma kava, gerų manierų (t.y. aukštuomenės. - E.A. pastaba) dailioji lytis rytais gerdavo užpiltines, padarytas iš alaus, vyno, cukraus, šafrano arba cinamono. Tai buvo vartojama tik namiškių arba tų, kurie dieną ar dvi viešėdavo, bet ne tiems, kurie trumpam vizitui užeidavo, vaišinti /.../ Bet užtat po šitokios užpiltinės jų šviesybės namiškiai ir besisvečiuojantys dažnai pusiau slapčia tykindavo prie vaistinėlės ir ten šlykštoką gėralą degtinėle apšlakstydavo; taip po truputį arielką gurkšnojo ir visokiomis raganomis, keistuolėmis, chimerų tarnaitėmis, galiausiai aistringomis girtuoklėmis virsdavo. Kava šitokių proto defektų nesukelia, dėl to ją tik girti reikia ir dėkoti turim tam, kuris pirmas ją į kraštą atgabeno, nes ji ne tik dailiąją lytį, bet taip pat ir daugelį vyrų nuo degtinės,

griaunančios sveikatą, išgelbėjo"[14]. Dar XIX a. pradžioje dėl mokslinės literatūros apie girtavimo žalą stygiaus nebuvo visuotinai suvokiama, kur veda besaikis jos vartojimas. Kaip nurodo J. Šimkevičius, dar buvo gajus įsitikinimas, kad degtinė yra vaistas nuo visų ligų[15]. Šis požiūris susiformavo XVI a., kai iš tiesų spiritus vinum mažomis dozėmis buvo vartojamas kaip vaistas. Net XIX a. pradžioje įvairios užpiltinės buvo laikomos vaistinėlėse, o jų poveikiu visoms ligoms gydyti buvo tikima. Sugriauti šią blogą tradiciją buvo vienas iš svarbiausių "Veikalo" siekimų, o kartu šventa apsišvietusio mediko pareiga. Apibendrindami šias "tamsumo" pasekmes, turime pabrėžti, jog J. Šimkevičius suprato, kad jos veikia dvejopai, t.y. girtuoklystę skatina ir įsitikinimas gydomąja alkoholio galia, ir neigiamų, kenksmingų sveikatai išdavų nežinojimas. Pastarųjų dalykų analizė "Veikale" yra viena išsamiausių.

Dar viena priežasčių, skatinančių girtavimo ydą, J. Šimkevičiaus buvo siejama su ekonominio gyvenimo ypatumais Lietuvoje. Jis - tikras švietimo epochos vaikas, o kartu fiziokratų idėjų propaguotojas - pakankamai gerai matė, kad kaip tik feodalinis ekstensyvus ūkininkavimas yra beribio degtinės gaminimo ir pardavinėjimo (kartais net prievartinio) priežastis. Propinacija (t.y. grūdų pavertimas svaigalais ir jų pardavinėjimas, siekiant gauti kuo didesnį pelną) buvo svarbus postūmis liaudies nugirdymo link. "Pelno vaikymasis yra toks didelis, kad savininkams geriau visą derlių į degtinę pervaryti ir paskui karčemose išpardavinėti arba didmenomis parduoti. Žydai, karčemose įsikūrę, tuo reikalu labiausiai užsiėmė; įvairiais būdais apgaudinėja kaimiečius ir girtauti gundo"[16]. Dar blogiau, neretai, kad gautų kuo didesnį pelną ir suteiktų degtinei stiprumo įspūdį, šinkoriai falsifikuoja degtinę ir užnuodytą pardavinėja. Dažnai taip sutaisytos degtinės spalva ir skonis

---

[14]Kitowicz J. Opis obyczajów za panowania Augusta III. - Warszawa, 1985, s. 243.

[15]Szymkiewicz J. Dzielo o pjanstwie, s. 24.

[16]Ten pat, s. 25.

nepasikeičia[17]. Ši aplinkybė, t.y. degtinės gausumas ir pigumas, be abejonės, buvo didelis viso liaudies nuosmukio katalizatorius. Skurdas ir stygius kėlė poreikį svaigintis, o feodalinė propinacijos sistema sudarė puikias sąlygas tam poreikiui tenkinti.

Dar galima pridurti, jog J. Šimkevičius nemaža visuomenės ydų kildino iš pačios gamtiškosios - žmogiškosios prigimties, iš polinkio įprasti ką nors daryti. "Pripratimas seka polinkius, o po pripratimo eina įprotis, ir tai ne tik žmonėse, bet ir visuose žvėryse daugiau ar mažiau yra pastebima"[18]. "Veikalo" autorius skiria gerus ir blogus įpročius, bet svarbiausias objektas yra girtavimo įprotis. Ir čia (tipiškai švietėjams) jis teigia, kad blogas auklėjimas ir vaikystės sąlygos daug ką lemia. "Tėvų gyvenimo būdas, religija, valdymo formos, veiklos pobūdis yra nepaprastai svarbi sąlyga girtavimo įpročiui atsirasti. O kuomet visoje tautoje arba didžiulėje liaudies masėje šis kenksmingas ir moralei priešingas įprotis (girtavimas - E.A. pastaba) paplinta, ilgai tarpsta, tada beveik nebelieka būdų, kaip su juo kovoti.

Iš to mes aiškiai matome, kad žmogaus auklėjimas nuo mažumės ir pavyzdžiai formuoja tiek blogus, tiek gerus įpročius. Jei tai teisinga, turėtume sutikti ir su kita tiesa, kad galima visus žmones pripratinti prie doros, teisingumo ir gerumo. Tegu tik tėvų, mokytojų ir dvasininkų pastangos nuo pat lopšio vaiką veda doros, tiesos ir teisingumo link; tegul tik kūdikėliai nemato žalingų pavyzdžių; tegul pataikavimas, pagyrūniškumas ir apgaulė nieko neaplanko; tegul savimeilė - labiausiai gniuždanti į mus panašius - būna išguita iš mūsų visuomenės... Ir galima drąsiai sakyti, kad visuotinė laimė nušvis tarp žmonių ir visi persitvarkys į dorus iš įpročio"[19]. Šie retoriškai pakilūs ir naivoki optimisto žodžiai daugiau išduoda epochos kalbėjimo stilių, o ne šventą "Veikalo" autoriaus įsitikinimą. Nes kituose knygos skyriuose, kur aiškinami atpratimo nuo girtavimo būdai, matyti, jog J. Šimkevičius puikiai suprato, kad tą laimės valandą, tą žemišką rojų,

---

[17]Ten pat, s. 92.

[18]Ten pat, s. 287.

[19]Ten pat, s. 300-301.

kuriame vaikščios "iš įpročio dori žmonės", dar negreitai bus galima pasiekti.

Ne mažiau vertinga J. Šimkevičiaus knygos dalis, kurioje aprašoma, kaip atprasti nuo girtavimo; praeityje įvairiose šalyse kovai su šia yda taikyti įstatymai. Autorius skirsto blaivinimo priemones į moralines ir fizines, bando atskleisti būdus, kurie daugelyje kraštų bei valstybių yra pripažįstami efektyviais ir galinčiais prisidėti prie girtavimo sumažinimo ar net visiško išgyvendinimo. "Veikalo" autorius pateikia daug pavyzdžių nuo antikos iki XVIII a. pabaigos. Jie rodo, kaip nelengvai buvo vaduojamasi iš girtavimo. Bene iškalbingiausias, J. Šimkevičiaus nuomone, buvo 1691 m. spalio 28 d. Braunšveigo kurfiursto Ernesto Augusto ediktas, kurį beveik ištisai įdėjo į "Veikalą": "Kadangi taip atsitiko, kad visuomenė degtinę jau ne kaip vaistą dėl sveikatos (kam ji anksčiau tik ir buvo skiriama), bet kaip paprasčiausią gėrimą apsisvaiginimui ir galvos pametimui vartoja: taip besielgiantys ne tik atmintį ir sveikatą, bet ir gerą vardą praranda. Todėl įsakome:

1. Visiems prekybos namams, vaistinėms, vyninėms ir karčemoms, kuriose paprastai liaudis susirenka pasilinksminti, kad būtų vieno asmens išgeriama ne daugiau kaip už 1 grašį, ir draugija gerdama nesiautėtų /.../.

2. Nuo šiol kiekvienas turi atsiminti, kad už degtinės gėrimą gresia neišvengiama bausmė.

3. Šinkoriai ir smuklininkai už tokių taisyklių pažeidimą baudžiami 20 talerių bauda: viena pusė sumos eina įskundėjui, o kita - vargšų išlaikymui.

4. Visiškai draudžiama pardavinėti degtinę kreditan, o jeigu taip padaroma - tai negalima to laikyti už skolą.

5. Policijos vyresnybė po pusiaunakčio turi teisę lankyti visus prekybos namus, kad liaudis gerdama neįsisiautėtų.

Tokį nutarimą išspausdinti, gatvėse ir viešose vietose iškabinti ir iš ambonų liaudžiai skelbti įsakome /.../"[20].

J. Šimkevičius šį Ernesto Augusto ediktą įdėjo savo knygon, matyt, neatsitiktinai. Viena vertus, tai buvo receptas, kurį galima

---

[20] Cit. iš ten pat, s. 309-311.

taikyti ir pas mus. Bet, antra vertus, jis visiškai priešingas situacijai, XIX a. pradžioje susiklosčiusiai Lietuvoje, kai bajorų teisių įžeidimu galėjo būti pavadintas bet koks valdžios bandymas reguliuoti dvarininkų teises laisvai gaminti ir pardavinėti degtinę. Neatsitiktinai po minėto edikto knygoje prasideda epizodas, kuriame J. Šimkevičius rašo apie galimybes kitaip kovoti su girtavimu, kai iš viršaus nuleidžiami įstatymai neduoda vaisių. "Veikalo" autorius ima kalbėti apie savanoriškas organizacijas, ordinus, brolijas, kurių nariai privalo skleisti abstinencijos idėjas arba bent laikytis minimalaus saiko, neversti gerti kitų ir stengtis nesudaryti tam sąlygų. Tad, įdėmiai skaitant, aiškėja, jog "Veikale apie girtavimą" aprašomos priemonės ir būdai, kurie Lietuvoje tuo metu pradedami taikyti praktikoje. Nors draudimai gaminti degtinę čia nebuvo išleisti iš akių, tačiau pastangos reguliuoti jos pardavinėjimą, siekimas uždrausti žydams nuomoti bravorus ir karčemas, bandymai steigti blaivybės idėjas propaguojančias draugijas - visa tai rado sau vietos J. Šimkevičiaus kūrinyje.

Tačiau "Veikalo apie girtavimą" autorius ne tik inspiruoja mintį, kaip pakirsti ekonomines ir socialines girtuoklystės šaknis. Jo, kaip gydytojo, gerai pažįstančio žmogaus prigimtį, nuopelnas yra tas, kad savo knygoje jis išnagrinėjo būdus, kaip kovoti su girtuokliavimo padariniais, su pačia girtuoklyste. J. Šimkevičius pripažįsta, kad savaveiksmis žmogus, sąmoningas giminės, tautos atstovas pats gali nuspręsti, kaip jam elgtis, o ne tik vykdyti kieno nors įsakymus. Iš dalies J. Šimkevičiaus tekstas ir yra skirtas tokiam kultūrinio proceso subjektui (o blaivėjimą apskritai galima vadinti kultūrėjimu). Todėl jis moko, kaip valios pastangomis galima atprasti nuo svaigalų pačiam, nes visi įsakymai, net fizinės bausmės, taikomos girtuokliams, yra neefektyvūs. Ir ne tik fizinės bausmės, bet ir kitos nuobaudos, išbandytos įvairiose šalyse, yra beprasmiškos ir bergždžios, jei nederinamos su kitomis priemonėmis. Apskritai J. Šimkevičius manė, kad į girtybę bei blaivinimą negalima žiūrėti atsietai nuo politinių, ekonominių, kultūrinių visuomenės gyvenimo sričių. Ir tik derinant įstatymus su plačia švietimo demokratizacijos sistema, keliant bendrą krašto kultūrinį lygį galima tikėtis visuomenės prablaivėjimo. Savo teiginius jis grindžia pavyzdžiais. Pirmiausia, šis blogas įprotis, kenkiantis tautiečiams, aukščiausią laipsnį pasiekė "viešpataujant Augustui II ir /Augustui/ III. Tik Stanislovo Augusto laikais, kai

lenkai (t.y. Abiejų Tautų Respublikos piliečiai - E.A. pastaba) monarcho ir apie sostą susispietusių filosofų dėka palinko prie mokslo ir švietimo, šis blogas įprotis, iki tol visa jėga suvešėjęs, pradėjo silpti, nors visiškai neišnyko..."[21]. Bet iki XIX a. pirmųjų dešimtmečių blaivybės idėjos palietė tik labiausiai apsišvietusią Lietuvos visuomenės viešpataujančio sluoksnio dalį, jo elitą. Viduriniej i visuomenės sluoksniai, t.y. bajorija, anot J. Šimkevičiaus, dar net daugiau ėmė gerti. Kitas pavyzdys, kurį pateikia "Veikalo" autorius, apskritai dvelkia kone pranašišku įžvalgumu. Jis kalba apie tokias liaudies blaivinimo priemones, kurias deramai panaudoti sugebėjo tik Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, keturioms dešimtims metų praslinkus po "Veikalo" pasirodymo. J. Šimkevičius aprašo vienos Vilniaus gubernijos parapijos klebono Legovičiaus veiksmus. Šis kunigas savo parapijoje "beveik visus abiejų lyčių kaimiečius rašyti ir skaityti išmokė /.../. Todėl girtuokliavimo įprotis, toks gajus tarp žemdirbių, beveik visiškai išnyko"[22]. Tos parapijos žmonės taip savo blaivumu ir darbo kokybe išgarsėjo, kad aplinkiniai dvarininkai net varžėsi juos samdydami. Net tikrai nežinant, ar egzistavo tokia padėtis XIX a. pradžioje, turim pripažinti, jog autoriaus mintys mums yra keleriopai reikšmingos. Pirmiausia, jis akivaizdžiai parodo, kad blaivybė ir švietimas negali būti vienas nuo kito atsieti dalykai, o antra - kova su negerove negali būti sėkminga, apskritai nekeičiant gamybos būdo. Ar ką kita turėjo reikšti J. Šimkevičiaus žodžiai apie besivaržančius tarp savęs dvarininkus, skubančius samdytis blaivius ir sąmoningus valstiečius? Ar ne socialinių-politinių poslinkių geismas dvelkia iš paskutinio "Veikalo apie girtavimą" siužeto? J. Šimkevičius siūlo ir kitus kovos su girtavimu metodus, kurie galėtų pagelbėti šiam reikalui. Mini jis ir blaivybės draugijas, kurios buvo kuriamos to paties masonų ordino (jam priklausė knygos autorius) pastangomis Amerikoje, ir įvairaus režimo pataisos namus, kuriuose galėtų būti nuo visuomenės izoliuojami nepataisomi girtuokliai, ir daugelį profilaktinių priemonių. Kaip tik šios "Veikalo apie girtavimą" savybės leidžia pavadinti jį savotišku

---

[21]Ten pat, s. 32.

[22]Ten pat, s. 333.

blaivybės vadovėliu, o J. Šimkevičių - Lietuvos blaivybės judėjimo idėjiniu pradininku.

## 2. Kova su girtavimu krašto bajoriškojoje visuomenėje.

Kadangi neįmanoma atsieti švietimo ir progresyvių Lietuvos visuomenės atnaujinimo siekimų nuo blaivybės idėjų sklaidos, tai visiškai suprantamas dalykas, kad blaivybės sąjūdis pirmiausia turėjo atsirasti ten, kur buvo geresnis švietimas. Kitaip tariant, kartais net rimtose studijose, aiškinančiose blaivėjimo procesą (K. Giečys), pasitaiko nuomonių, kad blaivybė pirmiausia pasireiškia ten, kur pats didžiausias prasigėrimo laipsnis. Kur mažiau prasigerta - ir blaivybės idėjos ne tokios ryškios[23]. Tačiau labai abejotina, ar girtavimo mastų ir blaivybės idėjų raidos ryšys tiesiog proporcingas. Priešingai manant, atrodytų, kad M. Valančiaus laikų žemaičių valstietis buvo ir blogesnėje ekonominėje padėtyje, negu rytų Lietuvos žmogus. O šitai, kaip visuotinai žinoma, yra netiesa. Pati didžiausia blaivybės idėjų sklaida Žemaičių žemėje buvo ne todėl, kad čionykščiai valstiečiai būtų tamsesni, girtesni ar skurdesni. Priešingai, kaip išaiškinsime vėliau, Žemaičių vyskupystėje švietimas ir ekonominė padėtis gerokai pranoko likusios Lietuvos valstiečių padėtį. Taigi tiek vienas regionas gali turėti didesnių blaivėjimo prielaidų už kitą, tiek viena socialinė grupė gali būti pranašesnė už kitą socialinę grupę ar luomą. Kadangi šviečiamajame amžiuje idėjos tarsi leidosi iš viršaus žemyn, pirmiausia apšviesdamos karališkosios aplinkos elitą ir išskirtinius protus, tai ir blaivėjimo procesas, blaivybės idėjų raida, schematiškai žiūrint, leidosi iš viršaus žemyn. Prisiminkime XVIII a. papročių aprašymus A. Kitovičiaus knygoje, prisiminkime J. Šimkevičiaus užuominą savajame "Veikale" apie tai, kad pirmiausia prablaivėjo Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio aplinka, ir pamatysime, kad XIX a. pirmajame trečdalyje Lietuvos bajoriškoji visuomenė dar tik budo, rengdamasi suvokti švietimo idėjas. Idėjų raida, jų genezė ir teorinis įforminimas - tai rodiklis, kad intelektualiniame elite jau įvyko

---

[23]Gieczys K. Bractwa trzezwosci..., s. 5-6.

permainos, bet bajorijoje dėjosi kiti dalykai. Vėl remiantis J. Šimkevičiumi, reikia pabrėžti, kad anuo metu buvo "galima pastebėti daugelyje bajorų namų skurdą ir trūkumus, bet didžiulė vaistinėlė būtinai buvo aprūpinta įvairiausios rūšies degtine"[24]. Dar daugiau, bajorija pripratusi prie brangių importinių gėrimų - arako, romo, likerių, brangvynio. Todėl didelis noras pasipuikuoti prieš konkuruojančius kaimynus savo vaistinėlės - "baro" ištaigingumu labiau negu bet kas žlugdo šeimos iždą. "O juk liaudis žiūri į aukštesnį pasauliečių ir dvasininkų luomą, - rašo J. Šimkevičius, - lengvai perima blogus įpročius tų, kurių aukštybe gėrisi, kurių elgsenos būdus aklai mėgdžioja, ir kaip tik šiuo požiūriu visi, tuo labiau didesnės reikšmės žmonės, altoriaus tarnai ir pavaldiniai privalo kuo stropiau atsisakyti /degtinės/ ir vengti šio blogo įpročio, turėdami galvoje šventą evangelijos mintį: "Vargas tam, iš ko blogis kyla"[25]. Šitas teiginys apie būtinumą blaivinti viešpataujantį lietuvių tautos luomą, kad atsirastų bent kokios galimybės liaudžiai blaivėti, buvo aktualus dar ir todėl, kad valstietija buvo vos pabudusi sąmoningai egzistencijai ir realių galimybių aktyviai ir savaveiksmiškai organizuoti blaivybės judėjimą nebuvo. Greta bajorijos, kurios prasigėrimą gan drąsiai atskleidė J. Šimkevičius, švietimo, ypač svarbu buvo įtraukti į abstinentinį sąjūdį kitą privilegijuotą lietuvių visuomenės luomą - dvasininkiją. Nors jos prasigėrimas nebuvo atskleistas (o greičiausiai ir iš tikrųjų nebuvo toks didelis kaip bajorų) tačiau žinant, kad bažnyčia buvo toks pat žemvaldys kaip ir dvarininkai, žinant, kokios buvo gausios bažnyčios ir vienuolynų karčemos ir bravorai, ją neišvengiamai turėjo liesti visi žemvaldžius liečiantys dalykai. Kita vertus, krašto šviesuomenė ypač pabrėžė, kad dvasininkija pašaukta atlikti pastoracines funkcijas. Jau minėtas kunigo Legovičiaus pavyzdys rodė, kad ir dvasininkai gali plėtoti ir gerinti savo darbą. Pridurtinas dar ir toks dalykas. Siedami blaivybės idėjų brendimą su švietimo kilimu, turėtume visai pagrįstai pirmųjų blaivininkų ieškoti akademinėje Vilniaus imperatoriškojo universiteto aplinkoje. Tačiau pažymėtina, jog ir ji ne iš karto

---

[24] Szymkiewicz J. Dzielo o pjanstwie, s. 280.

[25] Ten pat, s. XIII.

prablaivėjo. Būsimųjų filaretų, filomatų, "spindulingųjų" galvos iki XIX a. antrojo dešimtmečio vidurio taip pat neretai linkdavo prie vyno taurių miesto smuklėse, o ne prie studijų universitete. Ši neigiama, užkulisinė Vilniaus studentijos gyvenimo pusė dabartiniu metu beveik neatskleidžiama. Nors vieno kito lenkų tyrinėtojų tekstuose, kai kuriuose mickevičianos puslapiuose pasitaiko boheminio ir gan laisvo gyvenimo vaizdų, pasirodo ne visai padorios poezijos eilučių[26]. Tačiau kartu pastebimas jaunimo nuotaikų lūžis, posūkis nuo hedonistinio gyvenimo prie patriotinio darbo kasdienybės. Minėtų draugijų įsikūrimas, dvasinio apsivalymo šūkiai, "Odės jaunystei" idealai pažadino akademinę jaunuomenę veikti visuomenės labui, formavo kūrybingą ir jaučiantį atsakomybę kitiems žmogų. Tas persilaužimo momentas datuotinas XIX a. antrojo dešimtmečio viduriu, kai susiformavo pirmoji J. Šimkevičiaus sekėjų ir blaivybės propaguotojų bei girtuokliavimo kritikų plejada. Šios pirmosios kovotojų su girtavimu kartos priemonių arsenalas yra ypač reikšminga mūsų visuomeninės minties ir apskritai kultūrinio palikimo dalis. Tuo metu į organizuotą blaivybės idėjų platinimo ir blogų ydų kritikos veiklą įsijungė tik patys šviesiausi ir patys blaiviausi protai, o jų idėjos buvo skelbiamos per spaudą, pasitelkus mokslinę ir moralinę argumentaciją, išjuokiant Bakchui tarnaujančią poniją, ypač tuos, kurie savo linksmybės lėšas pelnė, girdydami savo pačių valstiečius. Savaime aišku, kad bajoriškajai visuomenei netiko didaktinė, elementari literatūra, kurią, keliems dešimtmečiams praslinkus, lietuvių kalba platino blaivybės brolijas organizavusi katalikų dvasininkija. XIX a. pirmojo trečdalio lietuvių inteligentai prasilavinusiai (bet blogų įpročių neatsiginančiai) aukštuomenei rašė lenkiškai ir elementarios didaktikos vengė. Netapo populiariu ir archaiškas degtinės tapatinimas su velnio gėrimu, skirtu nuvilioti dievo avelę į pragarą. Svaigalai, anot J. Šimkevičiaus, patys savaime, kaip ir kiekvienas žmogaus rankų dirbinys, nėra nei dievo, nei velnio nuosavybė. Todėl ir reikia pirmiausia patiems persiauklėti, pakeisti savo požiūrį į gyvenimą, kad taptume naudingi tautai, visuomenei. Tad išprususios akademinės jaunuomenės dvasinis lūžis - nusigręžimas nuo hedonistinių akimirkų

---

[26]Kempinski Z. Mickiewicz hermetyczny, - warszawa, 1980, s.75-77.

paieškų, bet kurios saviapgaulės (tokia iš dalies galima pavadinti apsvaigimo nuo alkoholio būseną), užsisklendimo siaurame asmeninių išgyvenimų rate atsisakymas skatino tą pagedusį pasaulį pertvarkyti.

Žodžiu, išsilavinusiai krašto visuomenei girtavimas ir dvasios ištižimas buvo ydos, dėl kurių kaltas pats žmogus, o ne velnias ar koks kitas demonas. Tai žmogaus būties ydos, kurios yra blogos ne tiek dėl nusižengimo dievo įsakymams, kiek dėl to, kad jos kenksmingos pačiam žmogui, giminei, tautai. Šis požiūris anuo metu buvo ne tik humanistinių idėjų apraiška, ne tik kultūros sekuliarizacijos pasekmė, bet ir svarbi tos sekuliarizacijos sąlyga. Kova dėl blaivaus gyvenimo, blaivaus požiūrio į daiktus ir į visą pasaulį buvo tiesiogiai susijusi su tam tikro susvetimėjimo, atitolimo nuo tautinių idealų, abejingumo susiklosčiusiai socialinei, politinei ir kultūrinei nelygybei krašte, praradusiame savąjį valstybingumą, įveikimu. To meto Lietuvos inteligentija pamažu pradėjo suvokti, kad viena iš šio nuopuolio priežasčių glūdi luominėje visuomenės sandaroje, bajorijos užsisklendime siauruose luominiuose ir asmeniniuose rėmuose. Todėl Lietuvos patriotų šūkiai, valstybingumo atkūrimo tikslai, tautinio atgimimo ir judėjimo principai buvo tie idealai, kurie vertė atsisakyti hedonistinio požiūrio į gyvenimą ir visas jėgas atiduoti bendram reikalui. Vilniaus inteligentų ir studentų draugijų aktyvios veiklos metais prasiveržė tikras romantinis dvasingumas, sudaręs prielaidas ir bajoriškajai (bei apskritai išsilavinusiai) Lietuvos visuomenei blaivėti. Antai Simonas Daukantas, kaip tik tuo metu subrandinęs svarbiausius savo gyvenimo principus, pasišventęs jaunystės idealams, senatvėje nesusilaiko neparašęs vieno piktčiausių laiškų M. Valančiui, pavadinusiam istoriką girtu, kai jis rašė vieną iš savo veikalų ("...ar tu girtas buvai, kai tai rašei...") Tada S. Daukantas pasipiktinęs atrėžė: "Aš neesmi girtuoklis, nes nuo savo gimimo neėmiau gėralų nė į burną..."[27]. Be abejonės, senatvėje liguistai reaguodamas į perkeltinę M. Valančiaus pasakymo prasmę, S. Daukantas gal ne visai pagrįstai užsigavo, tačiau jo atsakyme slypi ne perkeltinė, o tiesioginė prasmė: alkoholinių gėrimų jis nuo jaunystės nevartojęs.

---

[27]Daukantas S., 1861 m. lapkričio mėn. laiškas M. Valančiui. - Daukantas S. Raštai, t. II, - V., 1976, p. 784.

Bet tuo metu, XIX a. pirmajame trečdalyje, buvo maža tvirtinti, kad besaikis svaigalų vartojimas ir savų baudžiauninkų girdymas tiek asmeniui, tiek visai tautai "tiesia mirčiai kelią"; tuščias dalykas iš dalies yra ir bandymas priminti bajorijai senosios kultūros priesakus, t.y. kalbėti apie saiką, saikingumą kaip priemonę žmogaus kontrolės savo gamybinės veiklos kūdikiui (degtinei), pasprukusiam iš to homo sapiens valdomo lauko, kurį būtų galima pavadinti "kultūra" arba "kosmosu". Juk kultūros ir visos visuomeninės būties krizė pasireiškia kaip tik tuo, kad didėja distancija tarp kultūros vertybių, idealų - dangaus ir kasdienybės realijų - žemės. O juk saikas, bajoriškosios Abiejų Tautų Respublikos kultūros tyrinėtojo J. Tazbiro nuomone, buvo vienas iš svarbiausių bajoriškosios kultūros imperatyvų. Pasitelkus I. Kanto dorovės metafizikos terminologiją, būtų galima šį "kultūringo" egzistavimo principą pavadinti bajoriškosios (tam tikra prasme apskritai agrarinės) kultūros kategoriniu imperatyvu[28]. Saikingas ūkininkavimas (opozicija kapitalistinio gamybos būdo gimdomam besaikiui pelno vaikymuisi), saikingas gilinimasis į egzistencines ir pažintines-mokslines problemas - visa tai priklausė bajoriškųjų idealų karalystei. Ir nors labai toli buvo idealai nuo realybės, panašių vertybių šešėlis šmėkšteli ir anksčiau cituotame J. Šimkevičiaus laiške D. Poškai. Bet prabangos ir hedonistinio bajorijos vegetavimo fone tie saiko reikalavimai kaip tik buvo nepasiekiama beveik dangiška aukštybė[29]. Todėl apeliavimas į dvasinį bajoro išskirtinumą dažniausiai likdavo tik buvusių, bet sunykusių papročių apverkimo stadijoje. Tai suprantantys žmonės, J. Šimkevičiaus veiklos šalininkai, nepasitenkino priekaištais, kad nesilaikoma dievo įsakymų ir išduodamos bajoriškosios tradicijos. Jie ne tik sakė, kad girtuokliavimas yra nusižengimas moralės normoms, bet ir įrodinėjo, kad toks egzistavimo būdas yra kenksmingas sveikatai ir, kas svarbiausia, nenaudingas ekonomiškai. "Veikale apie girtavimą" labai aiškiai išdėstyta, kiek daug naudos galėtų atnešti tai, jei žemvaldžiai atsisakytų nuo propinacijos ir pradėtų naujai ūkininkauti, taikytų

---

[28] Tazbir J. Kultura szlachetska w Polsce. - Warszawa, 1978, s. 18.

[29] Tazbir J. Kultura szlachetska w Polsce. s. 18-19.

pažangesnius žemės ūkio produktų realizavimo būdus. Panašios mintys iki pat XIX a. vidurio skverbėsi į periodinę spaudą, panašiai blaivybės judėjimo naudą suprato ir rusų revoliuciniai demokratai N. Černyševskis, N. Dobroliubovas[30].

Vadovėlinė "Veikalo apie girtavimą" reikšmė bajoriškos Lietuvos visuomenės blaivinimui buvo neabejotinai didelė. Tačiau vienos knygos poveikis, arba, kitaip tariant, sociodinaminės šio veikalo galimybės buvo ribotos. Pirmiausia, knygos tiražas (ir, greičiausiai, kaina) apribojo skaitančiųjų skaičių iki keleto šimtų žmonių. Antra, J. Šimkevičius parašė mokslinį veikalą, nors jo kalba, kaip minėjome, yra labai vaizdinga, bet samprotavimai liečia gan sudėtingus socialinius ir psichologinius žmogaus gyvenimo aspektus, todėl šis veikalas galėjo tikėtis tik intelektualinės visuomenės pritarimo. Kad blaivybės idėjos galėtų padaryti didesnį poveikį Lietuvos bajoriškajai visuomenei, reikėjo populiarios, įtaigesnės, beletrizuotos publicistikos, taip pat didesnių tiražų. Kaip tik tokiomis aplinkybėmis atsiskleidė tikrasis J. Šimkevičiaus ir jo bendraminčių nuoseklumas: tuo pat metu, kai buvo kaupiama medžiaga "Veikalui", kai buvo rašomi pirmieji jo puslapiai ir rengiami spaudai, Vilniaus inteligentija, susijusi su universitetu ir masonų ložėmis, 1817 m. įkūrė Šubravcų draugiją. Ši ėmėsi leisti satyrinį laikraštį "Gatvės žinios". Jau pats leidinio pavadinimas dvelkė demokratizmo dvasia. Kai kuriuos draugijos veiklos aspektus iki šiol dengia neperregima paslapties skraistė. Nors šubravcų istoriografija nemaža, tačiau iki šiol nepavyko nustatyti net visų tikrųjų narių-urbanų pavardžių, ką besakyti apie provincijoje gyvenusius korespondentus - kelių laipsnių rustikanus[31]. O tai labai svarbu blaivybės judėjimo Lietuvoje organizacinių principų išaiškinimui.

Išlikęs šubravcų kodeksas skelbia: "Draugijos tikslas yra neminint konkrečių asmenų, ištraukti dienos švieson tas blogas ydas ir blogus įpročius, kurie dėl savo prigimties negali būti įstatymiškai

[30]Чернышевский Н. Откупная система. - Полное собрание сочинений. Т. 5. - М., 1950, с. 318-334.

[31]Chmielowski P. Towarzystwo szubrawcow i Jędrzej Sniadecki. // Tygodnik illustrowany, 1978, ser. III, t. 5, p. 8, 19, 36, 67, 75, 84, 107, 113, 132; Bielinski J. Szubrawcy w Wilnie. - Winlo, 1910; Skwarczynski Z. Kazimierz Kontrym. Towarzystwo szubrawcow. - Lodz, 1961.

persekiojami (pabraukta mano - E.A.), tačiau visuomenei yra labai kenksmingi ir pas mus labai paplitę. O kas blogiausia, visuomenė nelaiko jų prasižengimais ar nuodėmėmis. Tokie yra: 1. Pripratas stiprių gėrimų vartojimas iki sąmonės ir sveikatos netekimo, taip pat kitų vertimas gerti..."[32]. Nuopuolį patirianti feodalinė Lietuvos visuomenė ligų ir ydų turėjo labai daug. Azartiniai žaidimai, aristokratų titulomanija, besaikis savo luominio pranašumo ir aukštos kilmės demonstravimas, verčiantis kalbėti kur reikia ir kur nereikia prancūziškai, kerštavimas, pavydas ir visokiausios pasileidimo formos taip suvešėjo, jog tapo tikra tautos nelaime. Augusto III laikų lėbavimai gal ir nebuvo pranokti, bet, "Gatvės žinių" liudijimu, viduriniuose bajorijos sluoksniuose jie buvo ne ką mažesni. Į patį šios lėbaujančios bajorijos šurmulį kaip tik ir buvo nukreipta šubravcų satyra.

Atsižvelgiant į po Vienos kongreso susiklosčiusią socialinę, politinę ir kultūrinę situaciją Lietuvoje, galima sakyti, jog satyra tuo metu buvo kone vienintelė forma, kuria cenzūruojamoje ir diduomenės skaitomoje spaudoje buvo galima parodyti daugumą visuomenės ydų. Laikraštyje atsirado vietos valdininkų ir bajorų renkamų funkcionierių savivaliavimui išjuokti, žiauriam baudžiauninkų engimui atskleisti. Tiesmukiškai tai nebuvo įmanoma padaryti pirmiausia dėl pavojų, susijusių su cenzūra, o antra, dėl konservatyviosios dvarininkijos, įsikibusios luominių privilegijų ir ginančios senąsias laisves, dėl reakcinės aristokratijos, net girdėti nenorinčios apie visuomeninio gyvenimo atnaujinimą, opozicijos. O elementari, didaktinė dėstymo forma, paprastas moralizavimas galėjo priminti gausius pamokymus paprastai liaudžiai ir užkirsti bet kurią galimybę poveikiui. Bajoriškųjų laisvių dvasia išugdyta visuomenė savo politines teises suprato kaip laisvę elgtis kaip nori (savaime aišku, tiesiogiai neprasilenkiant su religinėmis normomis ir Lietuvos statuto straipsniais). Todėl šubravcų kėsinimasis į gyvenimo sritį, kurios nepasiekia galiojantys įstatymai ir nesmerkia visuomenės opinija, negalėjo įgauti kitokią - nesatyrinę formą. Didaktika, peršami elgsenos receptai tarsi kėsinosi į kruopščiai saugomą bajoriškosios laisvės maksimą kaip į didžiausią bajorijos nuosavybę. Todėl net satyra šubravcų laikraštyje įgavo labai sudėtingą,

---

[32]Cit. iš Bielinski J. Szubrawcy w Wilnie, s. 38.

sudvigubėjusią, ironišką formą, kuri tiesiogiai neatskleidžia autoriaus nuomonės, nedemonstruoja jo įsitikinimų ir palieka tam tikras daugiareikšmio aiškinimo galimybes. Šios savybės ypač atsiskleidžia A. Sniadeckio satyrose[33], kuriose mintys dėstomos tarsi atvirkštine tvarka: kai autorius pašiepia tamsuolius, jis rašo apie neva kuriamą literatūrinės labdarybės draugiją, kuri turėtų padėti sergantiems knygų alergija, t.y. sudaryti sąlygas patogesniam nieko neskaitymui; kai smerkia sukčius, steigia tariamą šulerių draugiją; kai reikalas paliečia girtuoklystę, kuriamos įvairaus profilio taurelės mėgėjų draugijos ("Triūbočių draugija", "Telšių - Plungės kontubernija"). Tokiu būdu šubravcų ironija tapo ir galingu pajuokos ginklu, ir pakankamu apsauginiu apvalkalu šubravcų idėjoms. Net XIX a. trečiojo dešimtmečio represijų atmosferoje, caro valdžiai likviduojant šią draugiją, tiesioginis motyvas buvo ne "Gatvės žiniose" deklaruotos idėjos, bet organizacinės struktūros, pasiskolintos iš masonų, ypatumai[34]. Kita vertus, šubravcų ironijos apraiškos istorikui yra informatyvios pačios savaime ir, gali būti kultūrologinio tyrimo objektas. Ironija ir ironiškas santykis su aplinkiniu pasauliu charakterizuoja tam tikrą kultūros personalizacijos laipsnį, arba, kitaip tariant, situaciją, kada kapitalizmo tendencijos, laužydamos luominius santykius, deformuodamos luominę savimonę, naikindamos luominį uždarumą, individą pamažėl išplėšia iš bendruomeninės inercijos tiek ekonominiu, tiek ideologiniu požiūriu. Santykinė individo, kaip privatinės nuosavybės subjekto, autonomija paties individo savimonėje įgauna dvasinės autonomijos arba "laisvės" formą. Individas tarsi nustoja reprezentuoti luomą ir nusikrato kanonizuotų, tik tam luomui būtinų elgsenos normų. Kasdienybėje tai labiausiai išryškėjo tada, kai individualūs žmogaus sugebėjimai, talentas, valia, prigimtis imta vertinti labiau, negu mėlyną kraują įrodantys dalykai. Kita vertus, individas pamažu įstumiamas į buržuazėjančios egoistinės savimonės narvą. Pirmapradė (bent kaip idealas egzistavusi) luominė bendruomeninė visuotinybė suskyla į egzistencinius atomus ir atskleidžia kitą,

---

[33] Ten pat, s. 81.

[34] Ten pat, s. 33-36.

iš esmės pozityvios asmenybės emancipacijos pusę - bendri interesai tampa svetimais, atitolusiais nuo asmeninių egzistencinių poreikių. Todėl neatsitiktinai ironijos principas savo aukščiausią laipsnį pasiekė romantizmo šauklių elgsenoje ir kūryboje, o labiausiai organizuotą formą įgavo danų mąstytojo Sioreno Kierkegoro darbuose. Tačiau šubravcai dar buvo romantizmo priešaušryje ir rėmėsi Švietimo epochos idėjomis, kartais net pašiepdami A. Mickevičiaus "Odės jaunystei" - Lietuvos romantizmo manifesto - šūkius. Todėl ironija "Gatvės žinių" skiltyse ne visada vienareikšmė, ji kartais turi net kelis prasminius sluoksnius. Ypač tai ryšku paskutiniuose laikraščio numeriuose. Čia jau ne visada pasisekė išsaugoti saikingą ironiją, išlaikyti tą įprastinį ironiškos komunikacijos būdą, kai nominalinė teksto reikšmė yra priešinga turiniui. Paskutiniuose šubravcų rašiniuose nežabotas pasaulio ironizavimas pagimdo dvigubą ironiją arba autoironiją. Skaitančiam tuos tekstus darosi neaišku, kas ką pašiepia, kas iš ko juokiasi ir kokia propaguojama pozicija. Ar, sakykime, satyrinėje apybraižoje apie D. Poškos muziejų Baublyje juokiamasi iš D. Poškos ir į jį panašių žemaičių praeities mylėtojų, ar iš tų, kurie juokiasi iš pirmųjų? Gal šaipomasi iš vienų, iš kitų ir iš savęs? Šiaip ar taip, tai nėra paprasta ir nesvarbi problema, nes iki šiol vargu ar istoriografijoje rasime tokią Lietuvos praeities problemą, kuri taip įvairiai, skirtingai ir prieštaringai būtų interpretuojama. Ir interpretuojama ne tik metodologiniu, ideologiniu ar politiniu požiūriu, o skirtingai aiškinami patys faktai, t.y. apskritai nesutariama dėl šubravcų ironijos, satyros objekto, subjekto ir net aprašomų dalykų egzistavimo XIX a. pirmajame trečdalyje. Ar įvairios girtuoklių draugijos - tai tik literatūrinė-satyrinė fikcija, ar realiai egzistavę (net nesatyriniais sumetimais) organizaciniai junginiai, kaip mano kai kurie tyrinėtojai[35]. Atsakymai dar prašosi istorikų dėmesio, o kol bus atlikti tekstologiniai ir kultūrologiniai šio objekto tyrimai, pasitenkiname kompromisiniu atsakymu: šubravcų veikloje, jų rašiniuose susipynė "už" ir "prieš", kritika ir pozicijos, juokas ir ašaros, ir nėra ypač svarbu, ar realiai gyvavo "Triūbočiai", "Kontubernija" ir "Literatūrinė labdarybė", ar tai buvo grynas šmaikštuolių iš "Gatvės žinių" prasimanymas, vis

---

[35]Mikšytė R. Silvestras Valiūnas, p. 68.

vien visa tai vertė susimąstyti apie vaizduojamus reiškinius, skatino skaitytojus pačius spręsti apie juos ir bandyti savarankiškai vertinti visa, kas aplink dedasi. Taigi, pozityvi "Gatvės žinių" reikšmė akivaizdi, net neišnagrinėjus atskirų satyrų sandaros ir prasmės.

Girtuokliavimą išjuokiančios publikacijos pirmuosiuose "Gatvės žinių" numeriuose daugiausia buvo pasirašytos pseudonimu "Šlėkta ant ližės" (Szlachcic na lopacie). Šubravcų veiklos tyrinėtojas J. Bielinskis manė, jog po šiuo slapyvardžiu slėpėsi visas būrys autorių[36]. Šiai nuomonei artima ir literatūros istorikės R. Mikšytės tezė apie laikraščio reportažus, pavadintus bendru pavadinimu "Kelionė ant ližės"[37]. Tačiau labiausiai tikėtina, kad 1818 m. "Gatvės žinių" numeriuose pseudonimu "Šlėkta ant ližės" pasirašinėjo autorius, geriausiai žinojęs girtavimo žalą, šio įpročio plitimą, dalykus, susijusius su degtinės gamyba ir pardavinėjimu. Galiausiai antialkoholinių satyrų autorius, sprendžiant iš laikraščio tekstų, buvo įtakingas šubravcų draugijos narys. Tai inspiruoja mintį, jog kaip tik pats J. Šimkevičius, šubravcų prezidentas nuo draugijos įsikūrimo iki savo mirties 1818 m. lapkričio 5 d.[38], buvo prisidengęs "Šlėktos ant ližės" pseudonimu. Kad "Šlėktos ant ližės" kompetencija apsiribojo daugiausia degtinės mėgėjų reikalais, matyti ir iš specialaus priedo, išspausdinto prie 1818 m. sausio 26 d. "Gatvės žinių" (Nr. 60). Jame skelbiama, kad neva ateinančią dieną Vilniuje įvyksiąs didžiulis maskaradas, kuriame dalyvausią šubravcų satyros herojai. Vienas iš jų turėjo būti mūsų "Šlėkta ant ližės". "Tas turi rinkti medžiagą "Gatvės žinioms" ir registruoti girtuoklius..."[39]. Beje, visa maskarado dalyvių kompanija, apsirūpinusi degtinės atsargomis, vengia "Šlėktos ant ližės". Tiesa, negalima nepastebėti, kad J. Šimkevičiaus satyrose, be girtavimo problemų, buvo liečiami kiti kultūros patologijos reiškiniai, kitos socialinės blogybės. Bet jo tekstuose kaip tik vyrauja dalykai, detaliai

---

[36]Bielinski J. Szubrawcy w Wilnie, s. 79.

[37]Mikšytė R. Silvestras Valiūnas, p. 55.

[38]Žiūr. J. Šimkevičiaus nekrologą. - Wiadomosci brukowe, 1818.11.16, No 102.

[39]Nadzwyczajny dodatek do Brukowych wiadomosci, 1818.01.26, No 60.

išnagrinėti "Veikale apie girtavimą". Apskritai, sprendžiant iš "Gatvės žinių" publikacijų, ši knyga buvo šubravcų laukiama ir, dar prieš jai pasirodant spaudoje, visaip reklamuojama. Antai pirmuosiuose laikraščio numeriuose (Nr. 13, 1817 m. kovo 17 d.) pasirodė žinutė, kurią R. Mikšytė sieja su S. Valiūno vardu: "Įvairiais amžiais buvo rengiami visokių mokslų žodynai. Yra istorijos, medicinos, meno, amatų ir kitų žodynų. Dabar, kai mokslas pasiekė aukštesnį lygį, kai atsirado daugiau žmonių, rašančių negu skaitančių ir perkančių knygas, viena mokslininkų draugija numato išleisti "Šauniųjų girtuoklių gyvenimus", kur vardai ir pavardės bus sudėti abėcėlės seka, su tiksliomis žiniomis apie gėrimus, kuriais kiekvienas jų vaišinosi, taip pat kiek išgeria per dieną, valandą, savaitę, metus, kiek metų tarnauja Bakchui. Be to, šiame žodyne bus pradėta skirstyti girtuoklius į rūšis: degtinės, antpilų, krupniko, alaus, midaus, vyno, porterio ir kt. mėgėjus. /.../ Nereikia pamiršti, kad toks žodynas reikalauja didelio triūso ir lėšų, kadangi tai bus didesnis veikalas, negu Volumina legum, negu kiniečių kalbos žodynas, negu visi Neseckio, Paprockio, Diamentovskio ir kt. herbynai"[40]. Trumpai atkreipę dėmesį į girtuoklių sąrašo ir herbynų apimties palyginimą (akmuo į lietuvių bajorų daržą!) matysime, jog tai toli gražu nėra lengvai įrodomas faktas, kad šių eilučių autorius yra lietuvių poetas S. Valiūnas. Tai, kad J. Šimkevičiui "Lietuvos kurjeryje" (Kurjer Litewski) paskelbus "Veikalo apie girtavimą" prospektą, 1817 m. vasarą S. Valiūnas[41] vienintelis į tai reagavo šubravcams įprastu stiliumi - parašė šmaikščią recenziją, tarsi įrodytų R. Mikšytės prielaidą dėl "Gatvės žiniose" išspausdintų eilučių autorystės. Priėmus tą versiją, būtų galima kalbėti apie J. Šimkevičiaus artimus ryšius su Žemaitijoje besidarbuojančiu S. Valiūnu. O tai savo ruožtu leistų prisiminti D. Poškai parašytos gromatos bylą ir paremti J. Šimkevičiaus autorystės įrodymus. Tačiau negalime atmesti prielaidos, jog minėtas "Gatvės žinių" straipsnelis parašytas paties J. Šimkevičiaus. Tam neprieštarautų nei dalykinės, nei stilistinės teksto

---

[40]Cit. pagal R. Mikšytės vertimą, pakeitus paskutinį žodį "Herbarijus" į "herbynas" Mikšytė R. Silvestras Valiūnas, p. 67.

[41]Dziennik Wilenski, 1817, t. 6, Nr. 34., s. 384-392.

savybės, atsiskleidusios ir po metų pasirodžiusiame "Veikale apie girtavimą".

Šiais pastebėjimais nesibaigia, o priešingai, prasideda intriguojantis didžiausių blaivybės idėjų propaguotojų ir girtuoklystės įpročių kritikų "Gatvės žiniose" identifikavimo reikalas. Jau minėtas J. Bielinskis pažymėjo, kad didžiulė šubravcų kovos su girtavimu programa nebuvo visiškai įgyvendinta. Autorius, didelis to meto visuomeninio gyvenimo žinovas, savo teiginį grindė tuo, kad įspūdingiausios šubravcų satyrinės poezijos eilutės, parašytos S. Valiūno plunksnos, taip ir nebuvo paskelbtos spaudoje. Čia turimi omenyje S. Valiūno kūriniai: "Plungės-Telšių kontubernija", "Plungės kontubernija", "Garbingiausiam Plungės-Telšių kontubernijos restauratoriui", kurie neabejotinai parašyti tais pačiais 1817 metais. J. Bielinskiui nekilo abejonių ir dėl paties S. Valiūno priklausymo šubravcams - rustikanams (t.y. korespondentams), kurių žinomos tik kelios pavardės, o pagrindiniai sąrašai, jei ir buvo, tai neišliko[42]; panašiai manė ir Mykolas Brenšteinas. Jo rankraštiniame palikime, dabar saugomame Varšuvos tautinėje bibliotekoje, gausu užuominų apie S. Valiūno ryšius su šubravcais[43]. Tačiau istoriografijoje liko nepastebėta viena įdomi detalė, kuri atskleidžia, įdėmiai perskaičius J. Šimkevičiaus prezidentavimo šubravcų draugijoj meto "Gatvės žinių" publikacijas. "Šlėktos ant ližės" ir S. Valiūno satyriniai kūriniai turi daug stilistinių bei faktografinių panašumų ir apskritai yra vieninteliai šubravcų kūriniai, kuriuose vyrauja antialkoholinė tematika. Nors, kaip anksčiau minėjome, kova su girtavimu šubravcų programoje yra pirmoje vietoje: numatyta pirmajame straipsnyje. Net draugijos sueigose visada stovėjo ant stalo ąsotis su tyru šaltinio vandeniu - blaivybės simbolis[44]. Antai vienos "Šlėktos ant ližės" satyros herojus (pasakotojas), sėdėdamas Vilniaus traktieriuje, klausosi girtuokliaujančių bajorų pokalbio ir vaizdžiai jį perpasakoja. Ypač

---

[42]Bielinski J. Szubrawcy w Wilnie, s. 189-192.

[43]M. Brenšteino surinkta medžiaga, liečianti "Telšių kontrgubernija". - Varšuvos tautinė biblioteka (toliau VTB), IV-10667.

[44]Bielinski J. Szubrawcy w Wilnie, s. 189.

įstringa tarsi atsitiktinai nugirsta frazė: "Jei koks šubravcas atsitiktinai būtų apsilankęs šiais metais Memelio (Klaipėdos - E.A. apstaba) jomarke, tikriausiai didesnė Žemaitijos bajorų dalis būtų pakliuvusi į "Gatvės žinias"..."[45] Kitame "Šlėktos ant ližės" reportaže veiksmas vyksta karčemoje, kur tarp girtuokliaujančių užeigos savininkas žydas prekiauja kontrabandinėmis prekėmis[46]. Šis siužetas siejasi ir su J. Šimkevičiaus mintimis apie karčemas arenduojančius žydus, išdėstytomis "Veikale apie girtavimą", ir, kas nemažiau svarbu - su S. Valiūno satyromis:

"Šių metų liepos mėnesio 8 dieną
aš paklausiau ne bažnyčios nurodymų,
kuri pataria nusidėjėliams lankyti stebuklingas vietas
ir visuotinais atlaidais jų kaltes dildo, -
paklausiau vien papročio ir mados
ir nudrožiau į Kalvariją kaip telias su banda..."
/.../
(Toliau aprašoma karčema, kurioje herojus nakvoja):
"Man besiklausant šių jos malonybės žodžių
pradėjo vis daugiau rinktis neprašytų svečių,
frakuotų, kontušuotų, ir po valandėlės
pasijutau kaip garbiojoje savo brolijos sueigoje.
Štai iždo instigalorius, štai seimelio vadas,
o šit rūstusis policijos ministras,
ten sunkiosios artilerijos generolas kaunasi su Bakchu.
/.../
Prekių beveik jokių: gerai ir tai,
kad pirkliai nenori mokėti rinkos mokesčių,
bet užtat daugybėje smuklių suvažiavusieji laisvai sau
gali gauti, ko tik jiems reikia."[47]

---

[45]Wiadomosci brukowe, 1818.07.02, No 90, s. 134.

[46]Ten pat, s. 135.

[47]Valiūnas S. Ant marių krašto. - V., 1976, p. 81-93.

Galima išvardinti ir daugiau panašių siužetų, pasakymų ir net vietovių, susiejančių J. Šimkevičiaus ir S. Valiūno rašinius. Šubravcų draugijos prezidento "lekiojimas ant ližės" sukosi apie gimtąją Žemaitiją. Ir dar vienas faktelis, jau kelintą kartą sugrąžinantis prie J. Šimkevičiaus ir D. Poškos tarpusavio ryšių problematikos, išplaukia iš to, kas siejasi su S. Valiūnu. Visi trys: J.Šimkevičius, D. Poška ir S. Valiūnas buvo kilę iš vieno Raseinių pavieto. D. Poškos santykiai su S. Valiūnu tyrinėtojams nekelia jokių abejonių - jie buvę labai artimi. J. Šimkevičių ir šubravcų draugiją su S. Valiūnu taip pat siejo tiesioginis bendradarbiavimas, o anksčiau išdėstyti samprotavimai apie idėjinį, stilistinį ir net faktografinį J. Šimkevičiaus ir S. Valiūno kūrybos bendrumą leidžia įtarti buvus tarp jų kur kas artimesnius santykius, negu draugijos prezidento ir jos nario korespondento pusiau oficiali pažintis. Tad ar įmanoma patikėti, kad D. Poška nieko nebūtų žinojęs apie J. Šimkevičių?

Visi šie žemaičių inteligentų tarpusavio kontaktų aiškinimai - tai ne tik duomenys biografijoms. Jie yra svarbūs blaivybės idėjų genezės Lietuvoje, jų plitimo analizės atsparos taškas. Mat čia norima pabrėžti, kad jų autoriai, labiau už kitus šubravcus nusipelnę kovoje su girtavimu, buvo žemaičiai, o ir pati medžiaga, panaudota jų antialkoholinėse satyrose, beveik be išimčių žemaitiška. Tai ne atsitiktinis sutapimas ir ne toks nereikšmingas dalykas, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Mat teigiant, kad blaivybės idėja kartu su švietimu ir ūkine pažanga pirmiausia palietė visuomenės viršūnes ir inteligentiją, o paskui žemutinius liaudies sluoksnius, iškyla reikalas paieškoti sąsajų tarp žemaičių bajorų kultūrinio bei tautinio atgimimo XIX a. pirmajame trečdalyje ir masinio Kauno gubernijos (dažniausiai - tos pačios Žemaitijos) valstiečių blaivybės judėjimo 1858-1864 metais. Patį didžiausią girtuoklystės neigimą žemaičių bajorijoje (lyginant su kitų Lietuvos sričių aukštuoju luomu) sekė pats didžiausias Žemaičių valstiečių priešinimasis girtavimui. Toks sutapimas nėra koks nors netikėtas reiškinys, bet kartu jis nėra savaime aiškus. Mat, kaip trumpai užsiminėme skyriaus pradžioje, istorinėje literatūroje kartais tiesmukiškai teigiama, kad didžiausias blaivybės judėjimo pakilimas paprastai lydi patį didžiausią girtuokliavimo mastą. Tokios nuomonės yra tiesmukiškos dėl to, kad XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvos periodinėje spaudoje pasirodžiusios, o ir nespausdintos satyros XIX a.

vidurio ir antrosios pusės autoriams kėlė iliuziją, kad iš tikrųjų egzistavo girtuoklių draugijos ("Triūbočiai", "Telšių ir Plungės kontubernijos"), t.y. šios satyros tarsi rodė, kur anuo metu buvo labiausiai prasigerta. Antai L. Jucevičius, pažinęs S. Valiūno kūrybą, taip rašė 1840 m. Vilniuje, A. Marcinovskio spaustuvėje, išleistoje knygoje "Lietuvių liaudies priežodžiai": "Telšių apskritis iš seno garsi žmonėmis, kurie, nors turėdami daug pilietiškų teigiamybių ir pasišventimo savajam kraštui, buvo uolūs Bakcho garbintojai. Šio šimtmečio pradžioje apskrities sostinėje net buvo susikūrusi draugija, vardu "Kontubernija", panaši į Vilniaus "Triūbočių" broliją (žr. "Wiadomosci brukowe"). Sąmojingos eilės apie tą Kontuberniją parašytos bevardžio autoriaus (rodos, kunigo Valiūno), yra laikraštyje "Dziennik Wilenski" (1817). Ta draugija jau seniai iširo, bet jos garsas ir jos narių garsas išliko posakyje "Telšių pliumpis"[48]. Toks pat požiūris matyti ir svetimtaučių keliautojų atsiminimuose (L. Potockis[49]) ir apskritai žemaičių bajorijos tradicijoje (V. Andriejauskio medžiaga M. Brenšteino archyve[50]). Todėl neatsitiktinai tyrimuose keliama mintis, kad ypač žemaičiai labai linko prie svaigalų. Tačiau tas pats L. Jucevičius visur pabrėžia žemaičių bajorų saikingą, pragmatišką ūkininkavimą, parodo šios Lietuvos dalies apsišvietimą, pranokstantį Aukštaitiją. "Žemaičių žemės prisiminimuose" jis rašo, kad "Girtuoklystė čia (Žemaitijoje - E.A. pastaba) labai retas dalykas, ir kiemionys nebent per banketus įkaušta"[51]. Kitur vėl Žemaitijos bajorų elgsena iškalbingai lyginama su Aukštaitijos "mėlyno kraujo" brolių: "Daugelis žemaičių dvarininkų turi dideliausius pinigus susidėję, o laiko juos daugiausia namie, geležinėse skryniose dusina /.../. Jei kuris iš Lietuvos (t.y. Aukštaitijos - E.A. pastaba) dvarininkų tiek turėtų, tuoj visi apie tai žinotų: tuoj imtų blizguoti gražia karieta, aprengtų ir save, ir pačią, ir vaikus

---

[48]Lietuvių liaudies priežodžiai. // Raštai. - V., 1959, p. 510.

[49]P/otocki/. Pabętniki pana Kamertona. t. III. - Poznan, 1869, s. 236-240.

[50]M. Brenšteino surinkta medžiaga, - VTB, IV-10667.

[51]Jucevičius L. Žemaičių žemės prisiminimai. // Raštai, p. 448.

brangiais rūbais, pristatinėtų namuose brangių niekučių, o kiek dar liktų, nukakęs į Vilnių baliuje va banque pastatytų"[52]. Ši informacija, tarsi prieštaraujanti Telšių pliumpio reputacijai, yra satyrinio kalbėjimo pasekmė, kartais lengvapėdiškai užfiksuojanti palikuonių atmintyje literatūrinę fikciją kaip pusiau legendinę realybę. Panaši situacija po keleto dešimčių metų nuo tariamų kontubernijos "lėbavimų" aprašymo susiklostys tarp Žemaitijos valstiečių. Vėl bus sukurtas mitas apie tai, kad žemaičių liaudis pakilo prieš degtinę dėl to, kad labiau negu kaimynai buvo prasigėrusi. Tačiau turima medžiaga, socialinės-ekonominės ir kultūrinės raidos istorijos tyrimai rodo, kad Žemaitija kaip tik buvo šviesiausias, turtingiausias ir dėl to blaiviausias Lietuvos kraštas, o žemaičių bajorų tautinis judėjimas grindė kelius visos Lietuvos atgimimui, kuris be blaivaus žiūrėjimo į save ir į aplinkinį pasaulį neįmanomas.

## 2. Bandymas "iš viršaus" blaivinti liaudį

Rūpinimasis liaudies gerove, apgailestavimas, kad labai daug svaigalų suvartojama, ir blaivinimo priemonių, atitinkančių socialinį-ekonominį ir politinį krašto išsivystymą, paieškos lietuvių publicistikoje ima ryškėti kartu su pirmųjų J. Šimkevičiaus, šubravcų bei kitų Lietuvos šviesuolių straipsnių pasirodymu. Juose duodama suprasti, kad daugelis priemonių, naudojamų kovai su girtavimu pažangiuose vakarų kraštuose, pas mus negali būti taikomos dėl atsilikimo, konservatyvių feodalinių gamybinių santykių. Švietimo idėjos, blaivybės propaganda nerado ir negalėjo rasti dirvos ten, kur valstietija buvo pavergta ir sukaustyta feodalinės teisės pančiais. Ne veltui šubravcų draugijos programoje akcentuojami dalykai, kurie apėjo juridines normas ir archaiškas elgesio taisykles. Nors į valstietį to meto inteligentija žiūrėjo su rūpesčiu ir meile, tačiau jo nevertino kaip savarankiško asmens. Taip elgtis ji turėjo pagrindą, nes, išskyrus kai kuriuos Žemaitijos valstiečius, tiek tautinės, tiek politinės savimonės apraiškos dar buvo beveik nepastebimos. Ar galėjo J. Šimkevičiaus

[52] Ten pat, p. 462.

veikłos šalininkai tikėtis, kad jų propagandą ir įtikinėjimus liaudis išgirs? Matyt, kažkiek vilčių turėta. Tai leidžia įtarti žymiausio lietuvių didaktinės literatūros šablono J. Rupeikos (?) į lietuvių kalbą išversta J. Chodzkos knygelė "Jonas iš Svisločės". Joje aptinkame pagrindinio herojaus žodžius, sakomus ponui: "Ar ponas jomylista nepirksi nuog manęs knygos, vadinamos Istorija girtybės per daktarą Šimkevičių parašytos. Toj knygoj daskaitysi, kaip daugel ta prakeikta arielka be laiko išvaro žmonių iš to pasaulio, kaip ubagija ir naikina sodžius ir gyvenimus. Rods, prekė anos aštuoni auksinai, bet dėl savo gražumo daugiaus verta yra"[53]. Ponui susidomėjus, kalbėtojas priduria: "Ot štai yra. Ponas tą knygą duok skaityti ir kaimynams, o atminsi mano žodį, jog ne vienas žydelis iš karčemos išlėks"[54]. J. Rupeikos išversta knygelė pirmąsyk Vilniuje pasirodė 1823 metais, o per praėjusį šimtmetį buvo dar kelis sykius išleista. Tiražas taip pat pranoko daugelį tuometinių pasaulietinio turinio (ūkiški patarimai, vertimai) knygelių. Labai reikšmingas buvo M. Akelaičio perdirbtas šios knygelės leidimas (Kirkoro spaustuvėje 1861 m.), turėjęs įsilieti į sumanytą "Liaudies bibliotekos" seriją. Sudėtinga šio didaktinio veikalo paskirties interpretacija. Juk tuo metu lietuvių kalba buvo leidžiama literatūra liaudžiai, t.y. valstiečiams. Bent tokia nuomonė susiklostė mūsų istoriografijoje. Nors S. Daukanto, S. Stanevičiaus, M. Valančiaus darbai, jų aukštas intelektualinis lygis verčia į potencialių skaitytojų sąrašus įtraukti ir lietuvių kalbos nepamiršusią bajoriją, net lituanistika susidomėjusius dvarininkus. Ką turėtų reikšti J. Rupeikos knygelės herojaus kreipimasis į poną lietuvių kalba? Juk veikalo herojus ne valstietį įtikinėja skaityti J. Šimkevičiaus "Veikalą apie girtavimą", o jo šeimininką, t.y. poną. Ar nekyla abejonių dėl adresato, žinant, kad J. Šimkevičiaus knyga į lietuvių kalbą nebuvo išversta? Arba buvo ponų, kurie noriai skaitė abiem - lietuvių ir lenkų kalbomis, arba valstiečiai abi tas kalbas vartojo. Galimas dalykas, kad J. Rupeikos "Jonas iš Svisločės" sąmoningai įtikinėja ne tiesiogiai valstietį, bet poną, kad į jį su pasitikėjimu žiūrintis liaudies žmogus net

[53] Jonas iš Svisločės. - Lietuvių didaktinė proza. - V. 1982, p. 65.

[54] Ten pat.

nemirktelėjęs patikėtų tos knygos privalumais? Vienareikšmiškai į tai atsakyti sunku. Greičiausiai adresato būta įvairaus. Galėjo tai būti šviesesnio proto valstietis, galėjo knygelę skaityti ir bajoras, nepamiršęs protėvių kalbos. Reikia turėti omenyje ir tai, kad 1823 m. skaitytojas išvydo bent kiek perdirbtą J. Chodzkos kūrinio vertimą. Tai irgi galėjo savaip supainioti problemą. Kita vertus, kokį tiesioginį didaktinį efektą ši knygelė padarė ano meto visuomenei? Sprendžiant iš degtinės gamybos mastų bei vartojimo - minimalų. Geriausiu atveju diferencijavo (regioniniu ir socialiniu aspektu) svaigalų suvartojimo dinamiką. Vienur buvo geriama daugiau, kitur mažiau. Pagaliau natūralus gyventojų prieauglis leidžia sakyti, kad degtinės vartojimas, skaičiuojant vienam gyventojui, nepadidėjo. Vis dėlto, žinant milžinišką svaigalų gamybos mastą (vien Kauno gubernijoje degtinės varyklos 1844-1845 m. pagamino iki 1,5 milijono kibirų[55] degtinės, o visose lietuviškose apskrityse (be įėjusių į Lenkijos karalystę) 1858 m. X revizija suskaičiavo 616,9 tūkstančio vyriškos lyties asmenų[56]), galima teigti, kad blaivybės idėjos iki XIX a. vidurio tebuvo lašas jūroje. Lietuvos inteligentijos pastangų socialinis poveikis buvo labai ribotas. Tačiau istorija negali užmiršti idėjos net tada, kai jos poveikis minimalus. Kopernikas neįrodė amžininkams savojo pasaulio modelio, bet buvo teisus. Taip pat pasakytume ir apie J. Šimkevičiaus sekėjų darbus.

Kitas dalykas yra netiesioginis krašto šviesuomenės skelbiamų idėjų poveikis. Valstiečių sąmoningumas buvo nedidelis, ir dėl to juose negalėjo rasti tinkamos dirvos blaivaus būvio idėja, o su apsišvietusio dvarininko gerais ketinimais savo viltis susiejo ne vienas ano meto mąstytojas. Jau J. Šimkevičiaus knygoje išdėstyti pagrindiniai teiginiai apie propinacijos žalą, apie tai, kad degtinės gamyba ne tik amoralus, bet ir ekonomiškai nenaudingas verslas. Tačiau degtinės gamybos efekto išsamesnės analizės tuometinėje publicistikoje pasigendama. Nebuvo per daug gilinamasi į tai, kodėl bajorija nenori atsisakyti propinacijos arba kodėl objektyviai ji negali to padaryti. Priežasčių,

---

[55] XIX a. pabaigoje Rusijoje tūrio matas kibiras ("viedro") buvo lygus 3.8 litro.

[56] Lietuvos TSR istorija, t. I. - V., 1985, p. 244, 249-250.

kodėl ano meto visuomenė nesuvokė šio dalyko, yra daug. Visų pirma tai, kas glūdėjo feodalinės Rusijos imperijos fundamente, cenzūruojamoje spaudoje negalėjo būti kritikuojama. O juk pačios svarbiausios propinacijos prielaidos išplaukia iš feodalinio, natūralaus ūkio struktūros. Dėl labai ribotų žemės ūkio produktų rinkos ryšių nebuvo galima grūdus vartoti kitaip. Ta prasme degtinės, alaus darymas, kaip ir plytų bei miltų gamyba, priklausė dvaro pramonei, kuri ir žaliavas ėmė iš dvaro palivarkų, ir produkciją realizavo savo valdų ribose (bent legaliai). Šis ūkininkavimas gimdė propinaciją kaip pagrindinį žemės ūkio produkcijos sunaudojimo būdą, nereikalaujantį jokių socialinių-ekonominių pokyčių. Prasigėrimas turėjo būti tiesiog proporcingas šio ūkio krizės laipsniui. Tik glaudūs (tam tikra prasme juridiniai, prievartiniai) šios dvaro pramonės ekonominiai ryšiai su feodaliniu ūkiu, dvaru galėjo laiduoti tam tikrą laiką tokių įmonių egzistavimą. Kitaip tariant, girtavimo mastai - tai neišvengiamas feodalinio ūkio bendro atsilikimo ženklas, natūralaus ūkininkavimo pasekmė, ypač skausminga feodalizmo krizės laikotarpiu. Tad ir blaivybė turėjo tokias sėkmės galimybes, kokios buvo naujų socialinių-ekonominių pokyčių galimybės. Čia glūdi ir tiesioginio blaivybės idėjų poveikio ribotumas, ir bandymas didinti dvarininkų domėjimąsi kitokiomis gamybos formomis.

Svarbu pažymėti ir tai, kad istorinėje literatūroje stereotipiškai kartojami teiginiai apie prievartinį degtinės pardavinėjimą baudžiauninkams nėra visiškai pagrįsti. Jie turi pagrindo tiek, kiek dėsnis grindžiamas išimtimi, t.y. prievarta parduodamos degtinės faktų anuo metu užfiksuota, tačiau neretai tai galėjo būti susiję su satyrinės kalbos ypatybėmis. Imant už gryną pinigą viską, kas satyrose rašyta, nesunku atsidurti panašioje padėtyje, kuri suformavo realaus "Triūbočių" ar "Kontubernijos" egzistavimo mitą. Šalia to ir teiginys, kad degtinės buvo tiek daug, jog per prievartą ją pirkęs valstietis neva girdęs ja kiaules. Įsigilinus į ano meto ūkininkavimą, matyti, kad čia greičiau turimą reikalas ne su degtinės pylimu gyvuliams, o su jos gamybos atliekų naudojimu jiems šerti. Net tada, kai propinacijos žala ir katastrofiškos pasekmės liaudžiai tapo visai bajoriškajai visuomenei žinomu dalyku, bajorija savo seimeliuose guodėsi mintimi, kad degtinę gamina ne liaudžiai girdyti, o tam, kad ši jos atliekomis galėtų galvijus šerti. Antai 1843 m. Vilniaus gubernijos bajorų seimelyje taip išsitarta:

)...Žydai prisivilioja /degtinės/ vartotojus, apsunkina vietiniams dvarininkams savo vyno (suprask - degtinės. - E.A. pastaba) realizavimą ir daro jų pajamoms didelę žalą, o paprastai liaudžiai sudaro sąlygas neribotam stipriųjų gėrimų vartojimui, priešingai jo Imper. Didenyb. valiai, tuo metu, kai dvarininkai savo bravorus laiko pirmiausia gyvuliams ir žemės tręšimui..."[57]. Šie paradoksai dabar kelia šypseną, bet anuo metu įsiterpdavo į raštus generalgubernatoriui arba net pačiam carui. Sakydami, kad anuo metu girtavimui Lietuvoje sudarė sąlygas feodalinis gamybos būdas, ir abejodami masišku prievartinio pardavinėjimo galimumu, turėtume pabrėžti vieną dalyką. Kadangi Žemaitijoje palivarkinis ūkis išsivystęs buvo mažiau negu kitur, o mokantys činšą valstiečiai daugiau negu kur nors kitur buvo įsitraukę į prekinius-piniginius santykius, tai visai tikėtina, kad ir patys valstiečiai buvo suinteresuoti gaminti degtinę ir pardavinėti. Apie valstiečių, ypač valstybinių, bravorus buvo kalbama ne viename bajorų seimelyje. Mat valstiečiai, nemokėdami akcizo mokesčio už degtinės gamybą ir pardavimą (o dvarininkai į iždą įnešdavo po 2 rublius sidabru už kiekvieną revizinę "sielą"), kartais galėjo konkuruoti su dvarininko produkcija ir net pigiau ją parduoti. Aišku, konkurencija buvo minimali, tačiau netgi tada, kai valstiečio bravoro lašai buvo skirti tik pačiam gamintojui, dvarininko pelnas mažėjo. Iš to aiškėja kur kas rimtesnės girtavimo ekonominės priežastys, iš to ir tam tikras susirūpinimas liaudies masių išblaivinimu. Kartu su pažangesniu ūkininkavimu į privilegijuoto žemvaldžio sąmonę brovėsi suvokimas, kad propinacija jį įtraukia į užburtą ir nelaimę artinantį ratą: norėdamas gauti daugiau pelno iš bravorų produkcijos, jis turi girdyti savo duonpelnius, o prasigėrusi liaudis nesugeba gerai dirbti. Todėl turėdamas kelis kaimus priklausomų "sielų", kartais žemvaldis turėjo ieškotis samdinių blaivesnėse parapijose. Filantropiški dvarininkų pasisakymai seimeliuose apie visuotinį prasigėrimą rodė ir tam tikrą pasimetimą, baiminimąsi, kad intensyviai girdomas prievartinis dvaro darbininkas-baudžiauninkas, kaip gyvas darbo įrankis, nepataisomai susidėvi. Todėl visai natūraliai pamažėl iškeliami dalykai, kurie rodė dvarininkų pastangas mėginti apsaugoti savo valstiečius nuo visiško

---

[57] Cit. iš Janulaitis A. Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX a. - K., 1936, p. 532.

prasigėrimo. Tačiau kartu žemvaldžiai, dėl įvairių priežasčių negalėdami kitaip padidinti pelno, negalėjo atsisakyti propinacijos. Ironizuojant tokią poziciją atrodytų maždaug taip: savus žmones reikia pratinti gerti vienodai, nuosaikiai ir ritmingai, tada nė vienas neprasigers iki visiškos degradacijos, bet kartu nebus mažiau vartojama dvarininko bravoro produkcijos. Be to, girdyti moteris ir mažamečius vaikus - akivaizdi klaida, nes taip užkertamas kelias sveikai darbo jėgos amortizacijai. Ši ironiška vyraujančios dvarininkų pozicijos schema neišryškėja nei "Gatvės žiniose", nei kurioje kitoje satyroje. Tačiau ją inspiruoja kiti šaltiniai, mūsų požiūriu net objektyvesni. Jie išliko kaip ilgamečių Lietuvos bajoriškosios visuomenės pastangų suvaldyti įsivešėjusį smuklių ir bravorų arendavimo žydams paprotį vaisius. Mat norint išlaikyti ironiškai nupieštą pelno, gaunamo iš propinacijos, ir prasigėrusių pavaldinių pakankamo darbingumo santykį, reikėjo žūtbūtinai užkirsti kelius kam nors kitam turtėti iš svaigalų gamybos bei jų pardavinėjimo. Kartu kaip nors monopolizuoti degtinės gamybą turtingųjų dvarininkų rankose. Juridiškai tai iš seno buvo įteisinta, tačiau praktikoje dvarininkas ne visada netrukdomas galėjo pasinaudoti savo privilegija, kaip jam galėjo norėtis. Dėl tam tikro žemvaldžių ūkinio aplaidumo ir dėl akivaizdaus žydų bendruomenės apsukrumo didžiuma smuklių ir bravorų atsidūrė arendatorių žydų rankose. Jie sugebėjo duoti didžiulius pelnus žemės savininkams ir gauti ne ką mažesnius antpelnius, kurie nebuvo kontroliuojami. Dėl to kaip tik arendatoriui, gyvenančiam apylinkės svečio gyvenimą, visiškai nerūpėjo tolesnės biznio pasekmės. Jam buvo svarbu papildyti kapšą čia pat ir tuoj pat. O tam visos priemonės buvo geros. Smuklininko vaišingumas, jo sugebėjimas įpiršti net pačią prasčiausią degtinę kaip gerą, iš įkaušusio žmogaus net paskutinio duonos kąsnio išviliojimas - tai lietuvių liaudies žodinės tradicijos išsaugotas prisiminimas. Štai prieš šitą arendatorių įsigalėjimą pirmiausia ir pabandė sukilti dvarininkai, o šias tendencijas būtų galima pavadinti bandymais "iš viršaus" blaivinti liaudį. Pirmiausia žydų apgaulė buvo paversta svarbiausia valstiečių nuosmukio priežastimi. Žydai, anot dvarininkų, nugirdo liaudį ir demoralizuoja ją. Kartais net vogti išmoko, kadangi sudaro sąlygas už įkeičiamus daiktus gauti degtinės. O ponai, gyvendami iš valstiečių darbo, privalo apginti šituos savo geradėjus nuo anų parazitų. Todėl jau nuo 1800 metų caro

valdžiai pradėta siūlyti: išvyti visus žydus iš pakelės smuklių ir sodžių; leisti jiems teisėtai verstis degtinės šinkavimu tik didesniuose miestuose[58]. 1804, 1807, 1813 m. Rusijos valdžia, gindama viešpataujančios klasės interesus, išleido įsakus, įpareigojančius žydus išsikelti iš dvarų ir sodžių. Kuršo, Gardino gubernijose iš dalies tie patvarkymai pradėti vykdyti[59], bet 1812 karo metu Lietuvos bajoriškajai visuomenei daug prisidėjus prie Napoleono žygio, o žydų bendruomenei gerai pasidarbavus Rusijos interesų labui, tie įsakai liko tik popieriuje. Todėl 1814, 1816, 1818, 1822, 1823 m. bajorų seimeliuose maršalkos įpareigojami pakartotinai prašyti vyriausybę patenkinti jų reikalavimus[60].

Tačiau Rusijos vyriausybei šis klausimas neatrodė vienareikšmis. Nors jai buvo tas pats, kas moka akcizą ir šelpia kiaurą iždą, tačiau arendatoriai žydai tiek 1812 m. karo metu, tiek per 1831 m. sukilimą buvo viena iš įtakingų jėgų, kurias administracija galėjo panaudoti, siekdama politinių tikslų. Galbūt tuo galima paaiškinti vilkinimą kardinaliai spręsti šį klausimą, kadangi pačios Rusijos gilumon žydai tuo metu nebuvo įsileidžiami ir jokio palankumo vyriausybė jiems nerodė.

Simptomiškas yra ir faktas, kad garsiajame Vilniaus gubernijos bajorų seimelyje, įvykusiame 1817 m. ir iškėlusiame baudžiavos panaikinimo projektą, smuklių ir bravorų arendavimo bei žydų išvarymo į miestus problema taip pat keliama[61]. Tačiau vienareikšmiškai išspręsti šį klausimą bajorų naudai iki pat amžiaus vidurio neteko. Situacija galėjo pasikeisti tik įvedus degtinės gamybai ir pardavimui valstybės monopolį, tačiau tai irgi nebuvo priimtina Lietuvos bajorams, siekiantiems išlaikyti paveldėtas privilegijas. Todėl ir visi panašūs Lietuvos bajoriškosios visuomenės bandymai rūpintis

---

[58]Ten pat, p. 112-113.

[59]Janulaitis A. Žydai Lietuvoje. - 1925., p. 86-87.

[60]Janulaitis A. Lietuvos bajorai, p. 336.

[61]Ten pat, p. 335.

liaudies blaivumu buvo pasmerkti nesėkmei ir didesnio efekto nepasiekė.

Prie ankstyvųjų mėginimų apsisaugoti nuo kraštutinių girtuokliavimo pasekmių galima priskirti dar J. Šimkevičiaus aprašytą būdą. "Veikale apie girtavimą" teigiama, kad (nepaisant gamybos būdo skirtumų) alkoholizmo problema buvo mažesnė Vakarų Europos kraštuose, kurie turėjo senas vyno gamybos tradicijas ir kuriuose vynas buvo svarbiausia liaudies svaiginimosi priemonė. J/ Šimkevičius kaip gydytojas visai pagrįstai manė, kad taip yra dėl palyginti mažo vyno alkoholio narkotinio poveikio. Per knygą perdėm eina mintis, kad baisiausias dalykas - degtinė. Jos mėgėjai tapti "girtuokliais iš įpročio" turi kur kas didesnes galimybes, negu vyno šalininkai. Iš to plaukia mintis, kad pradedant kovoti su girtavimu, pirmiausia reikia stengtis atsisakyti dagtinės. Tačiau, kita vertus, buvo aišku, jog vynininkystė negali tikėtis bent kiek didesnių perspektyvų atšiauriuose kraštuose, prie kurių iš dalies galime priskirti ir Nemuno pakrantes. Todėl, nesant sąlygų gaminti vyną, reikia stengtis vietoj degtinės daryti alų. "Reikėtų palinkėti, - rašė savo knygoje J. Šimkevičius, - kad vietoj degtinės alaus gaminimas miestuose, miesteliuose ir palivarkuose būtų tobulinamas /.../ ne taip nusigertų kaimiečiai, būtų sveikesni ir turtingesni[62]. Pateikiamas ir kitas argumentas šiam ekonominiam receptui pagrįsti. Tai didesnė atliekų, tinkamų gyvuliams šerti (kuo, kaip sakyta, Lietuvos bajorai motyvavo savo palankumą propinacijai), išeiga. Šis gaminamų svaigalų sąmoningas "silpninimas", galintis prisidėti prie atpratimo nuo jų, turėjo tam tikrą realų poveikį. Nors nėra pakankamai ištirti visi ekonominiai svaigalų gamybos kitimo veiksniai, tačiau pramoninio alaus gamyba išties Lietuvoje išsiplėtė. Su tuo S. Daukanto biografas Vytautas Merkys sieja ir vieną iš lietuvių istoriko ūkiškų patarimų serijos knygelių, kurioje aiškinama, kaip auginti apynius[63]. Šis verslas, anot S. Daukanto, yra ypač svarbus "tiems, kurie neturi daug grunto, o nori ne vien save pramaitinti, bet ir praturtėti. Nesgi ne tas yra geras gaspadorius, kuris plačias dirvas turi,

---

[62]Szymkiewicz J. Dzielo o pjanstwie, p. 39.

[63]Merkys V. Simonas Daukantas. V., 1972, p. 222.

o ne įkrėstas, bet tas, kurio yra nors siauros dirvos, bet gerai įkrėstos (t.y. patręštos - E.A. pastaba), toksai nedaug teturi darbo, o didžią brandą gauna"[64]. Galime įžvelgti S. Daukanto patarimuose ne vien beatodairiško pajamų didinimo receptą (jis gi nepataria gaminti pelningiausią produktą - degtinę; tai, kad lietuvių valstiečius mokė auginti apynius žmogus, kuris "nuo savo gimimo neėmė gėralų nė į burną", rodo, jog alų S. Daukantas (tiesiogiai prie blaivybės idėjų propagavimo jis neprisidėjo) laikė mažesne blogybe, negu degtinę. Tokio alaus poveikio vertinimas išryškės ir XIX a. vidurio blaivybės brolijų organizatoriaus M. Valančiaus veikloje. Jo "Blaivybės gromatose" degtinei skirti prakeiksmai neužgrius alaus gamintojų.

Tačiau ir šitas, net visai nežymus valstietijos girtavimo mastų reguliavimo būdas nebuvo sėkmingas. Tuo metu, kai ūkiškais patarimais liaudį švietė S. Daukantas, Rusijos vyriausybė, susirūpinusi, kad bravoruose naikinami geri sėkliniai grūdai, o vis kartojasi sunkūs badmečiai, išsiuntinėjo visiems apskričių bajorų vadovams 1840 m. išėjusią akademiko Neliubino knygelę apie degtinės gamybos technologinius laimėjimus. Akademikas visaip gyrė bulvių degtinę, kurios savikaina kur kas mažesnė negu ruginės, o poveikis visai tas pats. Turint omenyje galimybes išlaikyti nedaug pakitusias mažmenines kainas, galima neabejojant teigti, kad nuosaikios palaipsniško blaivinimo priemonės, iškeltos Lietuvos inteligentijos, buvo bejėgės prieš padidėjusį bulvių degtinės gamybos rentabilumą.

Nors iki XIX a. vidurio blaivybės idėjų sklaida nebuvo didelė, o blaivinimo "iš viršaus" priemonės taip ir nepasiekė valstiečių masės, nors J. Šimkevičiaus aprašytas kunigo Legovičiaus pavyzdys iki pat 1846 m. (Šiaulėnų ir Šiaulių parapijos klebonų liaudies blaivinimo akcija) liko tik literatūrinė fikcija, tačiau visas šis laikotarpis sudarė tam tikras intelektualines prielaidas kilti masiniam blaivybės judėjimui, padėjo rastis moksliniam (tų laikų požiūriu) girtavimo supratimui. Daugumas blaivinimo priemonių, vėlesniais laikais taikytų praktikoje, teoriškai apmąstytos XIX a. pirmajame trečdalyje. Iki XIX a. vidurio gan ryškiai prablaivėja (o tai ne mažiau svarbu) viršutinysis Lietuvos visuomenės sluoksnis - bajorija. Daug kas, kas skelbiama J.

---

[64]Daukantas S. Rinktiniai raštai. - V., 1955, p. 374-375.

Šimkevičiaus veikale, pasiteisino. Iškalbingai tai liudija J.S. Dovydaičio - žymiausio po M. Valančiaus blaivybės brolijų organizatoriaus - "Šiauléniškio senelio" fragmentas. Blaivybę skelbiančiam seneliui ėmus peikti "žydų vyną", kurį smuklininkai gamino iš paprasčiausios degtinės, atskiestos įvairiausiais tirpalais, vienas iš pokalbio dalyvių paklausė: "Taigi, ar gal vynas taip žmogui vodyti? Juk, sako, ponai kasdien geria vyną, o da ir po kelis kartus ant dienos, kaip jiems neškadija?" Senelis nedvejodamas atsakęs, jog ponai moka "mierą užlaikyti..."[65]. J.S. Dovydaičio herojus, be to, priduria, kad gėrimas, kurį geria ponai, ne valstiečio kišenei. Tačiau svarbiausia - "miera", J. Šimkevičiaus "saikas", sugebėjimas valdyti savo įgeidžius, neleidžiantis polinkiui virsti įpročiu, žymintis aukštesnį žmogaus kultūringumo laipsnį, sugebėjimą kontroliuoti save ir gamybą - visa tai jau buvo prašviesėjusiuose protuose. Viso to reikėjo ir už kultūros ir pilietybės ribų nustūmtam lietuvių valstiečiui.

---

[65]Dovydaitis J. Šiauléniškis senelis. Pirma dalis. // Lietuvių didaktinė proza, p. 264.

## Masinis valstiečių blaivybės judėjimas 1858-1864 metais

### 1. Socialinės-ekonominės ir politinės judėjimo prielaidos

Paradoksalu, bet blaivybės judėjimo Lietuvoje istoriografijoje girtavimo ir blaivybės priežastys tarsi susilieja, stinga net sąlygiško vienų ir kitų priežasčių atskyrimo. Antai, išsamiausiai tyrusio blaivybės brolijų veiklą Žemaičių (Telšių) vyskupystėje K. Giečio nuomone, masinį girtuokliavimą skatinusios šios priežastys: didžiuliais kiekiais gaminama pigi degtinė; žydų - arendatorių hegemonija šioje dvaro pramonės srityje; propinacijos sistema; galiausiai sunkios ekonominės liaudies gyvenimo sąlygos[1]. O blaivybės priežastys tartum savaime išplaukia iš prasigėrimo. Minėtas autorius net nebando gilintis į objektyvesnes blaivinimo akcijos paskatas, tenkindamasis tuo, kad pažangesnė, nauja Lietuvos katalikų dvasininkijos karta suvokė katastrofišką padėtį ir įsisamonino savo pašaukimą kovoti dėl liaudies blaivybės. Iš esmės identiškai mąstė M. Brenšteinas ir A. Alekną. Pastarasis M. Valančiaus biografijoje teigė, jog raginimą labiau imtis platinti blaivybę davė popiežiaus Pijaus IX išleisti blaivybės brolijų įstatai"[2]. Nesigilinimas į objektyvias (XIX a. valstiečiams) blaivybės judėjimo priežastis - tipiškas ikimarksistinės istoriografijos bruožas. Tipiškas ir jos oponento marksistinio istorijos mokslo mėginimas objektyviomis priežastimis pakeisti subjektyvių, realiai veikusių jėgų aprašymą. Todėl katalikų dvasininkijos veikimas, organizuojant blaivybės brolijas, dažniausiai nebuvo laikomas subjektyvia masinio judėjimo priežastimi, o tik "neigiamu šio judėjimo bruožu"[3]. Tačiau marksistinė metodologija leido žiūrėti į bet kokį socialinį - kultūrinį reiškinį (taigi ir į blaivybės brolijų plitimą) kur kas plačiau, viso socialinio - ekonominio gyvenimo kontekste. O šiame kontekste ieškant masinio blaivybės judėjimo prielaidų, aiškėja, kad šis reiškinys

---

[1]Gieczys K. Bractwa trzezwosci, s. 15-17.

[2]Alekna A. Žemaičių vuskupas Motiejus Valančius, p. 85.

[3]Lietuvos TSR istorija, T. 1. - V., 1985, p. 249.

dėsningai sutampa su feodalinės santvarkos krize Rusijoje, su gėdingu caro imperijos pralaimėjimu Krymo kare, su pasirengimais panaikinti baudžiavą ir įvykdyti valstiečių reformą, pagaliau, su Lietuvos tautinio išsivadavimo judėjimo pakilimu, pasibaigusiu 1863-1864 m. sukilimu.

Prasigėrimo ir kitų visuomenės ydų priežastys XIX a. viduryje glūdėjo pačiose feodalinio gamybos būdo gelmėse, o masinio blaivybės judėjimo priežastys buvo naujų kapitalistinių santykių formavimosi palydovas, rodantis tam tikrą visuomenės pasirengimą keisti įsisenėjusią tvarką. Tarybinėje istoriografijoje pakankamai aiškiai yra parodytos baudžiavos irimo ir kapitalistinių gamybos santykių užuomazgų atsiradimo Lietuvoje ypatybės paskutiniaisiais ikireforminiais metais. Čia nėra reikalo įrodinėti, kad visiems prasilavinusiems protams ir visiems gyvybingiems ūkininkams bei verslininkams pirmosios revoliucinės situacijos metais tapo aišku, kad senasis gamybos būdas jau seniai išnaudojo visas savo potencijas. Kiekvieni senos tvarkos konservavimo metai nešė tik suirutę, skurdą ir neviltį. Tai matė ir liberalinėmis svajonėmis gyvenęs Aleksandras II, ir aukštieji imperijos biurokratinės mašinos šulai. Kartu ne tik publicistiniuose svarstymuose ir teoriniuose veikaluose, bet ir ūkininkavimo praktikoje buvo įrodinėjami laisvai samdomo, ir, kiek įmanoma, mechanizuoto darbo privalumai. O laisvai samdomas darbininkas, savo rankomis užsidirbantis duoną, labiau suinteresuotas galutiniu darbo produktu. Individualios samdinio savybės kur kas svarbesnės už baudžiauninko paklusnumą prievartai. Tas savybes buvo galima palaikyti tik prie taurelės prisiminus saiką. Juk esant pakankamai darbo jėgos rinkai, sėkmingai susitarti su darbdaviu galėjo tik blaivus žmogus. Tai, ką XIX a. antrajame dešimtmetyje rašė J. Šimkevičius apie kunigo Legovičiaus apšviestus ir išblaivintus parapijiečius (aplinkiniai dvarininkai neva konkuruoja juos samdydami), XIX a. viduryje jau buvo visuotinai suprantamas dalykas. Perspektyvoms prasigyventi iš savo darbo švintant valstiečio sąmonėje, girtuoklystei ir jos sukeltam nuosmukiui įveikti atsirado svarių prielaidų.

Pasirengimo valstiečių reformai ir baudžiavos panaikinimui sukeltas šurmulys Lietuvos bajoriškojoje visuomenėje, savaime suprantama, palietė ir degtinės gamybos perspektyvų analizę. Kintant dvarininko ir valstiečio santykiams, negalėjo nepakisti ir dvaro

pramonės pobūdis. Ankstesniais dešimtmečiais pasireiškęs bajorijos siekimas bent kiek reguliuoti degtinės pardavinėjimą bei gamybą buvo visų pirma susijęs su arendatorių įsisiautėjimu bei varžybomis dėl pelno, ir nuosaikios blaivinimo "iš viršaus" priemonės nelietė feodalinio ūkio pagrindų, o valstiečių reformos išvakarėse tapo aišku, kad keisis ne tik valstiečių, bet ir dvarininkų padėtis. Kitaip tariant, valstiečių siekimas negerti degtinės (bent sąlygų tokiems norams atsiradimas) sutapo su žemvaldžių ir dvaro pramonininkų siekimu keisti savo biznio pobūdį. Gerti valstiečiui darėsi tiek pat nenaudinga, kaip dvarininkui nenaudinga, netoliaregiška gaminti degtinę.

Kita vertus, epochų sankryžoje, revoliucinės situacijos laikotarpiu, masinis valstiečių blaivybės judėjimas buvo viena iš svarbiausių antifeodalinių liaudies judėjimų formų. Nors Lietuvoje šis antifeodalinis blaivybės judėjimas nebuvo toks radikalus, kaip Rusijos imperijos gilumoje (ten šis judėjimas prasidėjo pasyviomis kovos priemonėmis - paprasčiausiu atsisakymu gerti degtinę, o baigėsi smuklių ir bravorų naikinimu)[4], bet masiškumu jis pranoko bet kurias kitas liaudies masių judėjimo formas.

Tačiau bene svarbiausios masinio blaivybės judėjimo prielaidos klostėsi politikos sferoje. Mat valstiečių blaivėjimo ir pilietėjimo tendencijos sutapo, t.y. valstietis, tapdamas piliečiu, lygiu prieš įstatymą bajorui ar pirkliui, darėsi vis savarankiškesnis politinio gyvenimo subjektas. Todėl valstiečių klausimas nesibaigė baudžiavos panaikinimu. Šiuo juridiniu aktu jis tik prasidėjo. Šimtmečiais viešpatavę feodaliniai santykiai nereikalavo kokių nors ypatingų politinių priemonių valstiečiams valdyti, o poreforminis, politiškai gana judrus laikmetis vertė Rusijos imperijos viršūnes galvoti apie tai, kaip bus suvaldyta didžiulė, valstybės mastu visiškai tamsi ir atbukinta masė. Valstietijos valdymo pokyčiai neatsiejamai buvo susiję su blaivybės propaganda.

Katalikų bažnyčia, valdoma veiklaus ir įžvalgaus popiežiaus Pijaus IX, pergyveno atsinaujinimo, prestižo atgavimo laikotarpį. Bandyta realiai pažvelgti į revoliucinius pokyčius pasaulyje, Europoje. Bažnyčia darėsi naujųjų laikų ir kapitalizmo epochos institucija. Tuo

---

[4]Федоров В. А. Крестьянское трезвенное движение, с. 125.

pačiu metu smarkiai katalikiški Rusijos imperijos vakariniai pakraščiai vadovavosi iš feodalizmo pančių. Todėl ir katalikų dvasininkijos orientacija turėjo keistis. Jos dėmesys nuo feodalinio dvaro turėjo krypti valstietiškos pirkios pusėn. Tiesa, XIX a. viduryje Lietuvos vyskupysčių dvasininkija vis dar buvo viena iš polonizacijos ramsčių, dvaro reikalus nuo valstiečių kėsinimosi ginanti jėga, tačiau M. Valančiaus atėjimas į Žemaičių (Telšių) vyskupo sostą netrukus davė savų rezultatų. Vyskupas pats rodė pavyzdį, gindamas valstiečius nuo įsisiautėjusių ir katalikiškai moralei nusikalstančių dvarininkų.

Negali kilti abejonių, kad revoliucinės situacijos metais, keičiantis juridinei valstietijos padėčiai, tik su katalikų bažnyčios pagalba buvo įmanoma apsisaugoti nuo nevaldomo liaudies pykčio prasiveržimo. Tai anuo metu suprato ir Rusijos valdžia, ir dvarininkija. Ir vieni, ir kiti tuo metu turėjo savų sumetimų. Viltys išsikovoti daugiau kaip prieš pusšimtį metų prarastą valstybingumą bajorijoje susidūrė su Rusijos imperijos užkariautojiškomis nuotaikomis išsaugoti savo hegemoniją. Kokiam politiniam būviui pakils lietuvių valstiečiai? Toks klausimas buvo ypač aktualus. O kintant socialinei situacijai buvo galima tikėtis visko: ir senųjų Lietuvos valstybingumo tradicijų akceptacijos, ir prorusiškų, net pravoslaviškų tendencijų pasireiškimo. Kad panašiai atsitiko - liudija istoriniai faktai. 1863 metais sukilėlių būriuose buvo bent 50 procentų valstiečių, bet M. Muravjovo suformuota kaimų savisaugos sistema taip pat gyvavo. Ne vienas sukilėlių būrys tuo praktiškai įsitikino. Todėl sukilimo išvakarėse klausimas, kieno pusėje bus valstiečiai, kieno įsakymams jie paklus, buvo nepaprastai svarbus.

Dvasininkijos sukeltas blaivybės judėjimas kartu buvo atsakymas į šį klausimą. Platinant abstinencijos idėjas, organizuojant blaivininkus, norėta padidinti įtaką liaudžiai. Tai svarbiausia subjektyvi blaivybės judėjimo pakilimo prielaida.

Sovietinėje istoriografijoje neretai yra kartojama dar P. Pakarklio suformuluota mintis, kad dvasininkija įsijungė į blaivinimo darbą tik dėl to, kad Rusijos vyriausybė XIX a. penktojo dešimtmečio pradžioje sekuliarizavo bažnyčios ir vienuolynų žemes. Netekusi savo bravorų ir smuklių, dvasininkija atpalaidavo rankas kovoje su

girtavimu[5]. Tai faktas, kurio nepaneigsi. Tačiau vis dėlto kyla klausimas, kodėl, praradusi žemes ir smukles, tapusi Rusijos valdžios algininke, bažnyčia ne iš karto griebėsi blaivinimo akcijos. 1846 m. Šiaulėnų klebono A. Kybarto ir Šiaulių parapijos kunigo J. Štacho veiksmai nedaug gelbsti įrodinėjant tiesioginę sekuliarizacijos ir blaivybės sąveiką. Juk tuo pačiu metu išgarsėjo Airijos blaivininkų organizacijos, apie jų įkvėpėją kapuciną T. Metju (Mathew) buvo rašoma laikraščiuose. Todėl abejotina vienareikšmiškai aiškinti bažnytinių žemių sekuliarizacijos poveikį. Galima tik pažymėti, kad ši sekuliarizacija, iš dalies susilpninusi katalikų bažnyčios ekonominius pamatus, prisidėjo prie jos demokratizacijos, kadangi, darydama iš dvasininko feodalo dvasininką valdininką, Rusijos valdžia netiesiogiai pastūmėjo klerą naujo socialinio-ekonominio fundamento paieškoms.

Apibendrinant blaivybės judėjimo prielaidas, galima pasakyti, kad daugelis tą judėjimą sukėlusių ir jo masiškumą Lietuvoje nulėmusių veiksnių iš esmės sąlygojo lietuviško blaivybės judėjimo unikalumą, formavo savitą tradiciją.

## 2. Vyskupas M. Valančius ir Blaivybės brolija

Kaip parodyta ankstesniuose skyriuose, masinis blaivybės judėjimas Lietuvoje turėjo savo priešistorę. M. Valančiaus ir S. Daukanto karta buvo išugdyta kultūrinės tradicijos ir literatūros, kuri pakankamai įrodė girtavimo žalą. Tuo pačiu metu jau buvo išbandyta daugelis liaudies blaivinimo kompromisinių priemonių, kurios iš esmės žymesnio efekto nepasiekė. Teliko viena - steigti religines brolijas kovai su girtavimu. Kaip priemonę blaivinti liaudį, šią formą mini jau J. Šimkevičius, iš dalies bandė ją taikyti Šiaulėnų parapijos valstiečiai, tačiau jų praktika nebuvo plačiau išgarsinta.

Kita vertus, Lietuvos katalikų blaivybės brolijos, kaip organizacinė forma, turėjo analogų Vakarų pasaulyje. Įvairių abstinencijos ordinų kūrimas ten jau turėjo kelių šimtmečių istoriją.

---

[5]Pakarklis P. Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje, p. 219-220; taip pat žiūr.: Rybelis A. Blaivybės sąjūdis Lietuvoje, p. 23.

XIX a. pradžioje JAV masonai ėmė kurti blaivybės draugijas, o 1851 m. susiformavo ištisa šio ordino atšaka blaivybės idėjoms skleisti. Tai vadinamasis "Nepriklausomas Dievo tamplierių ordinas" ("Independent orden of God Templers"), įkurtas D. Kedžio (Cady). Ši organizacija (beje, veikianti ir mūsų laikais) greitai išplėtė savo veiklą daugelyje Europos šalių[6]. Tačiau, kaip žinia, Lietuvoje visų pirma remtasi katalikų bažnyčios blaivybės darbo organizacine patirtimi. Tiesiogiai tokios blaivybės brolijos, kokios susiformavo ir išplito pas mus, 1838 m. buvo pradėtos kurti Airijoje katalikų vienuolio kapucino T. Metju. Abstinencijos idėjos ir brolijos Airijoje reiškė daugiau negu karą su degtine ir degtindariais. Mat joje tuo metu kaip tik kilo nacionalinio išsivadavimo judėjimo prieš Anglijos kolonizatorius banga. Kartu tai buvo katalikybės priešinimasis anglikonų bažnyčios įtakai, kuri didėjo dėl užkariautojų politikos. Nors apie feodalizmą nei Airijoje, nei Didžiosios Britanijos Karalystėje XIX a. viduryje jau nebebuvo galima kalbėti, tačiau anglų kilmės žemvaldžių viešpatavimas užkariautoje saloje nešė neregėtą skurdą, kėlė vietos gyventojams, daugiausia valstiečiams, neviltį, labai padidino emigraciją į Šiaurės Ameriką, griovė pačius airių tautos pamatus ir tiesė kelius asimiliacijai su vyraujančia nacija. Tad T. Metju veiklos aplinkybės buvo artimos Lietuvai ne tik organizacine prasme, bet ir visos veiklos politiniu kryptingumu. Niekur kitur Europoje blaivybės brolijos nereiškė to, ką jos reiškė Airijai ir Lietuvai.

Nenuostabu, kad blaivybės brolijų veikla surado Airijoje tinkamą dirvą. Per kelerius metus organizuoton kovon su girtavimu stojo šimtai tūkstančių Airijos valstiečių. T. Metju idėjos (o tai labai svarbu) rado šalininkų ir tarp kitų krikščioniškų religijų išpažintojų. Judėjimas apėmė išties visą liaudį. Plėsdamas savo veiklą, T. Metju penktajame dešimtmetyje išvyko į Šiaurės Ameriką, kur taip pat buvo kuriamos "Total abstinence society" atšakos. 1851 m. didysis blaivybės organizatorius grįžo Europon. Čia blaivybės idėjas jau platino vokiečių katalikai. Katalikiškų blaivybės brolijų įstatai, galutinai suredaguoti Vroclavo vyskupo kardinolo M. Dypenbroko (Diepenbrock), 1851 m.

---

[6] Lietuviškoji enciklopedija, t. 3, p. 1371; The encyclopedia Americana. - New York-Chicago, vol. 13, p. 56.

liepos 28 d. buvo patvirtinti popiežiaus Pijaus IX[7]. Tai dar labiau paspartino blaivybės judėjimą įvairiose Europos šalyse. Per Poznanės kunigaikštystę, Galiciją, brolijų idėjos pasiekė Lenkijos Karalystę. Iki 1856 m. Lenkijoje beveik kiekvienoje parapijoje veikė blaivybės brolija, tačiau juridiškai jų padėtis nebuvo aiški. Karalystės dvasininkija kreipėsi į Rusijos valdžią, prašydama legalizuoti, t.y. įteisinti brolijas įstatymiškai, tačiau gavo neigiamą atsakymą. Nors, kita vertus, Rusijos imperijos valdžia, pati oficialiai reikšdama susirūpinimą dėl apgailėtinos "gėrimo reikalo" padėties, neužėmė vienareikšmės pozicijos. Kadangi įvairios bažnytinės brolijos iki tol priklausė bažnyčios kompetencijai, galėjo pasirodyti, jog primygtinis kišimasis į jos vidaus reikalus komplikuos Rusijos santykius su Vatikanu ir taip sunkiu momentu. Pralaimėjimas Kryme, posūkis link didelių reformų vertė administraciją pro pirštus žiūrėti į blaivybės brolijų veiklą Lenkijos Karalystėje. Tuolab kad Karalystės autonomizacija įžengė į tokią stadiją, kada buvo griaunamas Paskievičiaus režimas ir kuriama nauja valdymo sistema, formavosi naujas politinis klimatas[8].

Kaip tik tada, kai reformų rengimas buvo pačiame įkarštyje, blaivybės brolijos forsavo Nemuną: 1858 m. rudenį įsikūrė pirmosios žemaitiškos blaivybės brolijos. Nors K. Giečys manė, kad savaimingai kai kurios blaivybės brolijos galėjo įsikurti dar anksčiau. Tačiau jo versija apie pirmąją istoriškai užfiksuotą broliją yra tokia: 1858 m. gegužės mėnesį Skapiškio klebonas D. Sakalauskis, grįždamas iš Druskininkų namo per Seinų vyskupystę, išgirdo, kad čia veikiančios blaivybės brolijos. Be jokio nurodymo iš savo diecezijos vyskupo M. Valančiaus jis per trejetą savaičių iš ambonos suagitavo daugelį parapijiečių užsirašyti į steigiamą broliją[9]. Netrukus vyskupas kartu su naujai paskirtu sekretoriumi bei Varnių dvasinės seminarijos kapelionu J.S. Dovydaičiu išsiruošė vizituoti parapijų. Anot J. Tumo, kaip tik J.S. Dovydaitis pataręs vyskupui, naudojantis susiklosčiusia

---

[7]Gieczys K. Bractwa trzezwosci, s. 2.

[8]Ten pat, p. 3.

[9]Ten pat, p. 16-17.

palankia politinę situacija, Lenkijos Karalystės pavyzdžiu visose parapijose įkurti brolijas[10].

Kiek kitaip savo dienoraščio pastabose pirmuosius blaivybės brolijų žingsnius Žemaičių (Telšių) vyskupystėje aprašė pats Motiejus Valančius. Apie užsienyje plintantį judėjimą jis buvo girdėjęs ir skaitęs anksčiau. Nuo 1856 m. domėjosi, kaip blaivybės brolijos veikia Lenkijos Karalystėje[11]. Tad atsitiktinis vienos parapijos klebono užklydimas į Seinus negalėjo būti nei naujienų šaltinis, nei pačios blaivybės brolijos idėjų plitimo Lietuvoje pradžia. Anot vyskupo, gerti Užnemunės lietuvių pavyzdžiu žemaičiai nustoję patys, o tai pastebėjęs uolus Jurbarko klebonas M. Kirvelis "prikalbėjo savo parapiją visiškai išsižadėti degtinės (1858 m. rugpjūčio 15 d.)"[12] Be to, kun. M. Kirvelis gavo Gaurės klebono F. Jakutavičiaus ir Skirsnemunės klebono K. Baracevičiaus pasižadėjimą, kad savose parapijose paskelbsią blaivybę.

Vyskupas M. Valančius minėtos vizitacijos metu aplankė Žemaičių (Telšių) vyskupystės rytines ir centrines parapijas. Anot K. Giečio, imtis blaivybės buvo paraginti Ukmergės apskrities Kupiškio ir Palėvenio parapijų valstiečiai. Pats vyskupas užrašinėjo į atitinkamas knygas prisiekusius nebegerti degtinės žmones[13].

Čia trumpai išdėstytos pirmųjų blaivinimo akcijų versijos stebino vienu: paties vyskupo vaidmuo tarsi visai nežymus. Blaivybės idėjos jam ne naujiena, bet ne jis tiesiogiai organizavęs brolijas. Viena vertus, skelbti blaivybę (dar ne kurti brolijas) jį raginęs J.S. Dovydaitis, antra vertus - patys valstiečiai pakilę į abstinencinę veiklą, o dvasininkija ir pats vyskupas tik atliko savo pastoracinę funkciją, atsiliepdami į liaudies šauksmą. Tokios mintys plaukia ir iš M. Valančiaus oficialių raštų Vilniaus generalgubernatoriui. Visi šie sutapimai verčia labai atsargiai vertinti šaltiniuose iškylantį blaivybės

[10]Tumas J. Kun. J. - Dovydaitis-Šiauleniškis Senelis. 1825-1882. - Kaunas-Marijampolė, 1924, p. 9.

[11]Alekna A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, p. 85

[12]Ten pat.

[13]Gieczys K. Bractwa trzezwosci, s. 18-19.

brolijų įsikūrimo paveikslą. Jo paskirtis aiškiai rodo diplomatišką M. Valančiaus bandymą užmaskuoti organizacinį bažnyčios dignitorių vaidmenį. Pats vyskupas pasirodo avanscenoje tik rugsėjo viduryje, po sėkmingo pasimatymo su imperatoriumi Aleksandru II Kaune. Mat to mėnesio 9 d. šiame gubernijos mieste apsilankius carui, vyskupas pasistengė jį kuo iškilmingiau sutikti Augustinionų (dabar Katedra) bažnyčioje. Paskui M. Valančius dalyvavo iškilminguose pietuose Aleksandro II garbei, o prieš tai suteiktoje audiencijoje sugebėjo taip perteikti blaivybės judėjimo pobūdį ir mastus, kad caras nesusilaikė neišreiškęs nuostabos ir pagyrimų. Šis faktas netrukus tapo visuotinai žinomas, o tai buvo labai paranku tolesnei M. Valančiaus veiklai. Jau grįždamas iš Kauno į Varnius, vyskupas aplankė Skirsnemunės ir Jurbarko parapijas, kur jau niekieno nevaržomas ragino kurti blaivybės brolijas. Tą patį jis padarė ir Tauragėje. Rugsėjo 28 d. blaivybė buvo paskelbta vyskupystės sostinėje Varniuose: katedroje tai padarė J.S. Dovydaitis, dalyvaujant vyskupui, o parapinėje bažnyčioje - vikaras J. Balandis[14]. Savo cirkuliarais vyskupas pirmiausia kreipėsi į dvasininkiją, ragindamas imtis organizacinio darbo, nors brolijos, kaip vienintelė organizuoto judėjimo forma, ir čia tiesiogiai nebuvo minimos. Atskirai 1858 m. vasario 28 d. M. Valančius kreipėsi į kapitulos narius, seminarijos profesorius bei klierikus, į katedros kamendorius, kurie, A. Aleknos nuomone, nepriklausė vyskupystės dekanų valdžiai ir todėl nebuvo pasirašę pasižadėjimų negerti knygose. "Jau didesnioji vyskupijos dalis apsiėmė visiškai susilaikyti nuo degtinės vartojimo, - rašė vyskupas savo rašte. - Taigi raginame nuolat darbuotis, su Dievo malone pradėtąjį darbą iki galo išvesti, visiškai uždraudžiant degtinės ir kitų spiritinių gėrimų vartojimą mano vyskupijos ribose. Išreiškiu karščiausią mano linkėjimą, kad nei patys negertume, nei kitiems nerodytume degtinės ar romo. Ypač tave, besimokantis jaunime, raginu stoti prie blaivybės, kad savo laiku pradėdamas naują kunigų kartą, pradėtumei naują doros pakilimo epochą sau ir savo tautai"[15]. Kaip matysime vėliau M. Valančiaus

---

[14]Alekna A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, p. 86.

[15]Ten pat.

raštuose, pastangos neakcentuoti blaivybės brolijų, kaip organizacinės judėjimo ląstelės, turėjo pagrindo. Siekimas atitraukti liaudį nuo girtavimo, valstiečių atsisakymas gerti degtinę buvo nekaltas ir netgi Rusijos vyriausybės prielankumą pelnęs dalykas. Tačiau bažnyčios monopolis blaivinant liaudį toli gražu neatitiko rusifikacijos politikos šalininkų užmačių. Tiesa, kai kuriuose vyskupo ganytojiškuose laiškuose, vadinamosiose "Blaivybės gromatose" brolija tarsi yra minima, tačiau vėlgi kaip visiškai nuo vyskupo nepriklausantis dalykas. "Klausykitės tada visi, - skelbė pirmoji "gromata", - neišimu nei vieno ir visiems sakau, kad nuo šio laiko suvisu išsižadėtumėte arielkos ir kitų apgirdančių gėrimų. Pats popiežius Rymo, kurio viso svieto katalikai klauso, įvedė blaivystę, kurią pavedė apiekai Panos Švenčiausios. Tai jūs, kurie nenorit išsižadėti arielkos, neklausot nei tėvo šventojo, nei balso ir prašymo mano, nei norit būti apiekoj Motinos Dievo"[16]. Čia, žinoma, turimi omenyje popiežiaus Pijaus IX pasirašyti blaivybės brolijų įstatai: kaip tik brolijas popiežius pavedė "švenčiausios panos" globai. Tačiau vyskupas siekė, kad žmonės būtų šaukiami laikytis blaivybės, o brolijos kurtųsi tartum savaime, kaip tų nuotaikų pasekmė. Tokiu būdu norėta apeiti juridines kliūtis kelyje į masinį ir organizuotą blaivybės judėjimą. Anot K. Giečio, pirmieji žingsniai, kuriant blaivybės brolijas galėjo būti žengti neviešai, vyskupui žodžiu perdavus tai, kas vėliau buvo paskelbta daugiatiražiuose leidiniuose liaudžiai. Toks parengiamasis darbas truko nuo 1858 m. liepos vidurio iki lapkričio 11 d., kada blaivybės akcija aprėpė visą didžiulę Žemaičių (Telšių) vyskupystę ir kada blaivybės brolijos jau buvo įvykęs faktas[17]. Pirmieji brolijų žingsniai buvo tokie sėkmingi, jog pranoko daugelio organizatorių lūkesčius. Per keletą mėnesių Kauno gubernijoje, ypač senojoje Žemaitijos kunigaikštystės teritorijoje (t.y. į vakarus nuo Nevėžio), blaivybės brolijos tapo masine organizacija, aprėpiančia daugumą valstiečių. Iš pradžių jos kūrėsi Raseinių paviete, paskui plito visoje Žemaitijoje, o 1858 m. pačioje pabaigoje persikėlė į Rytų Lietuvą. Štai kaip M. Valančius rašė apie

[16]Pirmoji vyskupo blaivybės gromata // Dovydaitis J. S. Šiauleniškis Senelis, p. 286.

[17]Gieczys K. Bractwa trzeźwosci, s. 25.

blaivybės brolijas Vilniaus generalgubernatoriui V. Nazimovui, praslinkus keturiems mėnesiams nuo pirmųjų iš jų įsikūrimo: "Prieš keletą mėnesių dvi trys parapijos, esančios prie Lenkijos Karalystės sienos, sekdamos anos Nemuno pusės pavyzdžiu, vien pamokslų apie blogas girtuokliavimo pasekmes dėka staiga nustojo gerti svaiginamuosius gėrimus, išskyrus gal keletą asmenų. Nepraėjo nė mėnuo, o didžiulės permainos, įvykusios tų žmonių papročiuose ir charakteryje, nustebino visus sveikai mąstančius. Išnyko įvairūs nelaimingi atsitikimai, muštynės ir barniai - neišvengiami girtavimo palydovai. Nesantaika ir nesklandumai šeimoje tapo retenybe. Tyluma ir ramybė įsiviešpatavo. Sumažėjo visokiausių nelaimių, pasireiškė darbingumas ir polinkis prie visko, kas gera, taipgi nesuskaitomos geros išdavos privertė tūkstančius žmonių, išvaduotų iš girtybės, šlovinti Dievą už palaimingą mintį visiškai susilaikyti nuo svaiginamųjų gėrimų /.../. Grįždamas į Varnius po maloningo caro apsilankymo, savo akimis regėjau daugelio susilaikiusių nuo degtinės palaimą ir girdėjau daug džiaugsmingų pasakojimų apie pačias geriausias blaivybės pasekmes. Pavyzdys, duodamas kartu su tokiais labdaringais vaisiais, paveikė kaimynus parapijiečius, kurių prašymai, o kai kuriose vietose net reikalavimai, privertė jų sielų ganytojus paskelbti susilaikymą nuo svaiginamųjų gėrimų, ir, keistas dalykas, visur užteko keleto žodžių, o seniau patys karščiausi tų pačių pamokslininkų žodžiai likdavo be atgarsio..."[18]. Iš šio ir daugelio kitų oficialių korespondencijų administracijai, kaip ir iš memorialo carui aiškėja, kad M. Valančius sąmoningai padidino liaudies iniciatyvumą, parodė, kad kai kur patys parapijiečiai privertė kunigus iš ambonų skelbti blaivybę. Kitas dalykas, vyskupas gerokai padidino ir realią blaivybės judėjimo sėkmę. Anot tyrinėtojų, taip buvo elgiamasi taktiniais sumetimais, siekiant sudaryti Rusijos imperijos vyriausybei įspūdį, esą tai visuotinis reiškinys, privertęs dvasininkiją prisidėti prie blaivybės judėjimo. Tai liudija ir kiti šaltiniai, išaiškinti K. Giečio. Turima omenyje M. Valančiaus laiškai artimiems bendražygiams (A. Dobševičiui, Šiluvos infulotui), rašyti tuo pačiu metu, kaip ir korespondencija V. Nazimovui. Tuose laiškuose, rašytuose Žemaičių kunigams 1858 m. pačioje

---

[18]Cit. iš ten pat, p. 26-27.

pabaigoje vis raginama skelbti blaivystę, nes dar yra geriančių degtinę[19]. Reikia pabrėžti, kad M. Valančiaus diplomatija, jo taktiniai manevrai pasiteisino. Pavyko įtikinti vyriausybę, jog Lenkijos Karalystės įtaka Kauno gubernijos blaivybės judėjimui buvo lemiama. Tačiau, kita vertus, visa M. Valančiaus veikla, jo vizitacijos 1858 m. liepos-rugpjūčio mėnesiais, grįžimas iš Kauno į Varnius per blaivybėn pakilusią panemunę, pagaliau oficialūs bei pusiau oficialūs raštai leidžia teigti, jog visi įvykiai buvo puikiai surežisuoti paties vyskupo. M. Valančiaus planuotos ir blaivybės brolijos. Priešingu atveju, kaip yra pažymėjęs K. Giečys, būtų sunku paaiškinti, kodėl brolijos pradėjo steigtis kaip tik po 1858 m.vasaros vyskupo vizitacijų, kada Lenkijos Karalystėje veikusios (ir, kaip minėta, valdžios uždraustos) blaivininkų organizacijos jau keletą metų buvo plačiai Lietuvoje žinomos[20]. Šita M. Valančiaus diplomatija, tinkamai pasirinkta taktika, padėjusi Lietuvos brolijoms bent iš pradžių išvengti kaimyninės Karalystės analogiškų organizacijų likimo, buvo įmanoma tik atlikus kruopštų parengiamąjį darbą. Ta parengiamoji M. Valančiaus veikla prasidėjo dar prieš jam įžengiant į vyskupystės valdytojo sostą. Ji darėsi intensyvesnė pirmaisiais vyskupavimo metais, kai Rusijos imperijos katalikų bažnyčios metropolito I. Holovinskio patariamas, M. Valančius nuosekliai rinko ir rėmė jaunąją kunigų kartą, dažniausiai savo mokinius iš Kražių gimnazijos, Varnių dvasinės seminarijos ar Peterburgo dvasinės akademijos laikų. Vengti staigių ir atvirų pakeitimų, o "laukti momento ir tik vėliau daryti permainas: kitaip kils triukšmas..."[21] - tokį veiklos principą skiepijo vyskupui jo mokytojas I. Holovinskis. Kita vertus, naujų, pažangių dvasininkų ugdymas Žemaičių (Telšių) vyskupystėje, orientavimasis į lietuviškai šnekantį valstietį buvo susijęs ne tik su blaivybės brolijų kūrimo planais, bet ir su visomis kitomis kultūros ir švietimo akcijomis, projektuojamomis

---

[19]Ten pat, p. 29.

[20]Ten pat.

[21]1850.08.12. I. Holovinskio laiškas M. Valančiui. - LTSR CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 336, l. 50.

Varniuose[22]. Tad organizuto blaivybės judėjimo pradžia sutapo ir su palankia politine situacija, ir su parengiamojo darbo kultūros labui Varniuose pabaiga. Kaip tik šios aplinkybės suteikė M. Valančiui galimybę sklandžiai įveikti vyriausybės pasipriešinimą, taip pat savų Žemaitijos dvasininkų neveiklumą. Kartu minėtos aplinkybės rodo, kad išorinis veiksnys, t.y. administracijai peršama Lenkijos Karalystės blaivybė brolijų įtakos versija, nebuvo lemianti Lietuvos blaivybės judėjimo sąlyga.

Blaivybės istorijos Lietuvoje tyrinėtojai yra pateikę daug pavyzdžių, rodančių, jog iš pat pradžių blaivybės brolijos steigėsi mažų mažiausiai neoficialiai. Tačiau jos nebuvo nelegalios todėl, kad nebuvo jas draudžiančio įstatymo (išskyrus įsaką Lenkijos Karalystėje, kuris Lietuvos gubernijose negaliojo). Antai jau 1858 m. rudenį Raseinių apskrities klebonai buvo oficialiai valdžios užklausti, kuo remiantis kuriamos blaivininkų organizacijos. Į tai atsakyta nedviprasmiškai: nieko apie blaivybės brolijas nežinoma (Viduklės klebono A. Kalendos raštas)[23]. Visi be išimties dvasininkai atsakę, kad jokio nurodymo iš viršaus, t.y. iš vyskupo, jie negavę, o skelbti blaivaus būvio idėjas reikalauja jų pastoracinis pašaukimas. Taigi, kol valdžia apsižiūrėjo, blaivybės brolijų tinklas jau buvo išsiskleidęs visoje Žemaičių (Telšių) vyskupystėje. Prieš pat Kalėdas, 1858 m. gruodžio 23 d., buvo išsiuntinėtas iškilmingas M. Valančiaus laiškas (pirmoji M. Valančiaus "blaivybės gromata"), kurį kunigai skaitė liaudžiai iš ambonų. Jis rodė, kad pradinis blaivybės judėjimo etapas baigėsi.

Atskirą valstiečių blaivybės judėjimo epizodą, rodantį vyskupo M. Valančiaus vaidmenį, galima susieti su blaivybės brolijų įstatų publikavimu. Vyskupui labiau negu bet kam tuo metu buvo aišku, kad blaivybės judėjimo pradžios euforija neilgai truks ir reikia konkrečių priemonių, kurios palaikytų šį judėjimą. Kaip pats M. Valančius prisimena, jau 1858 m. vasaros pabaigoje jis ėmęsis rašyti blaivybės brolijų įstatus. Remtasi lenkiškais Galicijos brolijų įstatais. Tų pačių metų pabaigoje J. Zavadzkio spaustuvėje atspausdinta "Apej Brostwą

---

[22] Žiūr plačiau: Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831-1863 m. - V., 1989.

[23] Gieczys K. Bractwa trzezwosci, s. 30.

Blaiwistes arba Nusiturieima" net 40 tūkst. egzempliorių. Pirmosios brošiūros Žemaitijoje išplatintos jau spalio mėnesio viduryje, o paskutiniai 7,5 tūkst. egzempliorių Vilniaus generalgubernatoriaus V. Nazimovo įsakymu konfiskuoti. Tuoj pat išsiųstas vyskupui paklausimas, kodėl be vyriausybės žinios steigiamos brolijos, be to, pareikalauta grąžinti 2,5 tūkst. egzempliorių įstatų. Mat oficialiai Zavadzkis pareiškęs, kad atspausdinęs tik 10 tūkst. brošiūrų[24]. M. Valančiaus padėtis iš tiesų pasidarė kebli. Todėl atsakyti generalgubernatoriui jis delsė. Tik 1859 m. vasario 14 d. vyskupas išsiuntė V. Nazimovui raštą, kuriame išdėstė savo pažiūras: "Romos katalikų bažnyčioje religinės brolijos yra steigiamos vienuolių pagal jiems suteiktas privilegijas arba diecezinių vyskupų, remiantis jiems suteiktais valdžios įgaliojimais. Tokiu būdu Imperijoje egzistuoja daugelis brolijų, apie kurias valdžia tikriausiai žino ir kurios - kiek man žinoma - nėra valdžios draudžiamos. Be rožančiaus ir įvairių škaplierių brolijų, kurios Jūsų Ekscelencijai yra gerai žinomos, yra daug brolijų, kurių narystė neturi jokių išorinių požymių: prie pastarųjų priklauso ir blaivybės brolija. Visos šitos bažnytinės brolijos yra visiškai skirtingos nuo bet kokių pasaulietinių draugijų; jų nariai jungiami visokių papildomų ryšių, o religinių brolijų nariai tarp savęs neturi jokių išorinių ryšių, jokių išorinių santykių. Brolijos tikslas yra skatinti savanoriškai užsirašiusius kokiam nors labdaringam poelgiui: vienintelė jų jungtis yra bendros maldos ir dvasinė nauda - dalyvavimas atlaiduose Dievo ir Bažnyčios mielaširdystės dėka. Taigi gal teiksis Jūsų Ekscelencija įsitikinti, kad jokiu būdu negalima sutapatinti katalikiškos brolijos, turinčios religinį ir moralinį tikslą, jungiamos dvasinio ryšio, su kokia nors pasaulietine draugija, draudžiamos Pono paminėtų Įstatymų Sąv. XIV t., 164 ir 169 straipsnių... Tą skirtumą, matyt, pastebėjo valdžia ir dėl to nekreipė dėmesio į visas besikuriančias katalikų brolijas, jokiu būdu nesikėsindamos į viešąją tvarką, kildavo kartu su kitomis krikščioniškomis priedermėmis, skirtumas tik tas, kad jų įsisteigimas yra paliktas kiekvieno laisvai valiai. Tegu Jūsų Ekscelencija imasi spręsti, ar dėl viso šito aš galėjau suabejoti legalumu blaivybės brolijos,

[24] Ten pat, s. 40.

kurios naudingumas ir labdara pranoksta kitas valdžios toleruojamas brolijas?"[25]. Šis diplomatiškas vyskupo argumentas rodė, kad labai gerai buvo suvokiami visi organizuotos blaivybės veiklos juridiniai slenksčiai. Tuo labiau, jog, kaip sakyta, dvasininkija tuo pačiu metu stengėsi parodyti, kad konkrečiai prie brolijų steigimosi nei vyskupas, nei kunigai neprisideda. Vyskupas rašte V. Nazimovui aiškinosi dar ir tuo, kad kitų priemonių kovai su moraliniu ir fiziniu liaudies nuopoliu, kurį nešė girtuoklystė, nėra. Labiausiai neparankus šiuo požiūriu M. Valančiui atrodė Įstatymų sąvado XI tomo 47 straipsnis[26], pagal kurį bet kurie Rusijos katalikų santykiai su Vatikanu turi būti aprobuoti caro vyriausybės (Vidaus reikalų ministerijos) ir palaikomi tarpininkaujant užsienio reikalų ministerijai. Šiuo požiūriu vyskupas savo pasiaiškinime apibūdino padėtį taip: valdžios sutikimo ir tarpininkavimo reikia tada, kai vyskupas turi peržengti kanonų jam suteiktas teises ir klausti popiežiaus kurijos nuomonės, o blaivybės brolijų steigimas kanonų neperžengė, todėl ir Vatikano klausti nereikėjo. Dėl to nebuvo informuotos ir atitinkamos valdžios instancijos. Nebuvo grąžintos ir reikalaujamos brošiūros - nieko bloga neįtardamas vyskupas davęs įsakymą jas išparduoti. Negana to, M. Valančius, naudodamasis susiklosčiusia neaiškią padėtimi ir matydamas krašto administracijos pasimetimą, dar du kartus užsakęs J. Zavadzkiui išleisti brošiūrą "Apej Brostwą...". Abiejų papildomų leidimų tiražai nėra žinomi[27].

Panagrinėkime Blaivybės brolijos įstatus ir pabandykime trumpai apžvelgti šios masinės organizacijos sandarą. Brolijos galva visoje vyskupystėje buvo pats vyskupas, parapijose - klebonai, kurie turėjo žiūrėti, kad kiekviena brolija turėtų savo "blaivybės brolijos brolių ir seserų knygą"[28]. Į ją buvo rašomi tie, kurie po išpažinties ir

---

[25]Ten pat, s. 42-43.

[26]Свод законов, т. XI, часть первая, пар. 47.

[27]Antrasis, 1859 m. J. Zavadzkio leidimas buvo pristatytas, kaip pirmojo tąsa, o trečio leidimo egzemplioriuose (1861 m.) buvo nurodyta, kad spausta Klaipėdoje.

[28]Apej brostwą Blaiwustes arba Nesiturieima - Vilniuje, 1858, p. 1;

šventos komunijos priėmimo prieš altorių arba prieš Dievo Motinos paveikslą iškilmingai prisiekė visą gyvenimą negerti degtinės, romo ir arako (blaivybės priesaika) ir pasižadėjo saikingai vartoti vyną, alų ar midų (susilaikymo priesaika). Tie brolijos narių pasižadėjimai turėjo būti kasmet atnaujinami. Blaivybės brolijos įstatuose detaliai suminėtos visos maldos, kurias davęs priesaiką brolijos narys turėjo kas savaitę sukalbėti. Vieni iš svarbiausių (organizacinių) įstatų 3 ir 4 paragrafai. Juose sakoma, kad kiekvieno Blaivybės brolijos nario pareiga - įtraukti organizacijon naujus narius[29]. Taip pat klebono, parapijos brolijos vado nuožiūra galėjo būti parenkami artimiausi pagalbininkai - patikėtiniai ir kontrolieriai. Neretai tai buvo zakristijonai, vargonininkai ar kiti pamaldoms patarnaujantys žmonės. Tie vadinamieji "broliukai", arba "maršalkos", paprastai buvo klebono ausys ir akys[30]. Į brolijos narius buvo priimama labai iškilmingai, naujai priimtasis apdovanojamas specialiu medalikėliu, jam įteikiamas liudijimas su klebono parašu. Paskui kunigas naują narį šlakstė šventu vandeniu, šis bučiavo šventas relikvijas. Žodžiu, buvo panašios procedūros kaip ir kitose religinėse brolijose (apie tai minėjo savo rašte generalgubernatoriui M. Valančius).

1860 m. pavasarį V. Nazimovas pareikalavo, kad vyskupas M. Valančius pateiktų statistinius duomenis apie blaivybės judėjimą. Nedelsiant visiems Žemaičių (Telšių) vyskupystės klebonams ir filianistams buvo išsiuntinėta instrukcija, kurioje vyskupas prašė parengti atsisakiusiųjų gerti svaiginamuosius gėrimus sąrašus. Blaivininkų surašymui buvo duotas vienas mėnuo. K. Giečys yra pažymėjęs, jog ir ši generalgubernatoriaus kontrolės akcija M. Valančiaus toliaregiškumo dėka panaudota saviems tikslams. Mat papildomai surašant Blaivybės brolijos narius buvo iš jų reikalaujama dar sykį prisiekti, kad blaivybės laikysis iki pat mirties. Šios priemonės siejosi su vis didėjančia blaivybės propaganda, kartu tai buvo bandymas parodyti priešiškai nusiteikusiems asmenims, esą katalikų bažnyčios veiksmams vyriausybiniuose sluoksniuose pritariama - antraip argi

---

[29] Ten pat.

[30] Gieczys K. Bractwa trzezwosci, s. 62-63.

šitaip jomis rūpintųsi generalgubernatorius su visa savo kanceliarija. Dar daugiau, blaivininkų sąrašų sudarymo pretekstu buvo įvestos blaivybės brolijų įstatuose numatytos "brolių ir seserų knygos", kurių iki tol neturėjo kai kurių parapijų brolijos. Šitaip M. Valančius, naudodamasis krašto administracijos svyravimais, palankia politine konjunktūra reformos išvakarėse ir neaiškia juridine blaivybės brolijų padėtimi, žengė dar vieną žingsnį masinio (ir kone visuotinio) valstiečių blaivybės judėjimo link[31]. Per surašymui skirtą laiką dvasininkijai pasisekė sukelti tikrą blaivybės euforiją, kartu viskas vyko labai sklandžiai. Tuo matu neišaiškėjo kokio nors prievartinio įtraukimo į brolijų narius atvejų. Didžiausias pavyzdys buvo Varnių parapijos blaivininkų surašymas. Jo metu pats vyskupas, katedros kapitulos nariai, visa konsistorija ir dvasinė seminarija užsirašė į "Varnių parapijos blaivių asmenų knygą".

M. Valančiaus pastangos, jo artimiausių pagalbininkų veiklumas davė vaisių: 1860 m. liepos 25 d. rašte generalgubernatoriui V. Nazimovui pateikti visus nustebinę duomenys - iš 820 754 Kauno gubernijos katalikų (197 parapijos) blaivybės įžadus buvo davę ir į brolijų knygas užsirašę 688 464 asmenys. O pridėjus kažkodėl į bendrus sąrašus nepatekusias Nemakščių ir Stulgių parapijas, tie skaičiai atitinkamai keistųsi. Iš 830 243 Kauno gubernijos katalikų apie 692 tūkst. priklausė blaivybės brolijoms. Tad jų nariai sudarė 83,2 % katalikiškosios gyventojų dalies[32]. Reikėtų dar pridurti, kad miestuose ir miesteliuose į blaivybės brolijas buvo įstoję daugmaž trečdalis katalikų, o kaimiškose parapijose blaivininkai sudarė iki 90 ir daugiau procentų visų parapijiečių. Tiesa, K. Giečys gal kiek tiesmukiškai vertina į brolijų knygas neužsirašiusius Žemaičių vyskupystės gyventojus. Visus, kurie nedalyvavo brolijų veikloje, jis vadino tiesiog geriančiaisiais[33]. Tačiau dalis Lietuvos bajoriškosios visuomenės dėl luominių prietarų nenorėjo būti vienoje brolijoje su valstiečiais, savo pačių baudžiauninkais. Požiūris į alkoholinius

---

[31]Ten pat, s. 52.

[32]Ten pat, s. 51-57.

[33]Ten pat, s. 57.

gėrimus negali būti aiškinamas vien remiantis užsirašymo į brolijas faktais. Iš šitų "geriančiųjų" nebūtinai visi gėrė svaiginamuosius gėrimus, tuo labiau ne visi buvo nusiteikę prieš masines liaudies blaivinimo priemones, kurių ėmėsi katalikų dvasininkija. Buvo ir tokių bajorų, kurie pritarė M. Valančiui, nepriklausydami blaivybės brolijoms; dar daugiau, kai kurie iš jų kritikavo dvasininkus, kad šie tik formaliai, dėl skaičiaus varo blaivybės propagandą, o patys toli gražu ne visada susilaiko nuo šampano[34].

Tačiau, šiaip ar taip, Žemaičių vyskupystės dvasininkų darbo vaisiai buvo žymūs. Tuo pačiu metu į blaivybės judėjimą įsijungę Vilniaus vyskupystės katalikai sudarė tik 50 nuošimčių visų tikinčiųjų (t.y. katalikų).

Blaivybės judėjimo mastai Žemaitijoje buvo įspūdingi. Tiek pat įspūdingos sumos, kurių neteko Rusijos imperijos iždas dėl sumažėjusių akcizo įplaukų. Ta dingstimi finansų ministras kėlė klausimą dėl M. Valančiaus, kaip blaivybės akcijos iniciatoriaus, ištrėmimo iš savos vyskupystės. Tačiau, kaip vėliau matysime, vyriausybės stovykla nebuvo vienalytė, ir M. Valančius, sužinojęs, kad 1860 m. rudenį į Vilnių atvyks Aleksandras II, pasistengė dalyvauti jo iškilmingame priėmime. Šis priėmimas, šykščiai atspindėtas vyskupo dienoraščio pastabose, buvo panašus į kauniškį, įvykusį prieš dvejus metus. Spalio 1 d. imperatorius buvo iškilmėse katedroje, dalyvaujant metropolitui V. Žilinskiui, Vilniaus vyskupui A.S. Krasinskiui ir M. Valančiui. Po pamaldų visi trys aukščiausieji bažnyčios dignitoriai buvo priimti Aleksandro II. Tada caras ir ištarė žodžius, kuriais M. Valančius keletą metų dengėsi, gindamasis nuo blaivybės ir katalikų bažnyčios priešų puolimo: "Dėkui tau, vyskupe, už pastangas įvesti blaivystę"[35]. Kaip vyskupo atsakas netrukus Aleksandrui II buvo įteiktas memorialas, kuriame negailestingai puolami blaivybės priešininkai, degtinės "atpirkėjai", smuklininkai ir pramonininkai, siekiantys dėl pelno galutinai nustekenti valstiečius. Memorialas netrumpas: ypač svarbi jo pabaiga, kurioje M. Valančius prašo imperatoriaus paramos

---

[34]E. Remerio dienoraštis už 1859 m. - Lietuvos Mokslų Akademijos Centrinės Bibliotekos rankraščių skyrius (Toliau MAB RS), f. 138-1778, l. 49-52.

[35]M. Valančiaus blaivybės gromata // Dovydaitis J. S. Šiauléniškis Senelis, p. 316.

kovai su policijos savivaliavimais, su arendatorių žydų intrigomis. Maldaujama apginti visą sunkumą nešančius katalikų dvasininkus, antraip, - prasiskverbia memorialan labai rimtos insinuacijos, - liaudies kantrybė vienąsyk gali trūkti, ir tada nelaimių nesuskaitysi[36]. Tiesa, to, ko memoriale buvo prašoma, Aleksandras II nedarė. Pats memorialas galbūt net mažiau turėjo reikšmės, negu caro pasakyti Žemaičių vyskupui keli padėkos žodžiai, kurie greitai viešai buvo paskelbti kaip oficialūs arba bent kaip pusiau oficialūs. Galiausiai, matyt, M. Valančius ir nebuvo toks optimistas, kad tikėtų, jog staiga gali pasikeisti Rusijos vyriausybės politika katalikų bažnyčios atžvilgiu. Labiausiai tikėtina, kad oficialiųjų sluoksnių pasimetimas, prieštaravimai vyriausybėje buvo pakankama sąlyga blaivybės brolijoms gyvuoti. Kad M. Valančiaus pastangos nenuėjo niekais, kad Žemaičių vyskupas labai gerai susiorientavo painiuose politikos reikaluose Lietuvoje, rodytų ir tai, jog Vilniaus vyskupystėje valdžia darė kur kas daugiau kliūčių blaivybės brolijų veiklai.

Masinis valstiečių dalyvavimas blaivybės akcijoje, sėkminga blaivybės brolijų veikla 1858-1864 m. iš esmės reiškė labai prieštaringus dalykus. Pirmiausia; kovodama su propinacijos padariniu - girtavimu, liaudis išreiškė ne tik antialkoholines nuotaikas, bet objektyviai rodė padidėjusį nepasitenkinimą feodalinės-baudžiavinės santvarkos recidyvais. Kitaip tariant, pats didžiausias brolijų veiklos nuopelnas - tai smūgis įsisenėjusiai tvarkai, įsisenėjusiems valstiečių santykiams su dvaru, su degtinės gamintojais ir pardavinėtojais, neišvengiamai keitęs ir santykius su Rusijos imperijos vyriausybe. Šioje akcijoje valstietija, liaudis pasirodė kaip didelė ir drausminga jėga, su kuria labiau negu bet kada valdžia turėjo skaitytis. Kita vertus, valstiečių judėjimo organizacinį pobūdį nulėmė dvasininkijos pastangos. Todėl, pirmon vieton iškeldami antifeodalinį visos blaivybės akcijos pobūdį, neturime užmiršti, jog ji glaudžiai siejosi su religinių jausmų euforija. Nėra jokio pagrindo netikėti ano meto šaltiniais, liudijančiais tiesiog fanatišką liaudies masių tikėjimą bažnyčios skelbiamomis tiesomis. Tiek patys Lietuvos dvasininkai, tiek jų oponentai - krašto administracijos atstovai matė M. Valančiaus autoritetą liaudžiai ir apskritai padidėjusią

---

[36] Gieczys K Bractwa trzezwosci, s. 62-63.

katalikų bažnyčios įtaką. Skirtumas tik tas, kad pirmuosius tai džiugino, o antruosius gąsdino. Todėl masinis liaudies blaivybės judėjimas lėmė daugelį Lietuvos raidos socialinių ypatybių baudžiavos panaikinimo ir valstiečių reformos vykdymo metu, kilus sukilimui ir vėliau, modeliuojant posukiliminės rusifikacijos politikos kryptis. Tiek katalikų dvasininkija, tiek naujų kapitalistinių socialinės raidos tendencijų deformuojamas bajorų luomas, tiek savo tikslų siekiantys rusifikacijos politikos vykdytojai žiūrėjo į sąmoningai veiklai bundantį valstietį kaip į naują politinės kovos veikėją, su kuriuo kuo toliau, tuo labiau reikia skaitytis. Pirmosios revoliucinės situacijos Rusijoje laikotarpiu, sukilėlių kovų metu, labiausiai pasirengusi varžytis dėl įtakos liaudies masėms pasirodė bažnyčia. Jos padidėjęs vaidmuo, organizacinė veikla blaivybės judėjimo pakilimo metu kai kuriems klerikalinės orientacijos istorikams leido teigti, kad ir pats blaivybės idėjos atsiradimas, ir apskritai visas valstiečių blaivybės judėjimas kilo tik dvasininkijos pabudimo, išskirtinio M. Valančiaus asmens dėka[37]. Tačiau ši mintis kiek konfliktuoja su tos pačios krypties istorikų aprašomu faktu: iki 1858 m. visos katalikų dvasininkijos blaivybės platinimo priemonės kiek didesnių laimėjimų neatnešė. Blaivinimo darbo sėkmės prielaidas kūrė visas kompleksas socialinių-ekonominių ir politinių reiškinių, jos klostėsi didėjant valstiečių sąmoningumui ir augant materialiniams bei dvasiniams poreikiams. Tik toje situacijoje bažnyčios priemonės pasiteisino.

## 3. Blaivybės propagandos reikšmė lietuvių raštijos raidai

Kaip liudija negausūs XIX a. pirmosios pusės kasdieninės valstiečių buities aprašymai (L. Jucevičius, T. Dobševičius), smuklė tada buvo viena iš svarbiausių kultūrinės komunikacijos vietų. Čia mezgėsi įvairūs ūkiniai sandėriai, čia buvo "laistomos" valstietiškos "magaryčios", puotaujama kitomis progomis. Neretai visas labai ribotas paprasto žemdirbio laisvalaikis, visas poilsis buvo susijęs su žydo arendatoriaus užeiga. Blaivybės akcijos metu išvarius valstiečius iš

[37]Alenka A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, p. 116-117.

smuklės, negalėjo nepakisti ir ta kultūrinė komunikacija. Padidėjęs valstiečių pamaldumas reiškė, kad didžiuma "atpalaiduoto laisvalaikio" iš smuklės buvo perkelta į bažnyčią. Neatsitiktinai blaivybės brolijos ritualas, naujų narių priėmimo ceremonijos buvo labai iškilmingos, truko ilgas valandas. Todėl apeigos iš dalies galėjo kompensuoti anksčiau girtuoklystei paaukotą laiką. Tačiau tik iš dalies. Visų bažnyčios priemonių, susijusių su pamaldomis ir kitomis ceremonijomis, neužteko. Tą patį galima pasakyti ir apie žodinius kunigų pamokslus: jų neužteko M. Valančiaus užsibrėžtiems dideliems blaivinimo ir švietimo tikslams pasiekti. Norint blaivybės idėjas paskleisti, reikėjo spausdinto žodžio, daugiatiražių periodinių arba pusiau periodinių leidinių liaudžiai, patrauklaus turinio ir parašytų liaudžiai suprantama kalba. Švietimo, elementaraus liaudies lavinimo parapinėse mokyklose įtaka liaudies blaivinimui nupiešta dar J. Šimkevičiaus knygoje (kunigo Legovičiaus pavyzdys), o leidybinės perspektyvos teorinės blaivybės literatūros Lietuvoje pradininkui buvo visai tamsus dalykas. J. Šimkevičius neįsivaizdavo ir tikriausiai negalėjo įsivaizduoti dešimtimis tūkstančių egzempliorių spausdinamos blaivybės literatūros lietuvių kalba. M. Valančius šioje srityje nuveikė labai daug ir nemažai prisidėjo , kad blaivybę propaguojanti spauda taptų ryškia gaire lietuvių literatūros (ir kultūros apskritai) istoriniame kelyje. Nors visa ši gausi propagandinė literatūra rėmėsi perdėm religiniais liaudies jausmais, tačiau tai nebuvo senoviški pamokslai prastuomenei. Nebuvo tai ir naujoviška, į skaitytojo protą ir jausmus apeliuojanti pasaulietinė literatūra. Tas skirstymas, be abejonės, yra sąlyginis: vienuose kūriniuose pasaulietinis turinys, argumentuotė ir įrodinėjimai daugiausia siejosi su žemiškais materialiais dalykais, kituose buvo vaizduojamos pomirtinio pasaulio perspektyvos.

Pirma tokia knygelė Lietuvoje pasirodė 1846 m., kai Šiaulėnų ir Šiaulių parapijose bandyta plėsti blaivybės judėjimą. Petrapilyje išleista (1837) brošiūrėlė buvo kunigo J. Mieleškos išversta latviška K. Debnerio knygutė. Tačiau jos poveikis nežymus.

Bene didžiausios viltys blaivybės akcijoje M. Valančiaus ir artimiausių jo bendradarbių buvo siejamos su lietuviško laikraščio projektu, kuris buvo parengtas netrukus po pirmųjų blaivybės brolijų susikūrimo. Tai, kaip žinia, buvo pirmas tyrinėtojams plačiau žinomas bandymas Lietuvoje leisti laikraštį lietuviškai. Tiesa, Rietavo savininko

kunigaikščio I. Oginskio laiške M. Akelaičiui yra užuominų, kad jis jau prieš L. Ivinskio "Metskaitlių" pasirodymą buvo sumanęs pradėti leisti lietuvišką periodinį leidinį. I. Oginskis siūlęs to reikalo imtis S. Daukanto bičiuliui F. Kontrimui[38], tačiau, išskyrus laiško autoriaus liudijimą, daugiau nieko apie tai nėra žinoma. Todėl M. Valančiaus parengto laikraščio prospekto pirmumo teisės negali būti kvestionuojamos.

1859 m. kruopščiai parengtas savaitraščio "Pakeleivingas" projektas buvo nusiųstas Vilniaus generalgubernatoriui V. Nazimovui, o vasario 21 d. tie patys popieriai adresuoti ir vidaus reikalų ministrui Lanskojui. "Be abejonės, Jūsų Prakilnybei yra žinoma, kad Kauno gubernijos valstiečiai visiškai atsisakė nuo degtinės vartojimo, - rašo savo laiške generalgubernatoriui M. Valančius. - Liaudžiai, išvaduotai iš girtybės [...] reikia tokio moralinio paskato, kuris ir palaikytų ją susilaikymo kelyje ir suteiktų vietoj ankstesnio pražūtingo malonumo džiaugsmo protui ir širdžiai. Rusų ir latvių liaudis turi savo laikraščius ir įvairaus pobūdžio periodiškai leidžiamas brošiūras, kurie tenkina šiuos poreikius. Bet žemaičiai ir lietuviai, taip pat sudarantys didelę Jo didenybės Imperatoriaus pavaldinių, iki šiol neturi tokio organo, su kurio pagalba galėtų naudotis jų luomą atitinkančio švietimo vaisiais"[39]. Toliau M. Valančius pareiškia, kad norėtų tokį laikraštį cenzūruoti pats, kadangi gerai mokančių lietuviškai cenzūros valdininkų nėra. M. Valančius, matyt, vylėsi, kad į tokį leidinį bus pažiūrėta kaip į religinę literatūrą, kurios cenzūra buvo atiduota vyskupui. Šis žingsnis primena jau aprašytą blaivybės brolijų legalumo klausimą, kai M. Valančius pabandė elgtis pagal principą: galima viskas, kas neuždrausta. Kadangi cituotasis paaiškinimas generalgubernatoriui dėl brolijų steigimosi tarsi pasiekė tikslą - naujos organizacijos atvirai nebuvo pradėtos persekioti (bent iki 1863-1864 m. sukilimo), nors, antra vertus, nebuvo ir juridiškai įteisintos. O kodėl negalimas panašus žingsnis periodinėje spaudoje? Tačiau tą situaciją gerai suvokė ir V. Nazimovas - apskritai liberalių pažiūrų žmogus,

---

[38]Janulaitis A. Mikalojus Akelaitis. V., 1969, p. 41.

[39]M. Valančiaus raštas Vidaus reikalų ministrui. - TSRS CVIA, f. 821, ap. 125, 1859 m., b. 335, l. 1-2.

buvęs Aleksandro II auklėtojas. Iš 1859 m. nuo vasario iki birželio mėn. pabaigos trukusio generalgubernatoriaus ir vidaus reikalų ministro susirašinėjimo matyti, kad ne tik periodinio leidinio atveju, bet ir pačių blaivybės brolijų legalumo byloje krašto administracija nebuvo apmulkinta. Ji suprato svarbiausias M. Valančiaus diplomatijos taisykles, bet jas toleravo dėl sudėtingos ikireforminės situacijos krašte, dėl kylančių anticarinių nuotaikų ir dėl savų sumetimų laimėti laiko tolesniam puolimui. Štai kaip V. Nazimovas įvertino Žemaičių vyskupo siekimą pačiam cenzūruoti planuojamą savaitraštį "Pakeleivingas": "Nors panašaus žurnalo leidimą laikau labai naudingu dalyku, - rašoma rašte vidaus reikalų ministrui, - tačiau kadangi pagal Įstatymų sąvado XIV tomo Cenzūros nuostatų 31, 48, 49 ir 54 straipsnius periodiniai leidiniai turi priklausyti bendrąjai cenzūrai, pripažįstu, jog nepatogu pažeisti cenzūros taisykles, leidžiant vyskupui Valančiui (originale Valančiauskui. - E. A. pastaba) cenzūruoti laikraštį "Pakeleivingas"..."[40]. K. Giečio nuomone, tokį griežtą V. Nazimovo nusiteikimą sukėlė M. Valančiaus žengtas žingsnis - be valdžios žinios išleisti "Apej Brostwą..."[41]. Vidaus reikalų ministro nuomonė taip pat aiški: dėl minėtos V. Nazimovo pozicijos į "Pakeleivingo" leidimą žiūrima neigiamai. Istoriografijoje jau yra pažymėta, kad lietuviško laikraščio projektas galėjo būti pateiktas valdžiai ir kitokiu būdu. S. Daukanto ir M. Valančiaus pažįstamas, ne kartą gelbėjęs lietuvių nacionalinio judėjimo reikalams, Švietimo ministerijos tarnautojas N. Praniauskis, paprašytas S. Daukanto, 1859 m. vasario 14 d. išsiuntė vyskupui laišką, kuriame išdėstė savo nuomonę, kaip įgyvendinti laikraščio idėją. Jo manymu, pirmiausia reikia kreiptis tiesiai į Vidaus reikalų ministeriją, o į Vilniaus cenzūros komitetą nusiųsti "Pakeleivingo" redaktoriaus (kaip žinia, M. Akelaičio) pareiškimą su prašymu informuoti Švietimo ministeriją. Kartu apie viską pranešti generalgubernatoriui. K. Giečys teigė, kad N. Praniauskio patarimai atėjo per vėlai, ir nežinia, kaip būtų viskas pasibaigę, jei vyskupas būtų

[40]1959.05.30. V. Nazimovo raštas vidaus reikalų ministrui. - TSRS CVIA, f. 821, ap. 125., 1859 m., b. 335., l. 5.

[41]Gieczys K. Bractwa trzczwosci, s. 139-140

įstengęs jais pasinaudoti[42]. Tačiau vis dėlto abejotina, kad visa, ką rašė N. Praniauskis, ir taip nebuvo aišku M. Valančiui. Jo pasirinktas žingsnis gričiausiai buvo padiktuotas savų sumetimų, o ne informacijos, kaip įprastais būdais, legaliai leisti spausdinti periodinį leidinį. Tiesiogiai pagrįsti šios abejonės K. Giečio teiginiu nėra galima, tačiau insinuacijos kyla iš kitur. Turima galvoje pats sumanymas leisti laikraštį lietuviškai. Istorinėje literatūroje pačios idėjos autorystė nevienodai aiškinama. Vienų nuomone (K. Giečys), laikraščio idėja priklausė M. Akelaičiui, kuris dar 1858 m. kovo 4 d. rašė M. Valančiui apie būtinumą organizuoti periodinio laikraščio leidimą ir siūlė vyskupui tarti pirmą žodį[43]. Kiti autoriai, ypač pastaruoju metu (V. Merkys), kėlė mintį, jog viskam pradžią davęs S. Daukantas[44]. Abi šios nuomonės iš esmės yra viena kitai artimos, kadangi Svyrlaukyje vienu metu gyveno ir S. Daukantas, ir M. Akelaitis, todėl "Pakeleivingo" projektas turėjo būti svarstomas abiejų lietuvių Atgimimo veikėjų, o žinomas dar mažų mažiausiai keliems asmenims (P. Smuglevičius). M. Valančius šioje byloje, kaip ir daugeliu kitų atvejų, tarsi stovi atokiau ir plėtoja kitų sumanymus. Tačiau ir N. Praniauskio patarimai, ir pats lietuviško laikraščio sumanymas - ne kokie nors ypatingi atradimai, o savaime suprantami to meto inteligentui ir aukštam bažnyčios dignitoriui dalykai. Laikraščio idėja, kaip rodo ir I. Oginskio liudijimas, jau senokai pleveno šviesuomenėje, tik ją įgyvendinti anksčiau nebuvo pradėta. Taip manyti verčia ir labai iškalbingas metropolito I. Holovinskio laiškas, 1852 (ar - 53?) m. sausio 31 d. rašytas M. Valančiui į Varnius. Ne viską, apie ką jame kalbama, lengva interpretuoti. Tačiau keli sakiniai išties aiškūs: "Tiktai prašyk, kad periodiniai leidiniai, latviškai leidžiami liaudžiai, kaip lietuviškas Kurjeris galėtų būti leidžiamas: be viso to tavo skundas nedaug pasieks. Dėl brošiūrų - gali skųstis manim ir pacituoti /mane/, bet

[42] Ten pat, s. 140.

[43] Ten pat, s. 136-137.

[44] Merkys V. Pastangos leisti liaudies bibliotekėlę ir laikraštį "Pakeleivingas" (1858-1859) // LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, 1983, 9 (I), sąs. I, - p. 26-27.

nesiūlyk spaudinių dviem kalbomis..."[45]. Jau minėtame M. Valančiaus rašte Vilniaus generalgubernatoriui V. Nazimovui, kuriame įrodinėjamas laikraščio būtinumas, neatsitiktinai minimi latviški periodiniai spaudiniai liaudžiai. Pagaliau ir pavadinimas - "Pakeleivingas", kurio autorystė nėra iki galo aiški, asocijuojasi su I. Holovinskio "Kurjeriu" (Pasiuntiniu). Žinant literatūrinės lietuvių kalbos formavimosi sunkumus XIX a. viduryje, nesunku įtarti, kad įmanomas ir tam tikras šių žodžių - pavadinimų sinonimiškumas. Todėl yra pagrindo teigti, kad M. Valančiaus ir čia turėta galvoje kur kas daugiau su periodine spauda susijusių smulkmenų, kurios vėliau buvo nepastebėtos. Neprieštarauja tai M. Valančiaus taktikai: kur buvo kalbama apie religinio ir nacionalinio lietuvių liaudies judėjimo slenksčius, vyskupas į avansceną nėjo, Jo diegiamos idėjos jam pačiam, matyt, buvo svarbesnės už jo asmenines ambicijas. Kita vertus, tokie M. Valančiaus veiksmai kalbėtų ir apie tai, kad laikraščio leidimui buvo reikalingos visos iškiliausios lietuvių demokratinės kultūros jėgos. Todėl reikėjo rūpintis bendradarbiais, ypač pasauliečiais, kurie tuo metu galėjo būti suskaičiuoti ant pirštų.

Labai svarbi ir "Pakeleivingo" programa, kuri, nors ir nebuvo įgyvendinta, tačiau išduoda poreikio šviesti ir švietimo pareigos jausmą, kuris buvo apėmęs visą S. Daukanto ir M. Valančiaus aplinką. Laikraštis (kaip rodo M. Akelaičio pasirašytas prospektas) turėjo būti leidžiamas kas savaitę. Numatomi tokie skyriai: 1) religija, moralė ir įstatymų pažinimas. Į jį turėjo būti dedami straipsniai apie žmogaus pareigas dievui, savo artimui ir sau pačiam; 2) Gamtos mokslai ir pramonė. Šiame skyriuje skaitytojas turėjo rasti elementarios informacijos apie gamtos pažinimą ir ūkinių patarimų, galinčius pataisyti valstiečių materialinę padėtį; 3) geografinės ir istorinės žinios; 4) liaudies literatūra. Šiame skyriuje numatyta spausdinti liaudies dainas, pasakas, priežodžius, kitokį folklorą[46]. Tačiau, jeigu tikėsime oficialiu generalgubernatoriaus susirašinėjimu su vidaus reikalų ministru, jeigu atsižvelgsime į kai kurių autorių prielaidas dėl

---

[45] I. Holovinskio laiškas M. Valančiui. - LTSR CVIA f. 1135, ap. 20, b. 336, l. 3.

[46] "Pakeleivingo" programa. TSRS CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 335, l. 3.

galimo kitokio šios bylos posūkio (N. Praniauskio patarimai), galime eiti dar toliau. M. Valančiui pats laikraščio turinys buvo mažiau svarbus už galimybę jį leisti be oficialios (civilinės valdžios) cenzūros. Vienbalsiai neigiamą atsakymą dėl "Pakeleivingo" valdžios atstovus vertė duoti kaip tik šis M. Valančiaus siekimas. Bent oficialiai taip buvo rašoma (ir nėra pagrindo labai tuo abejoti). Ne pats lietuviško periodinio leidinio faktas, ne pusiau pasaulietinis jo turinys gąsdino Rusijos vyriausybę. Šiame akte dar vargiai įžvelgtume ir prievartinės rusifikacijos draudimus. Jie išryškės po 1863 metų. Tad nenorom skverbiasi istorikui nederanti mintis: kas būtų, jeigu būtų buvę kitaip. Ar katalikų bažnyčios atsisakymas cenzūros monopolio nebūtų davęs pradžią pirmajam lietuviškam laikraščiui? Dabar sunku atsakyti į šį klausimą. Galime tik svarstyti M. Valančiaus motyvus, galime atsižvelgti į visą politinį kontekstą. Net asmeniniuose M. Valančiaus santykiuose su S. Daukantu galime įžvelgti kažką, kas siejasi su bažnyčios siekimu kontroliuoti visą atgimstančios lietuvių tautos savimonės raidą. Juk siekimas cenzūruoti Lietuvišką spaudą galėjo reikšti ir bažnyčios bandymą valdyti pasaulietinės kultūros sritį, arba, kitaip tariant, formuoti klerikalizmo apraiškas nacionaliniame judėjime. Tokios problemos kyla, svarstant liaudies blaivinimo akciją, bet dabar į jas sunku atsakyti taip, kaip reikalauja istorijos mokslas.

Negavę leidimo leisti laikraštį, M. Valančius ir jo pagalbininkai pasuko kitu, Lietuvos bajoriškosios kultūros veikėjų išbandytu keliu. Tiek vilnietis istorikas ir leidėjas A.H. Kirkoras, negavęs valdžios sankcijos spausdinti lenkų kalba "Vilniaus savaitraštį" ("Tygodnik Wilenski"), ėmėsi tęstinio, pusiau periodinio "Vilniaus tekos" leidimo, tiek negavus sutikimo leisti lietuvių kalba laikraštį, pasirodė didaktinis veikalas "Šiauleniškis senelis". Jo autorius - jau ne kartą minėtas Juozapas Silvestras Dovydaitis. Leidinyje buvo spausdinama ir M. Valančiaus blaivybės gromatos, ir visokia blaivybės brolijoms skirta informacija. Tiesa, ne tik periodiškumas skyrė "Šiauleniškį senelį" nuo svajoto "Pakeleivingo". Formos beletrizavimas, tradicinio didaktinės literatūros šablono laikymasis neleido jam žengti svarbaus žingsnio į priekį, kokio buvo galima tikėtis, įgyvendinus M. Akelaičio pasirašytą programą. Vietoj tiesioginės informacijos apie žemiškus ir dangiškus reikalus, kurie buvo numatyti minėtoje programoje, skaitytojas gavo archaiškai naivų mokymą pavyzdžiu. Antai, veikalo herojus, per

kaimus klajojantis nepaprastai šnekus Šiauliškis senelis pateikia blogus ir gerus pavyzdžius, moko, kaip dera elgtis. Tokia didaktinė tradicija skatino sekti gerais pavyzdžiais - tai pozityvus momentas. Bet tiesiogiai ji nežadino savarankiškos mąstysenos, asmeninės nuomonės. O be savarankiškos, individualios mąstysenos labai sunku įsivaizduoti savimonės ugdymą. "Šiauliškis senelis" neišvengiamai siejosi su archaiška, sinkretine ir bendruomeninc-luomine valstiečio mąstysena, o nepasisekusio "Pakeleivingo" programa buvo naujo, laisvo ir sąmoningo žmogaus mąstysenos formavimo sąlyga. Todėl galima teigti, jog katalikų bažnyčios susidūrimo su Rusijos imperijos valdžia dėl įtakos bundančiai valstietijai pasekmė buvo tam tikras savimonės lygio konservavimas, anuo metu neretai vadinamas religiniu fanatizmu.

J.S. Dovydaičiui pavyko paskelbti keturias "Šiauliškio senelio" dalis. Tiesa, ketvirtoji turėjo ir kitą pavadinimą - "Gyvenimas Stepo Raudnosio". Ji pasirodė jau po sukilimo nuslopinimo ir po M. Muravjovo įsako, uždraudžiančio blaivybės brolijas, paskelbimo. Tuo metu knygelės autorius jau buvo ištremtas. Lietuvių literatūros istorijos požiūriu šios publikacijos vis dėlto buvo žymus indėlis į mūsų kultūrą. Gyvai, palyginti gryna lietuvių kalba parašytos J.S. Dovydaičio knygelės buvo plačiai skaitomos ir nemažai prisidėjo prie blaivybės propagandos ir liaudies švietimo.

Ne mažiau svarbus ir L. Ivinskio įnašas į blaivybės idėjų propagavimą. Jo lietuviški kalendoriai tuo metu jau buvo pažįstami liaudžiai, todėl ir juose skelbiamų idėjų poveikis nemažas. Blaivybės judėjimo pakilimo metu pasirodę kalendoriai turinio kokybe gerokai skiriasi nuo ankstesniųjų. Taip atsitiko todėl, kad L. Ivinskio bendradarbių sąrašą tuo metu papildė išties talentingi žmonės - A. Baranauskas, J.S. Dovydaitis, kiti lietuvių raštijos puoselėtojai. Visi jie iš esmės ir sudarė M. Valančiaus blaivybės judėjimo organizacinį branduolį[47]. Prie jų prisidėjo akmenės klebonas K. Kasakauskis ir kunigas D. Budrikis, savo ruožtu parašę ir paskelbę blaivybę propaguojančias knygeles. Minėtinas ir bemaž nežinomas P. Girdvainis,

---

[47] Biržiška V. Vyskupo Motiejaus Valančio bibliografijos bruožai. - Brookline, 1952, p. 55.

pasaulietis inteligentas, bendradarbiavęs su L. Ivinskiu[48]. Kalendorių rengimui tiesiogiai talkino ir pats M. Valančius. Blaivybės judėjimo apogėjuje A. Baranauskas "Metskaitliuose" paskelbė net savotišką blaivybės raidos refleksiją, pavadintą "Suweiga girtuoklu" ir pasirašyta "Jurkszto Smalausio". Šiame savotiškame iš lenkų kalbos išverstame traktate paprasta, liaudžiai suprantama forma išdėstytas ilgas blaivėjimo kelias nuo seniausių iki naujausių laikų[49].

Be minėtų periodiškai pasirodančių leidinių, tuo metu dienos šviesą išvydo ir daugiau knygelių, kurios, deja, neprilygo aukščiau aptartiems spaudiniams. Tai dažniausiai vertimai iš lenkų literatūros analogiška tematika, blankiai parašyti ir nedaug peno teikiantys prablaivėjusio valstiečio protui ir širdžiai. Vis dėlto reikia pripažinti, kad kiekybiškai visas blaivybės literatūros srautas gerokai pranoko ankstesnių, XIX a. dešimtmečių lietuvišką spaudą. Tai savo ruožtu rodė, kad padaugėjo žmonių, pramokusių skaityti, skatino domėtis spausdintu žodžiu, nemažai prisidėjo prie lietuvių literatūrinės kalbos ugdymo.

## 4. Lietuvos bajorų pozicija

Viešpataujantis Lietuvos visuomenės luomas - bajorija paskutiniais ikireforminiais metais patyrė krizę, kuri visų pirma pasireiškė prieštaravimais luomo viduje, spartėjančia diferenciacija ir net deklasacija. Didėjo prieštaravimai ir tradicinių stovyklų - kelių tūkstančių žemvaldžių-dvarininkų, turinčių savo valstiečius, ir gausios bežemės bajorijos prieštaravimai. Visa tai atsispindėjo ir masinio blaivybės judėjimo raidoje. Nuo pat blaivybės brolijų susikūrimo bajorija labai skirtingai reagavo į viską, kas buvo susiję su svaigalų gamyba, realizavimu ir pelnu. Juk ši dvaro pramonės sritis ilgus dešimtmečius buvo svarbiausias bajoriškos prabangos šaltinis.

---

[48] Ten pat.

[49] Kalendorius ukiszkas 1861, p. 51-60.

Blaivybės judėjimas savaip paveikė tiek dvarininkų santykius su dvasininkija, tiek su valstiečiais. Pastarųjų laisvės klausimas, didelės viešpataujančio luomo atstovų diskusijos dėl agrarinės reformos pobūdžio ir masinis antialkoholinis liaudies judėjimas neišvengiamai kėlė žemvaldžių susirūpinimą dėl perspektyvų, dėl ūkininkavimo metodų. Juk realus ir tuo metu bemaž visuotinai matomas samdomo darbo pranašumas rezonavo su blaivybės akcijos pasekmėmis: senoviško dvarininkų ūkininkavimo simbolis - propinacija - akivaizdžiai žlugo. Bravorų ir smuklių pelnas sumažėjo iki minimumo. Šie dalykai turėjo įrodyti konservatyviai nusiteikusiai dvarininkijai, jog visos feodalinio ūkininkavimo potencijos jau išnaudotos, ir nekeičiant jų naujomis kapitalistinio ūkio formomis, žlugimas neišvengiamas. Žinant, kad blaivybės judėjimo pakilimas sutapo su veikla, kurios tikslas buvo parengti gubernijų komitetų valstiečių reformos projektą, galima teigti, jog blaivybės judėjimas buvo svarus argumentas panaikinti baudžiavą. Tačiau dvarininkų stovykla nebuvo vienalytė. Daugelis žemvaldžių siekė reformos Lifliandijos ir Estlandijos pavyzdžiu (t.y. išlaisvinti valstiečius be žemės), bet buvo ir tokių, kurie visomis išgalėmis stengėsi išsaugoti visa, kas sena. Tokių buvo absoliuti mažuma, panašiai susiklostė nuomonės blaivybės judėjimo atžvilgiu. Pažangesni dvarininkai ir dalis bajorų stojo dvasininkijos pusėn. Nors į tokią poziciją demagogiškai žiūrėta kaip į filantropinę, meilės paprastam žmogui, rūpinimosi jo gerove pasekmę; tačiau svarbiausias dalykas buvo dvaro pramonės nerentabilumas. Toliau žiūrintys žemvaldžių luomo atstovai suprato, jog, taikantis prie kintančių socialinių aplinkybių, būtina panaikinti propinaciją, imtis pažangesnių ūkininkavimo metodų. Pagaliau, kaip sakėme ankstesniuose skyriuose, valstietijos blaivybė reiškė ir kokybiškesnės darbo jėgos, tinkamos samdymui, generaciją. Tačiau konservatyvūs elementai tuo pačiu metu buvo labai priešiškai nusiteikę blaivybės brolijų veiklos atžvilgiu. Kaip dažniausiai atsitinka sąlyginai klasifikuojant ir pagal tam tikrus požymius skirstant visuomenę, iš bajorijos tenka išskirti tam tikrą "vidurį". Jį sudarė pasimetę, neryžtingi ir savo nuomonės neturintys luomo atstovai. Prie tokių reikėtų priskirti A. Milvydą, "Kurjer Wilenski" 1859, Nr. 6 paskelbusį pagarsėjusį straipsnį "Apie

susilaikymą nuo girtavimo"[50]. Autorius su pasitenkinimu rašė apie valstiečių blaivybę ir jų materialinės bei moralinės padėties gerėjimą, tačiau priešiškai žiūrėjo į neatidėliotiną bravorų ir smuklių uždarymą. Tęsdamas ankstesnius bandymus reguliuoti degtinės gamybą ir pardavinėjimą, jis teigė, kad, norint sėkmingai kovoti su girtavimu, reikia apriboti svaigalų gamybą ir mažmeninę prekybą. Pasenusiomis, kompromisinėmis ir dar ankstesniais dešimtmečiais nepasiteisinusiomis viltimis dvelkė ir kitas pasiūlymas: "Tad galima tikėtis, jog dvarininkai jokiu būdu neleis, kad žydai arba jų šinkoriai pardavinėtų karčemose degtinę, ir šiuo pereinamuoju į visišką girtavimo išnaikinimą laikotarpiu garbės žodžiu prisieks niekados neatiduoti karčemos arendon, net krikščionims, o patys laikys žmogų, kuris pardavinės degtinę. Toks algą gaunantis šinkorius, neturintis teisės kitais būdais pasipelnyti, gali būti įparcigojamas niekam neduoti degtinės kreditan ir neleisti nei ilgai sėdėti karčemoje, nei sudarinėti kokias nors sutartis, taip pat per dieną vienam asmeniui turi būti parduodama ribotas degtinės kiekis, pavyzdžiui, dvi taurelės, ir tai už grynus..."[51]. Šis straipsnis pagarsėjo ne savo kompromisine ir ne perdaug šalininkų radusia nuomone, bet tuo, kad iš pradžių Cenzūros komiteto buvo sulaikytas, karpomas ir tik vėliau, V. Nazimovui įsikišus, paskelbtas Vilniaus oficioze[52]. A. Milvydo pozicija galbūt būtų buvusi visiškai priimtina pirmajame XIX a. trečdalyje, bet revoliucinio pakilimo ir masinio blaivybės judėjimo sąlygomis negalėjo tikėtis platesnių sluoksnių paramos. Artėjančio socialinio konflikto priešaušryje toksai kompromisas buvo bevaisis.

Pirmuosius ir karščiausius blaivybės akcijos rėmėjus dvarininkus mini pats M. Valančius. Tai visų pirma I. Oginskis, vienas didžiausių ir įtakingiausių Kauno gubernijos turtuolių. Nuo pat 1858 m. rudens jis prisidėjo prie blaivybės šalininkų. Savo dvare J. Oginskis uždarė visus bravorus ir karčemas, kurios iki tol davė iki 100 tūkst. rublių pajamų. Dar daugiau, jis prašė M. Valančiaus atsiųsti tūkstantį

---

[50] Kurjer Wilenski. 1859, N. 6.

[51] Tan pat.

[52] Gieczys K. Bractwa trzezwosci, s. 162.

egzempliorių Blaivybės brolijos įstatų, kad galėtų išplatinti tarp savo valstiečių[53].

Antroje vietoje vyskupas paminėjo tris brolius grafus Huten-Čapskius: Adolfą - Juzefavo ir Beržėnų (Šiaulių apskritis) savininką, Kalnoberžę (Kauno apskritis) valdžiusį Edvardą ir Kėdainių savininką Marijoną. Jie uždarė savo dvaruose bravorus ir karčemas, taip pat ir saviems baudžiauninkams įsakė negerti degtinės. Kai kuriais atvejais valstiečių blaivinimas įgavo net prievartinį pobūdį. Antai E. Volmeris - Vėžaičių savininkas ne tik prisakė saviems valstiečiams nevartoti degtinės bet netgi griebėsi represinių blaivinimo priemonių - įvedė tam tikrą tvarkaraštį dvaro žmonėms: kada valstietis turi grįžti namo vasaros metu, kada žiemą. Be to, didesni girtuokliai turį prisistatyti vakarais po darbų pas poną ir kone raportuoti apie tai, kad neėmė į burną degtinės. Šis netipiškas atvejis, privertęs patį vyskupą kreiptis į Vėžaičių šeimininką dėl žmogaus orumą žeminančių priemonių[54], rodė, kad net blaivinimas kartais gali būti feodalinis. Blaivaus žmogaus idėja ir tos idėjos siekimas, paneigiantis bet kurią laisvą valią, susikirsdavo. Todėl neretai net ekonominių naujovių šalininkai tų naujovių vengė. Į valstietį vis tiek buvo pažiūrima kaip į gyvą darbo įrankį. Neretai to negalėjo įveikti net laisvos samdos santykiai: juridiškai laisvo žmogaus, savo darbu pelnančio pragyvenimui, vertė pati savaime buvo užmirštama.

Iš pirmųjų į M. Valančiaus blaivybės šaukimą atsiliepusių dvarininkų reikėtų paminėti baroną L. Ropą, grafą K. Pliaterį, dvarininkus N. Klimanskį, K. Burbą, A. Piotuchą, taip pat rusų aristokratą kunigaikštį A. Vasilčikovą, Tauragės majorato savininką. M. Valančiaus paminėti didikai buvo išties geras pavyzdys Žemaitijos ir visos Lietuvos dvarininkams, laikiusiems bravorus ir smukles. Daugelis tokiems veiksmams žodžiu pritarė, bet ką nors konkretaus savo dvaruose daryti neskubėjo. Ir valstiečių blaivybės brolijos pirmiausia dygo Žemaitijoje, ir dvarininkų bravorai pirmiausia pradėti uždarinėti Vakarų Lietuvoje, o tik po kelerių metų to paties griebėsi

---

[53]Alekna A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, p. 106-107.

[54]Ten pat, p. 126.

Aukštaitijos dvarų savininkai. 1860-1861 m. organizuotai atsisakyti propinacijos bandyta Novoaleksandrovsko (dabar Zarasai) apskrityje. Paskelbus 1861 m. vasario 19 d. manifestą, gegužės mėnesį Obelių savininkas ir garsus kolekcionierius bei meno mecenatas L. Petkevičius pareiškė uždaręs savas degtinės gamybos ir prekybos įmones (davė iki 5000 rublių pajamų per metus) ir kvietė kaimynus pasielgti taip pat. Birželio mėnesį apskrities dvarininkų suvažiavime L. Petkevičius ragino priimti sprendimą - dvejiems metams uždaryti visus degtinės bravorus. Protokolą pasirašė vieni iš stambiausių apskrities dvarininkų - L. Petkevičius, A. Komorovskis, L. Mikuličius, J. Komaras, E. Remeris ir M. Veisenhofas[55]. 1862 m. sausio mėnesį tos pačios apskrities dvarininkai susitarė uždaryti visas smukles kaimuose ir prie kelių, o palikti tik miesteliuose bei kai kurias užeigas prie svarbiausių vieškelių. Raštą pasirašė 32 stambiausi žemvaldžiai. Didelę agitaciją tarp srities bajorų vedė A. Piotuchas - Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskrities bajorų maršalka. Jis, kaip matyti iš M. Valančiaus pastabų, nuo pat pradžių rėmė blaivybės akciją. Vieno iš įtakingiausių apskrities bajorų, žinomo kultūros veikėjo E. Remerio archyve išlikęs vienas iš A. Piotucho laiškų, kurie, matyt, 1861 m. vasarą buvo išsiuntinėti visiems bravorus laikantiems apskrities dvarininkams. "Novoaleksandrovsko apskrities dvarininkai paskutiniame šių metų birželio 13 d. susirinkime, turėdami omenyje; kad per didelis degtinės vartojimas ne tik atveda valstiečius prie visiško materialinio nuosmukio, bet ir atima sąmonės kontrolę, o tai sukelia nesuskaitomas blogybes ir nusikaltimus, piliečio (t.y. dvarininko - E. A. pastaba) Liudviko Petkevičiaus pasiūlymu vienbalsiai nutarė: uždaryti visas degtinės daryklas, veikiančias apskrityje, dviem metams nuo šių metų gegužės mėnesio[56]. Smuklių klausimas, sprendžiant iš A. Piotucho pranešimo, buvo svarstomas atskirai. Mat į kompromisus linkusi dvarininkija galutinai apsisprendė blaivybės naudai tik paskelbus manifestą dėl baudžiavos panaikinimo. O tarp minėto protokolo signatarų buvo nemažai valdžiusių po kelis šimtus valstiečių kiemų: L.

[55]Gieczys K. Bractwa trzezwosci, s. 163-164.

[56]A. Piotucho laiškas R. Remeriui. - VPB, IV-6721, l. 15.

Komorovskis turėjo 248 valstiečių kiemus, L. Petkevičius - 114, E. Remeris - 101 (neskaitant prieš keletą mėnesių sūnui A. Remeriui užrašytų 50 Kriaunų dvaro kiemų)[57]. Tad realybė galutinai įrodė poreikį naujai ūkininkauti. Bravorai buvo uždaryti, tačiau daug kur dar buvo susikaupę nemažai degtinės, kurios nenorėta sunaikinti, todėl nuspręsta pusinėmis priemonėmis, palengva mažinti galimybę girtauti. Uždarius smukles kaimuose ir pakelėse, dar buvo galima nedaugelyje likusių smuklių realizuoti susikaupusią, dar prieš aptariamą sprendimą pagamintą degtinę. Šitoks kompromisinis problemos sprendimas neretai prisidėjo prie bandymo slapčia parduoti degtinę, gundė kai kuriuos dvarininkus bent paskutiniu momentu pasipelnyti. Tai rodo ir iškalbingas M. Valančiaus laiškas bajorų maršalkai. Jame 1862 m. rudenį nurodomos visos apskrityje veikiančios karčemos, kurias būtina uždaryti, norint, kad dvasininkų pastangos atneštų vaisių ir būtų padaryta tai, ką patys dvarininkai buvo nutarę[58].

Apskritai nemažai dėmesio šiam epizodui rodoma dėl to, kad Novoaleksandrovo apskritis apėmė didžiumą Aukštaitijos, prijungtos prie Kauno gubernijos ir prie Žemaičių (Telšių) vyskupystės. Ši Lietuvos dalis socialinės-ekonominės raidos ypatybėmis skyrėsi nuo buvusios Žemaitijos kunigaikštystės žemių. Į rytus nuo Nevėžio valstiečių padėtis buvo blogesnė: dėl labiau išvystyto palivarkinio ūkio, dvaro prievolės buvo didelės, o lažas sudarė pagrindinę rentos formą. Todėl ir blaivybės judėjimo sąlygos Aukštaitijoje buvo sudėtingesnės. Čia daugiau įtakos turėjo stambieji žemvaldžiai. Todėl vyskupas M. Valančius siekė palaikyti normalius santykius su šia visuomenės dalimi. Jis dažnai raštu kreipdavosi į bajorų maršalką, kvietė prisidėti prie blaivinimo darbo bajorus, su kuriaus susitikdavo įvairių bažnytinių iškilmių metu. Tačiau būta ir kitų susitikimų. Vieną tokį epizodą 1859 m. birželio 28 d. didžiuliame dienoraštyje (iš viso 18 didelių tomų rankraščio) aprašė jau minėtasis E. Remeris, "Jau prieš mišias sužinojome, kad Žemaičių diecezijos vyskupas kun. Motiejus Valančius (originale rašoma Valančevskis - E.A. pastaba) šiandien į Obelius

---

[57]Žiūr E. Rėmerio užrašus. - VTB, IV-6721, l. 62.

[58]Gieczys K. Bractwa trzezwosci, s. 164.

mišioms atvažiuos /.../. Mūsų kunigai iš Obelių ir Kriaunų /iš anksto/ pranešė, kad vyskupas per šv. Petro ir Povilo [atlaidus] apsilankys Obeliuose, paskui ir Kriaunų bažnyčią pašventins. Valančius buvo apsistojęs pas Ledachovskį (Širvintuose - E.A. pastaba), kur buvo pobūvis su saliutais ir šampanu..."[59]. Toje kelionėje vyskupą lydėję kunigai J. S. Dovydaitis, Kelmės klebonas Giedraitis, Vydžių klebonas Juzimavičius ir dar keletas. Prsimindamas grafo Ledachovskio iškilmes, E. Remeris (pats gyvenęs labai asketiškai) priduria, jog labai keista, kad vyskupas leidžia šitaip puotauti, nes bajorai ne mažiau kenčia nuo vyno, kaip liaudis nuo degtinės. Tuo labiau, kad dar ir kai kurie kunigai degtinę smarkiai geria[60]. Nėra pagrindo labai abejoti E. Remerio charakteristika. Jo dienoraštyje vyskupas M. Valančius piešiamas pagarbiai, nors kartais ir įtariamas "chlopomanija", kaip kartais atsitikdavo to meto periodinėje spaudoje. Kita vertus, E. Remeris pažino M. Valančių asmeniškai: po Kriaunų bažnyčios pašventinimo surengė iškilmingus pietus vyskupui ir jo palydovams savo dvare. Apskritai, kalbant apie lietuvių aukštuomenės požiūrį į girtavimą ir į tokį blaivinimo kelią, kokį pasiūlė M. Valančius, E. Remerio dienoraštis yra išties geras šaltinis. Nereta jo pastaba vienaip ar kitaip siejasi su gėrimo reikalais. Jis įdėmiai stebi savo sūnų elgesį, fiksuoja pasitaikančius pasigėrimo ar net lėbavimo atvejus (vyriausias sūnus Alfredas), nuoširdžiai pergyvena dėl tokios elgsenos. Bet yra ir kitokių užuominų, ypač 1859 m. dienoraštyje, kuriame blaivybės akcijai paskirta nemažai eilučių. Štai prieš jau minėtą M. Valančiaus vizitaciją aprašo pietus, surengtus savame Antašavės dvare Žemaičių vyskupui sufraganui Aleksandrui Beresnevičiui, kurių metu Kriaunų klebonas Šiteika tiesiog nusigeria. Ir tai tuo metu, kai vyksta blaivybės darbas - stebisi dienoraščio autorius. Dar anksčiau, tų pačių metų balandžio 7 d. buvo aprašytas dar įdomesnis siužetas. E. Rėmeris aprašė kaimyninių Obelų klebono elgesį. Pasirodo pastarasis, jau klestint blaivybės sąjūdžiui, pats išgarsėjo kaip nemažas girtuoklis ir net buvo sulaikytas Kuršo pasienyje degtinės "atpirkėjų" sargybos, bandant

---

[59]E. Remerio dienoraštis už 1859 m. // MAB RS, f. 138-1778, l. 49-52.

[60]Ten pat, l. 52-57.

nelegaliai pervežti keletą gorčių spirito. Ta pačia proga E. Remeris dėsto jau tipiškas dvarponiui mintis, liečiančias M. Valančiaus veiksmus. Jis abejoja dvasininkų ugdymo Žemaičių kunigų seminarijoje kryptimi. Būtent čia, anot E. Remerio, prasideda valstiečių kurstymas prieš dvarininkus, "kas nelaimei tampa bėveik auklėjimo pagrindu jaunimo, besimokančio Žemaičių seminarijoje, vadovaujamoje vyskupo Motiejaus Valančiausko". Toliau sakoma dar daugiau: "Mūsų visos viltys - tai geras sufraganas Aleksandras Beresnevičius, kuris tikriausiai greitai vadovavimą diecezijai perims į savo rankas..."[61].

Kita vertus, dienoraštyje yra ir labai pagarbių, M. Valančių išaukštinančių vietų. Tas prieštaringumas, labai nevienodi vertinimai išties rodė didelį bajorijos pasimetimą, nemažus vidinius konfliktus, sunkų, bet visdėlto juntamą artėjimą link naujo žvilgsnio į svaigalus ir į valstiečius. M. Valančius taip pat kreipdavosi į šį dvarininką, ilgus metus praleidusį tremtyje. Antai 1859 m. gruodžio 23 d. jis rašė E. Remeriui, prašydamas prisidėti prie Obelių bažnyčios atnaujinimo[62]. E. Rėmerio apgailestavimas dėl svaigalų vartojimo per bajorų pobūvius turi ryšį ir su paties M. Valančiaus žodžiais viename iš dviejų ganytojiškų laiškų Lietuvos bajorams, rašytame 1859 m. kovo 14 d.: "Visų pirma nušvieskite krikščionišku ir tauriu susilaikymo /nuo degtinės/ pavyzdžiu kaip tikri katalikai ir rinktinė visuomenės dalelė. Išsiskirti iš bendro siekimo ir priešingai elgtis, patys pagalvokite, yra dalykas smerktinas ir netinkamas. Prastuomenė turi savo logiką: matydama, kad ponai ir valdininkai, kurie yra už ją protingesni ir šviesesni, nesilaiko blaivybės, gali pagalvoti, kad ta priedermė ir mums (t.y. liaudžiai - E.A. pastaba) nepriklauso. O taip sunaikinamas vienintelis būdas išvaduoti žmones iš moralinio nuopolio liūno, nes nėra kito /būdo/, vien visiškai ir visuotinai atsisakyti nuo degtinės, kurios vartojimas pereina į piktnaudžiavimą, ypač tų, kurie savyje neturi jėgos atsilaikyti. Tad bendromis jėgomis paremkite dvasininkijos pastangas, paveikdami savo pavaldinius įtikinėjimais, paskatinimais ir

[61]Ten pat, l. 23-24; 52 (1859 m. birželio 30 d. rašas).

[62]M. Valančiaus laiškas E. Remeriui. VTB. IV-8721. l. 96.

palankumo"[63]. Matyt, vis dėlto blaivybės idėjos nelengvai skynėsi kelią į krašto visuomenės protą ir širdį. Visuotinis užsirašinėjimas į brolijas taip pat nėra besąlygiškas įrodymas, kad reikalai klostėsi sklandžiai. Brolijos maršalų paskirtos nuobaudos valstiečiams, sulaužiusiems priesakas negerti, neretai pasiekdavo policijos įstaigas, ir tuo kaipmat pasinaudodavo valdžios atstovai, siekę apriboti katalikų bažnyčios įtaką liaudžiai augimą, tuo tarpu bajorijos ir pačios dvasininkijos elgsena, jos reguliavimas buvo labai subtilus dalykas. Juk alkoholio vartojimas tarp kunigų, net kai kurių bažnyčios institucijų, t.y. vienuolynų, gaminama degtinė buvo nemaža problema. Net 1861 m., kai blaivybės brolijos minėjo trečiąsias savo veiklos metines, vyskupui teko tramdyti Troškūnų bernardinus ir Raseinių bei Palėvenio dominikonų vienuolynus, kurie pelnėsi iš degtinės gamybos ir pardavimo[64]. Taigi pažangiosios bajorijos akyse ne viskas, ką dvasininkija darė, deramai atrodė. Kita vertus, vyskupas niekad nesistengė pats vardinti ir viešai garsinti pavardes dvarininkų, kurie trukdė plėtoti blaivybės judėjimą. Mat nenorėta, kad per aštriai būtų keliami konfliktiniai klausimai ir kiltų dar didesnis nesutarimas su dvasininkijos reakcingais sluoksniais, dvarininkija. 1862 m. iš ambonų perskaitytas dar vienas M. Vanalčiaus ganytojiškas laiškas bajorams. Vyskupas vylėsi, kad visuotinio blaivybės judėjimo įkarštyje žengto žingsnio (bravorų ir smuklių uždarymo) bajorai neatsisakys ir ateityje. Kartu laiške sakoma, kad "vis ryškiau į akis krenta tai, jog propinacija yra mina po visuomene, todėl dar sunkiau suprasti elgesį tų, kurie neuždaro, o kartais net vėl paleidžia jau uždarytus bravorus, taip pat /elgesį/ tų, kurie vartodami stipriuosius gėrimus, savo pavyzdžiu kenkia išganingam reikalui: teoriškai pritardami ir garbindami blaivybę, praktikoje nepateisinamai stoja prieš visus ir prieš pačius save". Situacija, kai paviršiuje blaivybė formaliai triumfavo, o slapčia nuo pašalinių akių buvo geriama, matyt, buvo įvertinta tiek pažangių dvarininkų, tiek paties vyskupo.

---

[63]Pirmasis M. Valančiaus ganytojiškas laiškas bajorams // Dovydaitis J. S. Šiauneliškis Senelis, p. 289-300.

[64]Gieczys K., Bractwa trzezwosci, s. 136.

Atskiras klausimas - bajorų priklausymas blaivybės brolijoms. Žinoma, kad bendroji statistika (pagal parapijas) vyskupo buvo nusiųsta Vilniaus generalgubernatoriui. Tačiau ten nenurodyta nei luominė priklausomybė, nei kurie kiti požymiai, pagal kuriuos būtų galima apie tai spręsti. Matyt, turtingieji dvarininkai ir daugelis bajorų nenorėjo priklausyti brolijoms. Tačiau kai kurie atvejai leidžia įtarti, jog bajorų būta ir tarp blaivybės brolijų narių. Štai K. Giedio aprašytas faktas, kad, pasirodžius lietuviškiems brolijų nuostatams, Joniškio klebonas paprašęs vyskupo parūpinti lenkiškų nuostatų 10 egzempliorių[65]. O vienoje konflikto su vietos administracija byloje dėl brolijų išryškėja, kad bajorai dėl įvairesnių sumetimų taip pat užsirašydavo į brolijų knygas[66].

M. Valančius susirašinėjime su valdžios atstovais, jo memoriale Aleksandrui II ir ganytojiškuose laiškuose lietuvių bajorams priešiškai nusiteikę asmenys parodomi kaip mažuma, vienetai. Tam neprieštarauja ir M. Valančiaus dienoraščio pastabos apie blaivybės judėjimą. Bet literatūroje iškelta nuomonė, kad tai nulėmė vyskupo pasirinkta taktika: iš tiesų prieš blaivybę ir prieš patį vyskupą nusiteikusių viešpataujančio luomo atstovų būta nemažai[67]. Jų nepasitenkinimo priežastys buvo labai glaustai išdėstytos J. S. Dovydaičio "Memoriale apie dvarininkų skundus prieš dvasininkiją" 1859 m. lapkričio mėnesį. Šis raštas greičiausiai buvo adresuotas Kauno gubernijos bajorų maršalkai J. Daugirdui. Jame rašoma, kad blaivybės judėjimas pakenkė geriems kunigų santykiams su dvaru. Tačiau dauguma bajorų napritarė I. Bušinskiui - buvusiam Raseinių apskrities bajorų vadui, raginusiam sustabdyti kylantį blaivybės judėjimą. Bažnyčios ir dvarininkų santykių pablogėjimo priežastis J. S. Dovydaitis nesiejo tik su blaivybe, o parodė, kad daug kur buvo kalta ikireforminė situacija ir rengimasis panaikinti baudžiavą. Kai dvarininkai, matydami artėjančią baudžiavos pabaigą, bandė perkelti savo pavaldinius į blogesnes žemes, kai kurie dvasininkai stojo

---

65 Ten pat, p. 47.

66 Alekna A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, p. 90.

67 Gieczys K. Bractwa trzezwosci, s. 177.

valstiečių pusėn. Tai buvo svarbiausia nesantaikos priežastis. Atsisakydami gerti degtinę, valstiečiai palietė ekonominius dvaro interesus, tačiau, anot memorialo, patsai blaivybės dalykas buvo per daug šventas, kad jį būtų galima užsipulti. Todėl į pirmą vietą iškildavę atsitiktiniai skandalingi dalykai, kuriuose dvarininkai įžiūrėdavę dvasininkijos bandymą sukelti valstiečių priešiškumą bajorams. Ta proga prisimenama ir Galicijos skerdynių (1846 m.) pamokos[68]. Liaudies judėjimo pakilimas ir ginkluoto konflikto pavojai neleido katalikų bažnyčiai, kaip iki tol, vaidinti nuolankaus viešpataujančio luomo tarno vaidmens. Tokia senoviška pozicija M. Valančiaus dėka buvo keičiama: bažnyčia išsikovojo svarbiausio tarpininko tarp liaudies ir bajorijos, tarp liaudies ir Rusijos imperijos valdžios poziciją.

Lietuviškos bajoriškosios visuomenės požiūris į liaudies blaivybę, pozicija masinio užsirašymo į brolijas atžvilgiu buvo nulemta ne tik ekonomimių pasekmių dėl degtinės vartojimo sumažėjimo. Dalis išsilavinusios dvarininkijos baudžiavos panaikinimo akivaizdoje turėjo suvokti, kad jų viešpatavimui valstietijai - tiesioginiam ir juridiniam - atėjo galas. Šioje situacijoje per blaivybės brolijas katalikų bažnyčia sugebėjo gerokai išplėsti realią įtaką liaudžiai. Tad K. Giedio žodžiuose apie katalikiškos visuomenės atgimimą blaivybės akcijos pavidalu yra tiesos.

## 5. Rusijos vyriausybės pozicija masinio blaivybės judėjimo atžvilgiu

Rusijos imperijos valdžios politiką lėmė ekonominiai ir politiniai sumetimai, o jie ne visada sutapo. Nesutapo ir atskirų imperijos biurokratinės mašinos sraigtų porcikiai. Dėl liaudies blaivinimo politikos viešpataujantys sluoksniai, vyriausybė nesutarė. Tai buvo dėsninga revoliucinės situacijos, vyriausybinės krizės sąlygomis. Tačiau būtų pernelyg paprasta aiškinti, kad blaivybės judėjimas ir vyriausybės politika susidūrė tik su žinybiniais kliuviniais. Nors Rusijos imperijos sistema patyrė didelį sukrėtimą dėl akcizo

---

[68] Alekna A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, p. 127-129.

mažėjimo, bet ir ne visi finansininkai pritarė, kad blaivybės brolijų atžvilgiu būtų taikomos griežtos represinės priemonės. Ši problema toli gražu nebuvo tik Finansų ir Vidaus reikalų ministerijų, Rusijos iždo interesų ir socialinės bei nacionalinės-religinės politikos vykdytojų susidūrimas. Situacija buvo sudėtingesnė, nes ir kitais kardinaliais imperijos gyvenimo reformavimo, jos socialinės struktūros atnaujinimo klausimais nebuvo sutariama Aleksandro II aplinkoje. Požiūrių skirtumas į valstiečių atsisakymą vartoti degtinę, o Rusijos vidinių gubernijų atveju - ir į liaudies kovą su degtinės atpirkėjais XIX a. viduryje, revoliucinės situacijos sąlygomis, kilo aikštėn periodinėje spaudoje. Į diskusiją dėl propinacijos, dėl degtinės gamybos ir pardavinėjimo sistemos pakeitimo įsitraukė ir "Sovremenniko" redakcija, N. Černyševskis, N. Dobroliubovas - pažangiausi to meto publicistai. Jų nuomonė aiški: propinacija ir degtinės atpirkimo sistema yra pasenusios, kenkiančios liaudies interesams, nedaug duodančios naudos valstybės iždui, ir prisidedančios tik prie degtinės atpirkėjų turtėjimo. "Ar sunku suvokti, kad kiekvienas rublis, gaunamas už degtinę, skurdina liaudį, kad kiekvienas toks rublis atsiliepią dešimties rublių trūkumu kituose mokesčiuose ir rinkliavose, - rašė N. Černyševskis straipsnyje "Žalinga dorybė" - Rusijoje daugiau gyventojų, negu Anglijoje ir Prancūzijoje kartu paėmus; derlingos ir apgyventos žemės, laikytinos svarbiausiu turto šaltiniu, yra bent penkiskart daugiau. Ar gauna Rusijos iždas nors du trečdalius pajamų, kurias gauna viena Prancūzija arba viena Anglija? Ne, net šito toli gražu negauna. Kodėl taip yra? /.../. Ar daug išpeši iš nuskurdusios liaudies? O kur glūdi viena iš svarbiausių liaudies skurdo priežasčių? Degtinėje. Rodos, išskaičiavimas visai aiškus? Tegul degtinė teikia perpus mažiau pajamų, užtat mes išsiųsime į užsienį dvigubai daugiau prekių, nes mažiau jų pragersime ir daugiau pagaminsime. Už tas prekes įsigysime dvigubai daugiau užsieninių, ir jau vien muito mokesčių teikiamas pelnas dvigubai ar trigubai padengs degtinės mokesčių trūkumus; be to, mokant mokesčius, bus mažiau nepriemokų, ir jei galvosime apie valstybės pajamas, ko gero, turėsime dėkoti Kauno mužikams už tai, kad jie padarė sprendimą, dėl kurio turėtų atsigauti mūsų biudžetas,

kaip ir jų namų ūkis"[69]. Kituose savo straipsniuose ("Atpirkimo sistema", "Degtinės akcizas") N. Černyševskis įrodinėjo, kad liaudies nepasitenkinimas, pasipriešinimas atpirkėjams ir blaivybės judėjimo kilimas - tai ne kokių piktavalių intrigos, o visai pagrįstas reiškinys. Jis kritikuoja kompromisinių priemonių šalininkus, kurie tikėjosi, kad, mažinant svaigalų savikainą, galima išsaugoti atgyvenusią "atpirkimo" sistemą ir nenukentėjusią valstybės kišenę. Dar toliau ėjo N. Dobroliubovas. Straipsnyje "Liaudies reikalas" jis masiniame blaivybės judėjime įžiūrėjo valstiečių revoliucijos priešaušrį. "Nėra tokio dalyko, kurį būtų galima iki begalybės tempti ar lenkti, - rašė N. Dobroliubovas, - priartėjęs prie tam tikros ribos, jis neišvengiamai luš arba pertrūks. Lygiai taip nėra žmogaus ir nėra visuomenės, kurios nebūtų galima išvesti iš kantrybės..."[70]. Antialkoholinių nuotaikų prasiveržimas, jo nuomone, buvo kaip tik toks liaudies kantrybės trūkimas, o Kauno gubernijos dvasininkai tik parodę, kaip tas nuotaikas galima įgyvendinti. Dar atviriau atgyvenusią degtinės gamybos ir pardavinėjimo sistemą galėjo pulti Vakaruose leidžiamas "Kolokolas". Tačiau čia pasitelkta revoliucinė-demokratinė rusų periodika ne tik kaip informacijos apie Rusijos vyriausybės politiką šaltinis ir ne tik kaip įrodymas, kad pažangiosios imperijos jėgos visokeriopai palaikė blaivybės judėjimą. Tai, kas buvo rašoma "Sovremennike" ar "Kolokole", gali pagelbėti komentuojant kai kurių krašto, t.y. Lietuvos, administratorių pažiūras.

Paskutiniaisiais ikireforminiais metais ištuštėjęs Rusijos imperijos iždas buvo perdėm priklausomas nuo svaigalų mokesčių. Suma, kurią valstybei mokėjo degtinės mokesčio atpirkėjai, varžytinėmis įsigiję teisę rinkti akcizą, 1859 m. pasiekė milžinišką dydį - 127 764 488 rublių 32 kapeikas ir sudarė 40 % visų iždo pajamų[71]. Tuo tarpu 1819 m. įplaukos už degtinės akcizą sudarė 16, 1838 m. 23

---

[69]Černyševskis N. Žalinga dorybė // Blaivybė, 1986, p. 76.

[70]Добролюбов Н. А. Народное дело. Распространение общества трезвости // Собрание сочинений в 3-х томах. М., 1952, т. 2, с. 249.

[71]Прыжов И. История кабаков в России. - Ретербург, 1863, с. 286.
V. Fiodorovas nurodo kiek kitokią sumą - 106101131 rub., bet tai irgi sudarė 38% valstybės pajamų. - Федоров В. А. Крестьянское трезвенное движение, с. 110.

nuošimčius viso valstybės pelno[72]. Valstybės ekonominė politika, kaip ir visas atsilikęs feodalinis ūkis, tiesiogiai skatino girtavimą. Tačiau pažangesni valdininkai jau šeštajame dešimtmetyje suvokė, kad tokia politika veda į pražūtį. Pralaimėjimas Kryme tai dar sykį įrodė. Be abejo, aukštiesiems sluoksniams buvo žinoma reguliariai nedideliu tiražu spausdinama svaigalų pardavinėjimo ir akcizo didėjimo statistika. Tačiau apie milžiniškus degtinės atpirkėjų pelnus buvo galima tik įtarti. Anot J. Pryžovo, žinomo XIX a. degtinės gamybos raidos tyrinėtojo, tuo metu imperijoje buvo 216 atpirkėjų, o kiekvieno iš jų pajamos iš akcizo siekė apie 3 milijonus rublių kasmet. Taigi saujelės verslininkų (daugiausia žydų tautybės) pelnai keleriopai viršijo Rusijos iždo įplaukas[73]. Mokėdami pastovias sumas į iždą, atpirkėjai tiesiogiai buvo suinteresuoti didinti svaigalų vartojimą, plėsti prekybos tinklą. Kiekvienas atpirkėjas gubernijoje išlaikydavo ištisą būrį mokesčių rinkėjų bei įvairių kontrolierių, kuriems buvo mokamos metinio uždarbio sumos, viršijančios keliasdešimt tūkstančių rublių. Pirmiausia prieš šiuos girdytojus sukilo valstiečiai, nepatenkinta buvo ir dalis vyriausybės. Apskritai tariant, vyriausybės svarstymo argumentai panašėjo į tuos, kurie buvo keliami - tik kur kas menkesniais mastais - Lietuvos bajorų seimeliuose XIX a. pirmojoje pusėje, t.y. Rusijos valstybė, imperatorius - didžiausias žemvaldys - ne tik troško kuo didesnių pajamų iš degtinės, bet ir turėjo rūpintis savo pavaldinių regeneracija; juk augant pelnams iš svaigalų pardavinėjimo, didėjo kitos mokesčių sistemos nepriemokos. Dar daugiau, atpirkėjų visai nejaudino, kad žlunga valstiečių ūkis. Jiems buvo svarbu skandinti liaudį svaigalų liūne karčemose, o valdžiai rūpėjo, kad tie valstiečiai dar būtų darbingi. Todėl kai 1860 m. seno sukirpimo Rusijos finansų ministras A. Kniaževičius pareikalavo blaivybės judėjimui Kauno gubernijoje duoti atkirtį, o patį organizatorių vyskupą M. Valančių ištremti iš savo diecezijos, vyriausybė tų pačių metų rugsėjo 1 d. posėdyje atmetė šį pasiūlymą. Pats ministras nedelsdamas atsistatydino. Kokiais argumentais vadovavosi labiausiai puolęs

---

[72]Ten pat, c. 110.

[73]Прыжов И. История кабаков в России, с. 286.

finansų ministrą Vilniaus generalgubernatorius V. Nazimovas, jį palaikęs valstybės turtų ministras, būsimasis 1863 m. sukilėlių korikas M. Muravjovas, kad vyriausybė, nepaisant prarastų milijonų (iš viso iki sukilimo - 5-6 milijonų rublių)[74], nusprendė palikti blaivybės brolijas ir M. Valančių ramybėje? Tie argumentai labai aiškiai atsiskleidžia V. Nazimovo memorialuose ir raportuose. Jo argumentai stebėtinai panašūs į kai kuriuos anksčiau aptartų N. Černyševskio, N. Dobroliubovo straipsnių teiginius. Antai jau 1859 m. pabaigoje V. Nazimovas išdėstė savo nuomonę vidaus reikalų ministrui: "Nors manau, kad neturiu teisės svarstyti, kokie būdai bus pripažinti tinkamais padengti /degtinės/ atpirkimo nuostolius, jei blaivybės idėja toliau plėtosis, bet negaliu neišsakyti Jūsų Prakilnybei savo asmeninės nuomonės, kad padidėjus tokiu būdu asmeninei ir visuomeninei gerovei, nesunku bus rasti kitų, tinkamesnių pajamų šaltinių, neparemtų liaudies silpninimu ir tvirkinimu...". Dar netikėtesnės pripratusiems prie teiginių, kad administracija be jokios išimties siekusi girdyti liaudį, yra Vilniaus generalgubernatoriaus memorialo finansų ministrui (įteiktas tais pačiais 1859 metais) tezės: "Dabartinės atpirkimo sistemos liaudis apskritai neapkenčia, - rašo V. Nazimovas. - To priežastis yra atpirkimo sistemoje tarnaujančių asmenų piktnaudžiavimas /.../. Liaudies nepalankumas atpirkėjams dar labiau didėja dėl to, kad visa akcizo valdyba pastaruoju metu sudaryta iš žydų, kurie čia yra visuotinai niekinami iš dalies dėl liaudies prietarų, bet daugiau pelnytai /.../. Aš manau, kad, rūpinantis kiek įmanoma iždo reikalais ir kartu netrukdant toliau plisti blaivybei liaudyje, derėtų sutvarkyti atpirkimą taip, kad asmenys, vadovaujantys šiam reikalui, nebūtų suinteresuoti didesniu ar mažesniu svaigalų vartojimu..."[75]. Prie visų šių argumentų vyriausybės posėdyje 1860 m. V. Nazimovas dar pridūrė, jog esanti akcizo rinkimo sistema tik padeda atpirkėjams turtėti. Vadinasi, atpirkėjų konkurencija ir įsigalėjimas įvairiose sferose valstybės interesams buvo ne tik nereikalingi, bet ir žalingi. Juk dėl milžiniškų pelnų atpirkėjai vietose buvo kone visagaliai. Liaudį jie

---

[74] Gieczys K. Bractwa trzezwosci, s. 87-88.

[75] Ten pat, s. 89.

tvirkino degtine, falsifikuotu vynu, o biurokratiją - kyšiais. Neatsitiktinai vietiniai policijos organai gynė degtinės atpirkėjų reikalus, tuo tarpu specialūs centrinės valdžios atstovai, net Vilniaus generalgubernatoriaus patikėtiniai ypatingiems pavedimams, negalėjo patvirtinti sufabrikuotų kaltinimų dėl prievartinio blaivinimo, matė daugelį pozityvių liaudies blaivėjimo išdavų. Blaivybės nauda buvo matyti ir kitur. Kaip pažymėjo generalgubernatorius minėtame rašte Vidaus reikalų ministerijai, Kauno gubernijoje, "kur valstiečiai taip neseniai išsivadavo iš įsišaknijusios ydos, jau pasirodė labdaringos blaivybės pasėkos: maisto produktų kainos nukrito, buvo sustabdyta žydų monopolistų veikla ir įtaka, pagyvėjo betarpiška prekyba tarp gamintojo ir vartotojo, valstiečiai pradėjo tvarkingiau negu prieš tai mokėti mokesčius"[76]. Tai pagrindiniai V. Nazimovo argumentai, ginant blaivybę, užstojant M. Valančių nuo reakcingiausių vyriausybės narių antpuolio. Buvo ir daugiau motyvų, vertusių palaikyti blaivybės brolijas net tada, kai buvo peržiangiamos įstatymo ribos (M. Valančiaus įsakymu išleistų blaivybės brolijų įstatų atvejis). Tai daug ką paaiškina. Juk šviesesni valdžios atstovai suprato, kad pačios svarbiausios blaivybės judėjimo priežastys slypi akivaizdžioje blaivaus gyvenimo naudoje. Net nesigilindami į tai, kaip valstiečių interesus paveikė grūdų kainų kritimas rinkoje, neišleisti degtinei, o todėl sutaupyti pinigai buvo didelė (juk vien procentai nuo svaigalų kainos, nepatekę į valstybės bei atpirkėjų kišenes, buvo milijoniniai) paskata laikytis duotos susilaikymo priesaikos.

Dar sudėtingesni buvo politiniai motyvai, lėmę vyriausybės politiką masinio valstiečių judėjimo Žemaičių (Telšių) vyskupystėje atžvilgiu. Dėl valstiečių reformos, kaip jau minėjome, reali dvarininkų įtaka valstiečiams sumažėjo, bajorijos politinis vaidmuo - dar labiau. Politinės kovos dėl įtakos liaudžiai arenoje vis labiau ėmė ryškėti dvi jėgos: valstybė ir bažnyčia. Tai buvo dėsninga ir natūrali valstiečių įbaudžiavinimo panaikinimo "iš viršaus" pasėka. Todėl įžvalgesni valdžios atstovai, matydami, kad katalikų dvasininkija, dirbdama apskritai naudingą darbą,įgyja nepaprastai didelę realią valdžią liaudies masėms, negalėjo su tuo susitaikyti. Pridursime, jog tuo metu

---

[76] Ten pat, s. 90.

turėta omenyje bažnyčios ir valstybės santykių raida apskritai, ne buržuazėjančios valstybės vaidmens didėjimas ir prioritetas bažnyčios atžvilgiu; problema buvo ne ta, kad norėta sekuliarizuoti visą imperijos gyvenimą, bet ta, jog kolonijinė, užkariautojiška Rusijos politika Lietuvoje susidūrė su diskriminuojama religine organizacija. Kitaip, matyt, būtų buvę pažiūrėta, jei blaivybės akcijos vadžios būtų atsidūrusios pravoslavų dvasininkijos rankose ir būtų didėjusi viešpataujančios religinės institucijos įtaka. Žodžiu, sudėtingoje revoliucinio sujudimo situacijoje valstybė stengėsi neužleisti savo pozicijų, kiek galima daugiau apriboti organizuoto blaivybės judėjimo galimybes. Jau bandant gauti leidimą vyskupo M. Valančiaus cenzūruojamam lietuviškam laikraščiui "Pakeleivingas" aiškėjo vyriausybės nenoras, kad blaivinimo akcijos propaganda peržengtų ribas, kurios formavosi visą Rusijos viešpatavimo Lietuvoje pusamžį. Periodinio leidinio atidavimas į katalikų dvasininkijos rankas vyriausybės sluoksnių akimis žiūrint, galėjo turėti kur kas didesnę politinę reikšmę negu pats blaivinimo darbas. Charakteringa, jog šitas požiūris aiškiausiai buvo suformuluotas to paties V. Nazimovo.

Stebint administracijos potvarkių kaitą, prisimenant degtinės mokesčių atpirkimo sistemos pakeitimą 1863 m. sausio 1 d. (tada įsigaliojo dar prieš metus paskelbtas caro vyriausybės įsakas), galima teigti, jog kontroliuojamas, policijos slaptoje priežiūroje dirbamas katalikų dvasininkijos agitacinis darbas blaivybės srityje iki tam tikro laipsnio buvo net parankus sluoksniams, kuriems rūpėjo spartesnės ūkinės reformos, lydėjusios 1861 m. vasario 19 d. manifestą (tarp jų - akcizo reforma). Net galima sakyti, kad revoliucinių demokratų publicistikoje nuskambėjusi padėka "Kauno gubernijos mužikams, kad jie padarė sprendimą, dėl kurio turėtų atsigauti mūsų biudžetas..." (N. Černyševskis), buvo visiškai priimtina liberalams Rusijos imperijos vyriausybėje. Taigi ir pati valstiečių reformos parengties pradžia, kai Aleksandro II aplinkoje subrendo mintis pakišti Lietuvos gubernijos dvarininkams reformos iniciatorių vaidmenį (tai, kaip žinia, buvo sumanyta V. Nazimovo), ir Žemaičių vyskupo blaivybės akcija (nors nėra jokio pagrindo teigti apie bet kokį jos inspiravimą iš vyriausybės pusės) galėjo pagelbėti politinėms permainoms sostinėje. Tik tokiu būdu būtų galima paaiškinti V. Nazimovo žingsnius, M. Muravjovo poziciją 1860 m. rugsėjo 1 d. vyriausybės posėdyje. Juk M. Muravjovas

palaikė savo pirmtaką Vilniaus generalgubernatorių, apie kurį vėliau jo žmonės atsiliepė labai nepalankiai. Be to, M. Muravjovas, sukilimo Lietuvoje įkarštyje tapęs visagaliu Lietuvos administratoriumi, pasirašė įsakymą uždrausti blaivybės brolijas ir bet kurias organizuoto (ypač katalikų dvasininkų) blaivinimo priemones. Ar nerodo tai vyriausybės sumanymo, kad, suvaidinus savąjį vaidmenį, blaivybės brolijoms turėjo būti užkirstas kelias. O tai padaryti sukilimo metu buvo visai nesudėtinga. Karinė padėtis, kaltinimai, esą katalikų bažnyčia remianti sukilėlius, bandymas parodyti brolijas kaip politinio pobūdžio ir prieš Rusijos bei pravoslavybės viešpatavimą nukreiptas organizacijas nulėmė, kad antivyriausybinė veikla taptų tai, kas prieš pora metų buvo vaizduojama kaip labdarybė. Pabrėžtina, kad pulta blaivininkų organizacija: kaltinimų, kad, nustodami gerti, valstiečiai tiesiog sabotavo imperijos finansinę politiką, nebuvo. Oficialiai vyriausybė ir toliau blaivybės nesmerkė. Ji buvo oficialaus valstybinės mašinos kurso farvateryje, kai XIX a. antrosios pusės rusifikacijos politika neleido aktyviau pasireikšti katalikų bažnyčiai.

Atskirai verta paminėti vieną (vėlgi jau nekartą cituoto E. Remerio dienoraščio) blaivybės brolijų draudimo motyvą, kurio nepastebėjo blaivybės istorijos tyrinėtojai ir kuris, galbūt, neišplaukė į visos šios bylos paviršių. Štai iškalbingas 1859 m. gegužės 3 d. įrašas: "Vakar nuvežiau Zosę (E. Remerio žmona - E. A. pastaba) pas vyskupą (Valančių - E. A. pastaba). Buvome priimti. Skaitė mums gerai parašytus atsakymus (...) ir raportą ministrui apie liaudies blaivybę ir dvasininkijos galimybes laisvai veikti. Valdžios atstovai apkaltino kunigus propaganda, latrų persekiojimu, jėzuitiškumu, slaptų draugijų kūrimu, per dideliu naudojimusi priesaika, etc."[77] Paskutinįjį motyvą pabrėžėme todėl, kad 1822 m. uždraudžiant visas masoniškas organizacijas Aleksandras II pasirašė dokumentą, kuriame buvo "organizacijų, besiremiančių priesaika" kategorija. Būtent tokios draugijos, kurios remiasi priesaika, galėjo būti persekiojamos rusų valdžios. Nors juridiniuose aktuose, išlikusiuose blaivybės reikalus liečiančiose bylose, nėra operuojama panašiais argumentais, bet paties dienoraštinio įrašo atsiradimo faktas liudija už save. Pasikartojant

---

[77] E. Remerio dienoraštis už 1859 m. // MAB RS, f. 138-1778, l. 30.

reikia dar sykį pridurti, jog juridinių ir politinių argumentų uždrausti brolijas Rusijos valdžia nuo pat pradžių turėjo pakankamai, tačiau pats draudimo aktas atsirado tada, kada netiesiogiai Žemaičių vyskupystės valstiečiai prisidėjo prie imperinės akcizo sistemos reformavimo.

## Oficiozinio blaivinimo nesėkmės XIX a. pabaigoje

Poreforminės Rusijos imperijos istorija išsiskiria iki tol neregėtu visuomeninių procesų judrumu, elitinės rusų kultūros ir visuomeninės minties suvešėjimu, taip pat specifiškai rusišku bruožu - inteligentijos nihilizmu savo pačių valstybės atžvilgiu[1]. Nors europėjimo tendencijos, palietusios šio šiaurės giganto viršūnes dar Petro I laikais ir sustiprėjusios dėl XVIII a. pabaigos XIX a. pradžios agresyvių žygių į Vakarų Europą, dar nebuvo išjudinusios bendruomeninio kaimo gyvenimo vystykluose tebesančios valstietijos, tačiau galima teigti, kad kaip tik XIX a. pabaigoje besiklostantys kapitalistiniai santykiai kaip niekad sparčiai keitė įsisenėjusias gyvenimo normas. Tam tikra prasme Rusija tik po 1861 m. valstiečių reformos pravėrė vartus į XIX amžių - tą keistai prieštaringą epochą, kurioje vyravo veržlios, iniciatyvios, novatoriškos, optimistinės buržua nuotaikos, bet kartu dar gyvavo klasikinę Europos kultūrą sodrinanti aristokratinė dvasia, kurioje buvo daugiau meilės senų pilių griuvenoms negu Eifelio bokštui ir įspūdingiems technikos stebuklams. Luominių slenksčių sumažinimas, valstietijos įpilietinimas, buržuazinių reformų įvykdymas, modernaus biurokratinio aparato suformavimas priartino Rusiją prie Naujųjų laikų valstybių, ypač tų, kurios, kaip Austrijos-Vengrijos ar Vokietijos imperijos, sugebėjo bent pusamžiui suderinti buržuazėjimo tendencijas visuomenėje su menkai apribota monarchija. Viena vertus, ši epocha gimdė modernią valstybę, įgyjančią beveik totalinio valdymo galimybes, ir, antra vertus, liberalią, personalizuotą visuomenę. Tik rusiškasis kelias kur kas palankesnis buvo pirmąjai, t.y. valstybės funkcijų plėtros tendencijai, ir mažiau palankus liberalioms, anarchistinėms, valstybės mašinos galybei besipriešinaičioms nuotaikoms tarpti. Kaip tik tuo metu Rusijos imperijoje kūrėsi nauji europietiški institutai, reguliuojantys vis platesnes visuomenines gyvenimo sritis, bet sykiu su tais institutais neatsirado demokratiškos, visuomeninės organijacijos, kurios būtų galėjusios nuolat oponuoti valdininkijos visagalybei. Šitokia padėtis klostėsi ir svaigalų gamybos, pardavinėjimo, kovos su patologišku

---

[1]Trumpa V. Lietuva XIX amžiuje. Chicago, 1989, p. 27.

girtavimo baruose. XIX amžius visoje Europoje pasižymėjo bene rekordiškiausiu svaigalų suvartojimu ir bene efektyviausių priemonių kovoje su alkoholizmu atsiradimu. Visas svaigalų vartojimo ir kovos su alkoholizmu priemonių arsenalas buvo išbandytas praėjusiame amžiuje, tapusiame tikru bandymų poligonu. Rusijos atveju išties epochinis "gėrimo reikalų" (pitjevoje delo) pertvarkymas įvyko pačioje amžiaus pabaigoje, kai pamažėl visoje imperijoje ėmė veikti svaigalų pardavinėjimo valstybinė monopolija, turėjusi apsaugoti visuomenę nuo pasigėrimo, o valstybės iždą nuo bankroto. Valstybės poreikių ir visuomenės girtavimo laipsnio sąryšis jau nuo XIX a. vidurio buvo pažangiosios Rusijos visuomenės polemikos su konservatyviai nusiteikusiais politikais epicentre. Artėjant į amžiaus pabaigą statistinės, sociologinės, medicininės informacijos srautas platėjo. Tuometinė imperijos visuomenė turėjo galimybę perimti kultūringesnių kraštų patyrimą gaminant svaigalų ir reguliuojant jų vartojimą. Žinomi Švedijos, XIX a. pradžioje pasiekusios milžinišką degtinės gamybos ir suvartojimo mastą, laimėjimai blaivinant visuomenę. Antai amžiaus pirmoje pusėje švedai išgerdavo tiek svaigalų, kad sąlyginai vienam gyventojui tekdavo iki dviejų dešimčių litrų šimtaprocentinio spirito, o 1890 m. tas fantastiškas kiekis sumažėjo kone penkis kartus - iki 4.39 litro. Nors Rusijos statistikos duomenys tėra tik iš paskutinių praėjusio šimtmečio metų, tačiau ta informacija labai iškalbinga. Štai tų pačių 1890 m. duomenimis, Rusijoje vienam gyventojui teko 3.63 l. gryno spirito per metus, Belgijoje - 10.59, Italijoje - 10.22, Nyderlanduose - 6.37. 1893 m. vienam Prancūzijos piliečiui teko 13.81 litro spirito (amžiaus pabaigos civilizuoto pasaulio rekordas!), Šveicarijoje - 11, Vokietijoje - 9.34, Anglijoje - 9.23, Jungtinėse Amerikos Valstijose - 6.07 litro[2]. Žinoma, statistikos galimybės nebuvo beribės. Svaigalų suvartojimo skaičiavimas dažniausiai rėmėsi mokesčių rinkėjų informacija. O ten, kur buvo įmanoma savavališka svaigalų gamyba, vargu ar kas matavo realius jų kiekius. Tačiau šie skaičiai orientaciniai. Tuo labiau kad girtavimo, kaip socialinio reiškinio, tyrinėtojai suvartotą alkoholio kiekį vertino tik kaip vieną iš būdų nustatyti prasigėrimo laipsnį. Patys rusų specialistai (S. Nachimovas,

[2]Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. т. 50. - СПб., 1898, с. 910.

B. Brantas, A. Korovinas) pažymėjo jog, nepaisant palyginti nedidelio spirito kiekio, tenkančio vienam Rusijos gyventojui, girtavimu rusai išgarsėjo visame pasaulyje. Tokios disproporcijos priežasčių visai pagrįstai buvo ieškota keliuose itin svarbiuose dalykuose. Pirmiausia, pragyvenimo lygio, socialinių-psichologinių buities sąlygų skirtumuose. Niekam tada nekilo abejonė, kad šie rodikliai krypo ne Rusijos gyventojų naudai. Antra, alkoholizmo tyrinėtojai įrodė, jog neretai prasigėrimo lygis priklauso nuo vartojamų gėrimų kokybės ir jų stiprumo. Štai per keletą XIX a. paskutiniojo dešimtmečio metų Italijos gyventojui teko didesnis kiekis gryno (t.y. sąlyginai suskaičiuoto) spirito, negu Anglijoje ir Vokietijoje, tačiau alkoholizmo kaip ligos apraiškos buvo labiau pastebimos pastarosiose šalyse. Mat jose vynuogių vyno buvo geriama palyginti nedaug (Anglijoje vienam gyventojui teko 4.45 litro degtinės, 1.68 - vyno, 136.7 - alaus. Vokietijoje atitinkamai: 8.8; 6, 108.5 litro), o Italijoje absoliuti dauguma alkoholio buvo suvartojama vyno pavidalu. Vienam italui teko 95 litrai vyno per metus (prancūzui - 79, Šveicarijos gyventojui - 75, Austrijos-Vengrijos - 22.6), o degtinės arba kitų stipriųjų gėrimų Apeninuose nemėgta. Vienam gyventojui teko tik 13.6 litro degtinės ir 0.86 litro alaus[3]. Dėl tuometinių technikos naujovių galėję įvairiai eksperimentuoti ir tirti mokslininkai teigė, kad šis gėrimų skirtumas nemažai prisideda prie alkoholizmo rodiklių augimo Centrinėje Europoje ir Rusijos imperijoje. Buvo netgi įrodinėjama, jog tik vynuogių sulčių fermentacija leidžia gauti gryną etilo spiritą - mažiausiai kenksmingą sveikatai, o iš krakmolingų medžiagų (miežių, rugių, bulvių) gaunami gėrimai turi labai daug vadinamųjų fuzelių ir metilo alkoholio. Todėl net tose šalyse, kur išgeriama palyginti nedaug degtinės, bet mėgstamas alus, taip pat girtuoklių yra daug.

Taip pat anuomet imta manyti, jog girtuokliavimas priklauso ir nuo alkoholinių gėrimų vartojimo būdo, nuo papročių, susijusių su svaigalais. Vėl pietiečiai buvo rodomi kaip pavyzdys, kur reguliarus, bet saikingas vyno gėrimas įpratina laikytis saiko (Rusijos atžvilgiu tik Užkaukazės gyventojai turėjo tokių įgūdžių). Kaip tik tuo iš dalies buvo aiškinamas nedidelis girtuoklystės lygis Italijoje ar Austrijoje ir

---

[3] Ten pat.

labai aukštas - Rusijoje ar Anglijoje. Štai rusų specialistai pastebėjo, kad tuo pačiu metu Viatkos gubernijoje metinis išgerto alkoholio kiekis gerokai mažesnis, negu Pabaltijo gubernijose (Estijoje ir Latvijoje), tačiau pastarosiose girtuoklių mažiau. Viatkos gubernijoje tūkstančiui mirties atvejų teko 11,5 mirties nuo degtinės atvejo, o Pabaltijyje - tik 0.19[4]. Greta to, kad saikas rusų gubernijose buvo nežinomas dalykas, minimas įprotis gerti "ant tuščio", kas, anot specialistų, taip pat greitino alkoholizmo plitimą.

Girtuoklystės šaltinių buvo ieškoma ir nepaprastai išsišakojusiame degtinės pardavimo tinkle, įgalinančiame bet kokius vertelgas greitai praturtėti. Todėl susiformuoja itin platus prekybininkų, tiesiogiai suinteresuotų liaudies chronišku girtavimu, sluoksnis, kuris, kaip anksčiau Rusijos degtinės atpirkėjai, tampa pagrindiniu blogio skleidėju.

Viena iš antraeilių priežasčių, skatinančių girtavimą, vis dar buvo didelis gyventojų tamsumas, žalingiausių degtinės savybių neišmanymas. Nors nuo J. Šimkevičiaus knygos pasirodymo Vilniuje prabėgo kone šimtmetis, tačiau informacijos stoka buvo jaučiama. Net amžiaus pabaigoje pradėjus Rusijoje inirtingiau propaguoti blaivybę ir aiškinti alkoholio žalą, liaudies neraštingumas labai sumažino tos agitacijos poveikį. Apskritai tartum pasitvirtinusi toliaregiška J. Šimkevičiaus tezė, jog girtavimas yra tos pačios žmonių civilizacijos kūdikis, kaip ir visi technikos išradimai, arba, dabar sakytume, ekologinė krizė, anuomet buvo pastebima bloga ypač didelių miestų įtaka žmogui. Psichologinis diskomfortas, nuolatinio streso būsena, įtampa ir pasėlęs gyvenimo mieste ritmas, etinių normų deformacija ir kiti tvirkinantys reiškiniai skatino ieškoti nusiraminimo svaigaluose ne tik skurdžius, bet ir buržua.

Rusijos imperijos specialistai - pradedant medikais ir baigiant finansininkais - taip pat žinojo statistikos suvestines. Tie skaičiai, kuriais operuodavo enciklopediniai žinynai, išties neparodo viso Rusijos padėties sunkumo. Vakarų Europos šalyse - daugiausia nacionalinėse valstybėse - didesnių etnokultūrinių skirtumų girtavime nepastebėta; ten bene labiausiai skyrėsi miesto ir kaimo gyventojų

---

[4]Ten pat, s. 909.

papročiai. Rusijos padėtis buvo kitokia: milžiniškoje imperijos teritorijoje gyveno paties skirtingiausio išsivystymo lygio tautos ir gentys. Statistinio vidurkio ieškota tarp alkoholio nebevartojančio musulmono ir nualinto Uralo darbininko, tarp prasigėrusių Sibiro tautelių ir Pabaltijo gubernijos vokiečių. Nebuvo pamatuotas ir Lietuvos, M. Valančiaus laikais toliausiai pažengusios link blaivybės, alkoholizmo lygio skirtumas. Todėl 1863 m. pradėta nauja caro valdžios "gėrimo reikalų" politika netrukus parodė savo silpnąsias savybes. Neužteko degtinės gamybą ir pardavinėjimą atimti iš privačių "atpirkėjų" rankų. Nors, kaip aukščiau parodyta, valstybės iždui tai garantavo pakankamas pajamas, o biurokratinei mašinai - didėjančią galią šioje srityje, tačiau kapitalistinių santykių raida, miestų augimas ir proletariato daugėjimas, miesto darbininkų skurdas, senųjų agrarinių santykių griūtis gan greitai pareikalavo tolesnių reformų, kurios padėtų tobulinti svaigalų gamybos ir pardavinėjimo sistemą. Ypatingas valstybės pelnas iš svaigalų ir visuomenės dorovė, kuria rūpintis siekė. ta pati autokratinė Rusijos valstybė - dvi priešybės, kurių sandūroje atsirado vienas ar kitas įstatymas. 1885 m. gegužės 14 d. buvo pasirašyti nauji svaigalų pardavinėjimo nuostatai, kurie galiojo iki praėjusio dešimtmečio paskutiniųjų metų, kai valstybė galutinai monopolizavo degtinės gamybą ir didmeninę prekybą. Pagal naujuosius nuostatus svaigalai turėjo būti realizuojami visų pirma iš gamyklų rūsių arba didmeninės prekybos sandėlių. Sandėlio didumas buvo reglamentuojamas - ne mažiau 500 kibirų (3.8 litro) degtinės, vyno arba midaus, o minimalus parduodamo gėrimo kiekis - ne mažesnis kaip kibiras. Atidaryti tokį sandėlį reikėjo specialaus patento. Tačiau ne kiekvienas pilietis galėjo pasinaudoti tokia teise. Savos produkcijos realizavimo sandėlius galėjo steigti pramonininkas, ir neturintis vadinamojo prekybos liudijimo, o svetimus gaminius pardavinėti - galėjo tik priklausantys gildijoms arba turintys atitinkamus liudijimus pirkliai. Be to, svaigalų gamintojai (mokantys akcizą) turėjo teisę pardavinėti mugėse svaigalus, bet tik didmenomis: spiritą ir vyną statinėmis, ne mažesnėmis kaip 25 kibirai, o alų ir midų - ne mažiau kaip po 3 kibirus arba 60 butelių. Šitokia didmeninės prekybos reglamentacija, anot caro valdžios, turėjo pagelbėti mokesčių rinkėjams, svaigalų kokybės kontrolieriams ir tam tikru mastu sumažinti galimybes nekontroliuojamai pardavinėti svaigalus.

Pagal tas pačias taisykles turėjo veikti ir mažmeninės prekybos įmonės. Gėrimus parduoti vietoje arba išsinešimui buvo leidžiama: 1) miestų "traktieriuose", o kaimo vietovėse - užvažiuojamuosiuose kiemuose ir karčemose; 2) aludėse (pivnaja lavka); 3) laikinai įrengtose "parodose"; 4) specialiuose rūsiuose, kur laikomas vietinis, t.y. Rusijoje pagamintas vynuoginis vynas; 5) visuose uostų ir geležinkelio stočių bufetuose. Nustatytoje vietoje galėjo būti parduodami tik tie gėrimai, kuriuos iš anksto buvo leista ten pardavinėti, t.y. naujosios taisyklės kruopščiai numatė visokiausius prekybos kazusus. Būdavo atsižvelgiama ir į gėrimo stiprumą, ir į jo rūšį, net į tai, kur tas gėrimas gamintas - Rusijoje ar užsieny. Numatyti leistini pardavimo kiekiai. Štai net butelių - būtinai užanspauduotų - dydis turėjo būti ne mažesnis kaip 0.01 kibiro, arba 380 g., žodžiu, dėl valstybinės kontrolės svaigalų pardavinėjimas ėmė įgauti modernų, civilizuotą pobūdį. Pasilinksminimo įstaigose svaigalai nuo tol turėjo būti dozuojami ir matuojami nustatytomis priemonėmis[5]. Visa ši sistema funkcionavo, valdoma taip vadinamųjų apskričių ir gubernijų "gėrimo reikalų" valdybų (po pitjevym delam prisutstvija). Apskrityse šią instanciją sudarė bajorų vadovas, apskrities teismo atstovas, akcizo valdininkas, apskrities ispravnikas. Gubernijoje viskam vadovavo pats gubernatorius. Pagal 1885 m. gegužės 14 d. taisykles leidimai atidaryti karčemas ar kitas svaigalų mažmenines prekybos įstaigas buvo išduodami priklausomai nuo panašių įstaigų koncentracijos vienoje vietoje. T.y. turėjo būti žiūrima, kad per daug nesusitelktų tų užeigų ir neatsirastų konkurencijos, galinčios papildomai skatinti svaigalų vartojimą. Nors iš pažiūros taisyklės neatrodo labai aiškios ir norint buvo galima rasti plyšių, kaip apeiti įstatymą, vis dėlto siekta, kad išliktų tam tikra proporcija tarp gamybos, didmeninės ir mažmeninės prekybos įstaigų, kad iš valstybės rankų neištrūktų visos svaigalų prekybos valdymo gijos.

Vienas nuostatų paragrafas, atrodytų, ypač svarbus komentuojant Lietuvos blaivybės žingsnius. Mat buvo nustatyta, jog svetimoje žemėje kurti užeigos namus ar karčemas galima tik savininkui sutikus;

---

[5]Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. т. 46. - СПб., 1898, с. 724-725.

sutikimą turėjo duoti ir kaimo bendruomenės sueiga[6]. Toksai sutikimas buvo išduodamas trejiems metams, paskui vėl atnaujinamas. Tiesa, gubernijos ar apskrities valdyba galėjo leisti atidaryti karčemą kaimo vietovėje ir be bendruomenės sueigos žinios, bet tik tuo atveju, jei toje vietovėje buvo pastebėtas svaiginamųjų gėrimų gamybos ir nelegalaus pardavinėjimo faktas. Šiaip ar taip, kaimo bendruomenė iš svaigalų prekybos papildydavo savo pajamas, o, įvedus valstybinę monopoliją, bendruomenės šios teisės neteko; valstybės iždo pažadas sumokėti tam tikrą kompensaciją negalėjo apraminti nepasitenkinimo. Kita vertus, patys žemės, kurioje buvo įsikūrę karčemos, savininkai pagal 1885 m. taisykles galėjo tam tikru mastu reguliuoti degtinės bei kitų svaigalų pardavimo laiką: pavyzdžiui, neleisti prekiauti švenčių dienomis. Įvedus monopoliją, ir šios teisės buvo apkarpytos. Kaip pasirodė po kelerių metų, t.y. jau 1905 m. revoliucijos pakilimo laikotarpiu tie motyvai prisidėjo prie valdinių degtinės "monopolių" nusiaubimo. Štai Suvalkų gubernatorius savo ataskaitoje carui Nikolajui II taip pareiškė: "Nepasitenkinimas gėrimo įstaigomis (pitejnoje zavedenije) nekilo be priežasties ir netikėtai. Ankstesniais metais kai kurios bendruomenės prašė visai uždaryti tas įstaigas švenčių dienomis. Tai nebuvo patenkinta todėl, kad egzistuoja įstatymas, pagal kurį prekyba svaigalais reguliuojama ne bendruomenių, o finansų ministro. (...)

Be to, Lenkijos Karalystės gubernijose kaimo bendruomenių ribose atidaromos ir valdinės, ir privačios gėrimo įstaigos visai neatsižvelgiant į tų bendruomenių interesus, kas yra daroma Rusijos vidaus gubernijose, kur tokios įstaigos negali būti atidaromos kaimuose, kurių sueigos iki įstatymo dėl valstybinės svaigalų prekybos paskelbimo buvo nutarusios neleisti mažmeninio svaigalų pardavinėjimo (...)"[7]. Taigi lietuvių visuomenės požiūris į svaigalų gamybos ir pardavimo reikalus buvo gana prieštaringas. Viena vertus, valstybės monopolio įvedimas išties buvo pažangi priemonė kovoje dėl girtuokliavimo apribojimo, antra vertus - pati visuomenė buvo

---

[6]Ten pat.

[7]Suvalkų gubernatoriaus Stremuchovo ataskaita už 1905 m. - Революция 1905-1907 гг. в Литве. Документы и материалы. - Вильнюс, 1961, с. 413.

atstumiama nuo šių reikalų tvarkymo. Viskas buvo koncentruojama visagalių valdininkų rankose. Nuo jų priklausė ir svaigalų kainos, ir kokybės kontrolė, ir pardavinėjimo tvarka. Rusiškasis degtinės pardavimo monopolizavimas, kaip jau esame užsiminę, rėmėsi išimtinai valstybiniu aparatu. Nors tuo pačiu metu buvo žinomos ir kitos europietiškos monopolijų rūšys. Ypač plačiai tada kalbėta apie Geteborgo sistemą - tam tikrą visuomeninį svaigalų prekybos kontroliavimą. Žinia, švedai praėjusiame amžiuje pademonstravo pasauliui ne tik didžiausią sugebėjimą gerti degtinę, bet ir didžiausią sugebėjimą tą gėrimą sumažinti. Švedijoje XIX a. viduryje neatsirado masinių blaivybės brolijų, kurios paplito Airijoje, Vokietijoje, Lenkijoje arba pas mus, Lietuvoje. Alkoholizmo tolygus mažėjimas antroje amžiaus pusėje buvo pasiektas labai racionaliomis ir palyginti liberaliomis priemonėmis. Visų pirma ne tik teoriškai, bet ir praktiškai buvo bandoma pakelti paprastų žmonių gėrimo kultūrą, kitaip tariant, ten pradėtos steigti pigios kavinės ir valgyklos, skaityklos ir poilsio vietos, kur visiems buvo prieinamos bibliotekėlės, žurnalai ir laikraščiai. 1865 m. žinomo švedų filantropo, Geteborgo pastoriaus Vizelgreno pastangomis įsteigta "Geteborgo svaigalų akcinė bendrovė", kurios pirmiausias tikslas buvo atimti svaigalų prekybą iš tiesiogiai pelnu suinteresuotų asmenų. Taip radosi ir labai efektinga kovos su alkoholizmu sistema, paremta noru didžiumą gaunamo iš prekybos alkoholiniais gėrimais pelno panaudoti pačiai visuomenei šviesti, kultūrinti ir blaivinti. Miesto savivaldybės remiama, ši akcinė bendrovė netrukus gavo svaigalų prekybos monopolį. Toliau buvo daroma taip: pirmiausia smarkiai sumažintas pasilinksminimo įstaigų ir degtinės parduotuvių skaičius (1865 m. jų buvo 72, 1885 - 19), veikiančios įstaigos rekonstruotos, įrengtos komfortabilios aptarnavimo salės; kruopščiai parinktas personalas gavo didžiules algas, kad asmeninis suinteresuotumas girdyti ir apgaudinėti klientus būtų sumažintas iki minimumo. Uždrausta pardavinėti svaigalus kreditan ar už užstatą, įsakyta neaptarnauti girtų ir 18 metų nesulaukusių klientų, o kai kuriems suaugusiems taurelės bičiuliams, jų artimiesiems prašant, apskritai nebuvo parduodami alkoholiniai gėrimai. Kiekvienoje užeigoje turėjo būti didelis ir nealkoholinių gėrimų asortimentas: kaip tik šių dalykų, o ne svaigalų pardavimas buvo suorganizuotas taip, kad visas antpelnis už maistą ir gaivinančius gėrimus atiteko pardavėjams.

Be to, dalis pelno iš degtinės pardavinėjimo turėjo būti paskiriama priemonėms, padedančioms atitraukti klientus nuo girtavimo, finansuoti. Tos pačios valgyklos ir arbatinės, skaityklos Geteborge buvo ypač gerai aprūpintos šviečiamąja literatūra, geru bei pigiu maistu. Be to žurnalai ir laikraščiai pasidarė privaloma kiekvienos užeigos ar baro inventoriaus dalimi. Lėšos tam buvo gaunamos keliant degtinės kainas. Nuo 1875 iki 1892 m. Geteborge alkoholinių gėrimų kainos išaugo dukart, bet gėrimų vartojimas tiek pat kartų sumažėjo[8]. Geteborgo sistema, savaime suprantama, negalėjo atsirasti bet kada ir bet kur: tam reikėjo socialinių ekonominių bei kultūrinių sąlygų. Tačiau panašaus išsivystymo ir tradicijų šalyse švedų patyrimas anuo metu netruko išplisti. Greitai tokių bendrovių atsirado bei suklestėjo Norvegijoje ir Suomijoje. Pastarosios blaivinamasis darbas susilaukė didelio Rusijos valdžios pasipriešinimo. Šiuo atveju labai išryškėjo Rusijos blaivinimo būdo skirtumai. Nors visuotinai buvo tvirtinama, kad Geteborgo praktika padėjo paruošti Rusijos valstybės svaigalų prekybos monopolijos įstatymą, tačiau esminė skirtybė ta, jog visuomenė pagal jį iš esmės buvo atstumta nuo tos sistemos kontrolės. Rusijos iždas negalėjo pademonstruoti to, ką pasiekė pastoriaus Vizelgreno sekėjai, t.y. nesuinteresuotumo degtinės pelnais. Rusijos finansai po senovei buvo papildomi pinigais, gaunamais iš alkoholinių gėrimų prekybos.

Lietuvoje valstybinė degtinės monopolija įvesta 1897 m. liepos 1 d., t.y. kiek vėliau negu kai kuriose Rusijos vidaus gubernijose. Kartu išleistas įsakas gubernijose ir apskrityse steigti vadinamuosius Liaudies blaivybės globos komitetus (Komitet popiečitelstva o narodnoj trezvosti), kurių užduotis buvo atlikti blaivinimo funkcijas, Geteborgo sistemoje priklausiusias nuo pačios bendruomenės. Sunku pasakyti kokią finansinę paramą (procentais nuo gautų iš prekybos svaigalais įplaukų) valdžia skyrė šiems komitetams. Jų sandara iš esmės buvo tokia, kaip ir ankstesnių "Gėrimo reikalų valdybų": tie patys funkcionieriai, kurie vadovavo degtinės pardavimui, rūpinosi ir liaudies blaivinimo reikalais. Nauji oficialūs blaivinimo institutai, atsiradę Lietuvoje praslinkus keturiems dešimtmečiams nuo M.

[8]Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. т. 50. - СПб., 1898, с. 914-915.

Valančiaus organizuotų blaivybės brolijų uždarymo, savo veikla nusipelnė parodinio aprašymo.

Kaip klostėsi lietuvių blaivininkų, 1863 m. sukilimo išvakarėse prisiekusių "susilaikyt nuo arielkos", likimai? Dabar į šį klausimą sunku tiesiai atsakyti. Įrodyti istorijos argumentais, paremtais statistimėmis suvestinėmis, kad buvo vienaip, o ne antraip, beveik neįmanoma. XIX a. antroje pusėje, nelikus blaivybės brolijų, neliko ir vienintelio organizuoto statistinio šaltinio, leidžiančio orientuotis padėtyje. Taigi tenka remtis subjektyviais šaltiniais, amžininkų atsiminimų fragmentais bei tyrinėtojų intuicija. Be to, negalima užmiršti, jog, kylant antrąjai lietuvių nacionalinio judėjimo bangai, Atgimimo idėjoms pasiekus brandos stadiją - "Aušros" ir "Varpo" laikus, pati blaivybės propaganda jau nebevaidino to vaidmens, kaip 1861 m. reformos ruošimo laikotarpiu, t.y. jau buvo susiformavusios kitokios to judėjimo sąlygos, o Atgimimo idėjos jau rutuliojosi aukštesniu lygmeniu. Antai akylo liaudies gyvenimo stebėtojo Mikalojaus Katkaus "Balanos gadynės" fragmentas: "Vyskupas Valančius 1858 metais vienu kirčiu padarė galą ištižusiam girtuokliavimui, įvesdamas Blaivybės Broliją. Tiesa, dar prieš minimus metus valdžia uždraudė bet kam varyti degtinę, pavesdama tą darbą dideliems bravarams. Dėl to degtinė kiek pabrango, bet gėrimas nė kiek nesumažėjo. Minimais metais kunigai iš sakyklų ėmė skelbti blaivybę su dideliais atlaidais. Norintieji įstoti į broliją turėjo prisiekti iki mirties neragauti degtinės. Buvo tai didelė naujenybė ir didelis susidomėjimas: siekė vyrai, morerys, seni, jauni, didi ir maži. Buvo ir tokių, kurie sakė: "Nei aš sieksiu, nei aš gersiu". Svietas siekė ir pildė priesaką, ir bravarai užgeso, gertuvės patuštėjo, langai jų išdaužyti, buvusieji joje žydai išsidangino.

Svietas nustojo visai gėręs, bet girtuokliystės velnias netarė savęs nugalėtu: jis surado dar vieną priemonę "gaudyti dūšioms", būtent, surado likerį. Likeris - saldi degtinė, iki tada nežinoma. Žydai ėmė sakyti, kad tai ne arielka, bet vynas; žmonės, išsiilgę stiprumo, buvo linkę tikėti, tada tai tiesa, ir vienas kitas ėmė gerti likerį. Šitaip buvo iki 1863 metų, ligi sukilimui.

Tų metų pavasarį vyriškas jaunimas atsirado miške, kariškąjame guolyje. Nepritrūko ten gerų valgymų, o degtienės buvo pilni bosai. Politiškasis tikslas iškeltas aukščiau už blaivybę; kunigai

ne tik ką negynė, bet, patys dalyvaudami guoliuose, patys dalijo degtienę. Iš miško gėrimas perėjo į kaimą, ir degtienė sugrįžo į savo pirmykštę vietą. Žmonės užmiršo priesaiką: iš šimto vienas teišturėjo iki galui"[9]. Gimęs 1852 m. ir anuomet įgijęs aukštąjį išsimokslinimą, M. Katkus, 1926 m. rašydamas savo didįjį kūrinį, galėjo būti nemažai teisus. Tačiau keli dalykai vis dėlto nepasiduoda vienareikšmei interpretacijai: pirmiausia, ne M. Muravjovo draudimas, o sukilimo kovos ir "politiškasis tikslas iškeltas aukščiau už blaivybę", anot jo, sugrąžino degtinę į kaimą, į pirmykštę vietą. Kadangi nėra išlikę (bent iki šiol nerasti) M. Katkaus atsiminimai, liečiantys sukilimą, sunku dabar tikrai pasakyti, kaip "Balanos gadynės" autorius žiūrėjo į tuos įvykius ir ar jo požiūris prisidėjo prie tokio blaivybės judėjimo pabaigos aprašymo. Kita vertus, tas pats M. Katkus, rašydamas apie grįžimą prie seno papratimo girtauti, užsimena, jog bent degtinės darymas namuose nebuvo atgaivintas. "Pradžioje XIX šimtmečio degtinės varymas buvo visai palaidas: kas norėjo ir galėjo, tas ir turėjo savo namuose bravarą ir degtienės. Šiandien dar ne viename svirne senovės karališkių kaimuose stovi dideli kubilai, nuo šešių pūrų talpos, miltų pilami. Paklausus, nuo ko tie kubilai, šeimininkai atsakys: "Senovės broginiai. Čia buvo bravoriukas"[10]. Vis dėl to ne tik "iš šimto vienas teišturėjo iki galui", bet ankstesniuose skyriuose aprašytas karališkųjų valstiečių degtindarystės verslas, kėlęs bajorijos pasipiktinimą, galutinai sunyko dėl M. Valančiaus blaivystės akcijos. Be to, M. Katkus kaip aktyvus laisvamanis galėjo pernelyg iškreiptai aprašytąjį lengvą atsimetimą nuo Dievui duotos priesaikos - neimti į burną degtinės. Paskaitykime ne ką jaunesnio už "Balanos gadynės" autorių M. Brenšteino studijos pabaigą: "Dar ilgai turėjo Valančevskis (M. Valančius - E.A. pastaba) žiūrėti į savo iškilaus kūrinio nuopuolį, kol 1875 m. gegužės 17 d. amžiams užmerkė pavargusias savo akis ir atgulė Kauno katedros laidojimo kriptoje. Tačiau tas jo darbas vienok neišnyko be pėdsakų. Daugelyje parapijų, ypač Žemaitijos gilumoje, blaivybės brolijos paliko valstiečių

---

[9]Katkus M. Balanos gadynė. - V., 1965, p. 113-114.

[10]Ten pat, p. 110.

gyvenime neištrintas žymes, išskiriančias tos kartos žmones (t.y. dalyvavusius blaivybės brolijose - E.A. pastaba) iš kitų.

Jau po Valančevskio mirties 1877 m. balandžio 7 d., rašė Telšių apsk. Salantų klebonas (kun. Kazimieras Bielinskis) vyskupystės administratoriui sufraganui Beresnevičiui, kad toje parapijoje blaivybė įsišaknijo taip tvirtai, kad valstiečiai apskritai nevartoja degtinės net per vestuves, krikštynas, pakasynas. Tokios rūšies abstinencija praėjusio (t.y. XIX a. - E.A. pastaba) amžiaus pabaigoje nebuvo išimtis Žemaitijoje"[11]. Galima įtarti, jog viena iš skirtingo liudijimo priežasčių buvo pati autorių kilmės ir aprašomųjų reiškinių geografija. M. Katkus - aukštaičių valstietis, piešęs nedidelio akimis aprėpiamo gimtojo krašto paveikslą, o M. Brenšteinas - žemaičių bajoras, mąstęs platesnėmis kategorijomis. Jų tyrimo objektai buvo skirtingo profilio, skirtingo pločio ir gylio. M. Katkui rūpėjo viskas, kas atsitiko Ažytėnuose, Krakių valsčiuje, o M. Brenšteinas tyrė blaivybės brolijos istoriją Lietuvoje. Tačiau, šiaip ar taip, yra aišku, jog net palyginti nedidelis vyresniosios kartos gėrimas XIX a. pabaigos lietuvių šviesuomenei buvo nerimą keliantis reiškinys. Girtavimas po senovei liko viena socialinio-kultūrinio gyvenimo ydų. Nors, uždraudus blaivybės brolijas, 1863 m. kunigams nebuvo ir negalėjo būti uždrausta atkalbinėti tikinčiuosius nuo degtinės, tačiau tų priemonių toli gražu nepakako naująjai lietuvių generacijai apsaugoti nuo prasigėrimo. Kiekviena organizuoto blaivinimo priemonė, jeigu ji autentiška ir remiasi vietine tradicija, yra efektyvesnė už filantropiškus raginimus ir už oficialių instancijų nurodymus. Tuo pačiu metu ne tik organizuotas blaivybės darbas buvo atimtas iš lietuvių tautos rankų, bet ir iki kraštutinumo suvaržyta raštiška propaganda: juk spaudos draudimas, knygų platinimo ir spausdinimo sunkumai, represijų baimė labai kliudė idėjoms blaivybės sklisti.

Monopolizuoti antialkoholinę veiklą ėmėsi Rusijos imperijos valdžia. Pastebėta, jog Lietuvoje, turėjusioje senas blaivybės tradicijas, valstybinė priežiūra buvo ypač kruopšti. Pačioje Rusijoje tuo metu padidėjo visuomenės judrumas ir blaivinimo iniciatyva. Kūrėsi

[11]Brensztejn M. Bractwa trzezwosci na Litwie, glownie w djecezji Zmudskiej 1858-1863, s. 31-32.

blaivybės draugijos. A. Korovino duomenimis, 1897 m. jų buvo apie 200[12]. Sparčiai daugėjo agitacijai skirtos rusų literatūros. Įsijungus į blaivinimo akciją medikams, pasirodė išsamių alkoholizmo žalą ir blaivybės naudą atskleidžiančių studijų, pradėjo eiti specialūs laikraščiai: "Trezvoje slovo", "Vestnik trezvosti" ir kt. Tačiau Lietuvoje organizacinis judėjimas buvo labai persekiojamas, kaip ir viskas, kas galėjo prisidėti prie tautinės konsolidacijos, prie atsparumo rusifikatorių kėslams ugdymo. Oficialiai blaivinimo monopolis priklausė jau minėtiems Liaudies blaivybės globos komitetams. Jų tikslas buvo skleisti sveiko gyvenimo būdo supratimą, steigti alkoholikų gydymo įstaigas, būti dar vienu valstybinės degtinės prekybos taisyklių prižiūrėtoju, propaguoti nuo girtavimo atitraukiančią veiklą, sukurti nepakantumo girtuokliams atmosferą visuomenėje[13]. XIX a. pačioje pabaigoje susiformavo komitetų tinklas, jų rūpesčių ėmė steigtis naujo tipo instancijos. Tiesa, XIX a. paskutiniaisiais metais atsirado vadinamųjų "liaudies namų" (narodnyj dom), t.y. kažko panašaus į kaimo kultūros namus stalinizmo epochos kaime, pigių arbatinių bei valgyklų, skaityklų, bibliotekų ir kitų pagalbinių įstaigų, per kurias buvo manoma platinti blaivybės idėjas. Šis sumanymas, paremtas tam tikru europietišku blaivinimo darbo patyrimu, lietuvių visuomenėje iš anksto buvo pasmerktas nesėkmei. Pačioje Rusijoje Liaudies blaivybės globos komitetų veikla nebuvo itin sėkminga. Lietuvoje buvo dar blogiau. Kadangi visas agitacinis darbas vyko rusų kalba, komiteto žinioje esančiose įstaigose lieuvių kalbos reikalais niekas nesirūpino. Nebuvo lietuvių valstiečiams suprantamos literatūros vertimų, o viskas, kas pagal administracijos sumanymą galėjo atitraukti liaudį nuo taurelės, turėjo rusifikacijos atspalvį. Šiokios tokios sėkmės valdžia galėjo tikėtis tik tarp didesnių gubernijos ar apskrities miestų darbininkų, tačiau ir šitos viltys buvo apgaulingos. Archyvinių duomenų apie oficiozinio blaivinimo sistemos funkcionavimą Lietuvoje buvo nedaug, o ir jie yra susiję jau su XX a. pradžios įvykiais. Tačiau manytume, jog būtų neteisinga jų

---

[12]Коровин А. М. На что нам общества трезвости: Беседа А. М. Коровина. - М., 1897, с. 8.

[13]Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. т. 48. - СПб., 1898, с. 547-548.

nepanaudoti. 1900 metais tik formaliai ženklina šio aprašymo chronologinę ribą. Reali riba vis dėlti buvo 1905-1907 m. revoliucijos įvykiai, nutraukę pačių žiauriausių draudimų ir pačios intensyviausios rusifikacijos istoriją Lietuvoje. Revoliucija ištics žymi posūkio momentą, naują etapą, kuris baigiasi Lietuvos valstybės atstatymu 1918 metais. Todėl būtina įvertinti įvykius revoliucijos apimtame krašte ir blaivybės reikalus. Kita vertus, tik vėlesnių metų Liaudies blaivybės globos komitetų veiksmai iki galo atskleidžia rusų valdžios tikslus Lietuvoje. Paskaitykime vieną išraiškingą Kauno apskrities komiteto ataskaitą (1913 m.): "Greta savo tiesioginių pareigų, numatytų liaudies blaivybės globoje nuostatuose, apskrities komitetas ataskaitiniais metais daug rūpesčių ir darbo skyrė Romanovų dinastijos viešpatavimo trijų šimtų metų jubiliejaus šventei. Šis istorinis įvykis turėjo didžiulę reikšmę šiam kraštui, plačiai apgyvendintam kitatikių, ir prisidėjo prie patriotinės vietinių gyventojų dvasios kėlimo, o tai yra viena pirmiausių ir svarbiausių komiteto pareigų..."[14]. Toje ataskaitoje labai nuosekliai vardijamos priemonės, plakatai, paveikslėliai, teatralizuoti Ivano Susanino pasiaukojimo carui vaizdeliai, rodomi "liaudies gulianijų" metu Komiteto finansuojami prievartiniai moksleivių paradai. O dėl tiesioginių savo užduočių, numatytų įstatymo vykdymo, - toliau rašoma ataskaitoje, - Komitetas, kaip ir ankstesniais metais, visų pirma stengėsi auklėti vietinius gyventojus užklasinėmis priemonėmis, t.y. įtraukdamas vietinį jaunimą į sekmadienines mokyklas ir liaudies skaitymus (viešas paskaitas - E.A. pastaba). Liaudies skaitymai ataskaitiniais metais praturtėjo naujai įsigytais paveikslais, daugiausia skirtais Rusijos valstybės istorijai, Romanovų dinastijai viešpataujant, taip pat žemės ūkio kultūriniam progresui (...) Sekmadieninės mokyklos buvo lankomos paauglių ir suaugusio jaunimo nuo 14 iki 34 metų, daugiausia merginų iš neturtingų šeimų (...) *Teisingos veiklos dėka per vieną - dvi žiemas sekmadieninių mokyklų* lankytojai igyja būtinas rusų rašto žinias, o kartu susipažįsta su trumpa Rusijos istorija, geografija ir aritmetika.

---

[14]Lietuvos TSR Centrinis valstybinis istorijos archyvas Kaune (toliau CVIAK) - F. I-407, ap. 1, b. 2, l. 73.

Užklasinė komiteto veikla, atsižvelgiant į kuklias tam reikalui išlaidas, atneša paprastiems valstiečiams didžiulę naudą"[15]. Ši ataskaita mūsų dienų skaitytojui skamba tiesiog komiškai. Jei ne tragikomiškai. Ji primena rusų rašytojų mėgstamą parodijavimą, ir, postalinistinės visuomenės blaivinimo praktiką prisimenantiems skaitytojams sunku nesugretinti dalykus, kuriuos skiria ištisa aštuonių dešimtmečių epocha. Galima čia pateikti ir kitos bylos fragmentus. Tai informacija, kurią siuntė Dirvėnų mokyklos mokytojas 1912 m. Kauno gubernijos Liaudies blaivybės globos komitetui. Štai kokias temas turėjo išklausyti "liaudies skaitymų dalyviai": Nr. 1 - "Kaip ir ko mokė Petras Didysis savo liaudį". Parodyta 13 spalvotų paveikslėlių, sudainuota "Bože caria chrani", "Slavsia, slavsia...", "Kak na garie kalina"; Nr. 2 - "Suvorov" ir t.t. Iš viso per metus dirvėniškiai (aišku, daugiausia tos pačios mokyklos, kurioje dirbo mokytojas - blaivintojas, mokiniai) išklausė 6 paskaitėles, kurios, savaime aišku, buvo finansuojamos iš Komiteto iždo. Būdavo ir taip, kad pačiam mokytojui neišgalint suorganizuoti "liaudies skaitymą", tai darydavo mokytojo žmona. Tokia kategorija taip pat pasitaiko Komiteto archyvo popieriuose[16].

Panaši situacija klostėsi ir materialesniuose Liaudies blaivybės komiteto įstaigų reikaluose. Kaip jau užsiminėme, Komitetas siekė, kad kiekviename gubernijos ar apskrities mieste būtų atidaryta arbatinė arba valgykla, kur paprastas žmogus galėtų pigiai pavalgyti ir kurioje būtų geros kokybės gaivnančių gėrimų, pakeičiančių alkoholį. Taip pat buvo atidaromi "Liaudies namai", t.y. savotiški užeigos namai, kuriuose galėjo pernakvoti atsitiktinai į miestą patekę vargšai. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą atsirado ir tokių įstaigų, kaip "liaudies auditorija" ("narodnaja auditorija"), kurioje turėjo būti nebrangiai rodomi pirmieji rusų *kinematografo kadrai, nors niekur, išskyrus paties* Komiteto popierius, apie tai neteko skaityti. O kur dar bibliotekos ir skaityklos, turėjusios apšviesti girtuoklystėn linkstančius lietuvių liaudies atstovus. Štai vėl keli dokumentai apie Šiaulius. Jų citavimas galbūt ir sukels

---

15Ten pat, p. 74.

16CVIAK, F. I-407, ap. 1, b. 17, l. 2-3.

nuobodulį. Tai miesto "Liaudies namų", kuriuose buvo įsikūrusi arbatinė ir skaitykla, inventorinis sąrašas: Arbatinė. Bufetas su išdaužytu stiklu - 1, staliukai - 6, kėdės - 6, simfonionas - 1 ir plokštelių - 10. Toliau: sieninis laikrodis (sugedęs) - 1, paveikslai - 35, samovarai - 2, peleninė - 1. Bibliotekos inventorius kiek įvairesnis. Čia buvo 4 knygų spintos, 4 kėdės, 1 cerata dengtas stalas, 1 rašomasis stalas, 1 krėslas, 1 fisharmonija, 2 ikonos, 27 portretai, 2 carų portretai, 1 (imperatoriaus) karūnacijos paveikslas, 1 veidrodis, 1 stebuklingas žibintas, 2 Europos žemėlapiai, 2 biustai, 1 rūbų kabykla, 1 rašalinė ir 1056 knygos[17]. Be to ataskaitose dar minimi liaudies chorai, tačiau jų antialkoholinės veiklos pėdsakų net valdiškuose raštuose nepavyko aptikti. 1914 m. visai šitai liaudies blaivybės globos komitetų sistemai (Kauno gubernijoje) buvo išleista 43346 rubliai[18]. Ką tai reiškė praktiškai? Didžiuma lėšų, savaime aišku, suplaukė į funkcionierių ir uždarbiaujančių rusiškų mokyklų mokytojų kišenes. Kokios tai buvo Rusijos valstybės iždo išlaidos, galima įsivaizduoti, palyginus kitus skaičius. F. Bugailiškio duomenimis, vien Šiaulių apskrityje 1901 m. buvo parduota svaigalų už 363646 rublius (mieste - už 31887 rub.), o 1904 m. jau atitinkamai už 702164 (44425) rub.[19]. Apskritai 1900 m. Vilniaus gubernijoje buvusiose 338 valstybinėse degtinės parduotuvėse buvo parduota svaigalų už 4266101 rub., Kauno gubernijoje 271-oje - už 2875481 rub., Suvalkų gubernijoje 90 parduotuvių realizavo degtinės už 1311544 rublius[20]. Galima įtarti, kokį procentą pajamų, gaunamų iš valstybės degtinės prekybos, Finansų ministerija skyrė tiems pajuokos vertiems komitetams. Dėl 1905-1907 m. revoliucijos komitetų veiklos finansavimas, oficialiais duomenimis buvo sumažintas 25

[17]CVIAK, F. I-407, ap. 1, b. 27, l. 3-5.

[18]CVIAK, F. I-407, ap. 1, b. 2, l. 18.

[19]F. Bugailiškio atsiminimų rankraštis. - LTSR Mokslų Akademijos bibliotekos rankraščių skyrius (toliau MAB), F. 87-148, l. 46; Informaciją apie šį rankraštį suteike istorikas R. Miknys, už ką nuoširdžiai jam dėkojame.

[20]Статистика по казенной продаже питей за 1900 год. СРб., 1902, с. 60-61, 76-77, 93-95, 106.

procentais[21]. Kokią realią reikšmę Lietuvos blaivybės istorijoje galėjo turėti šios rusų valdžios pastangos, jei net pačioje imperijos širdyje, abiejose sostinėse, apie komitetą darbininkai buvo mažai girdėję? Pas mus, matyt, valdinės įstaigos blaivybei turėjo tiek pat mažai reikšmės, kiek ir rusifikacijai. Tuometinėje Lietuvių spaudoje, amžininkų atsiminimuose net nebuvo piktimamąsi šiomis institucijomis, tarsi jų visai nebūtų buvę. Štai kaip rašo J. Tumas-Vaišgantas apie oficiozinį blaivinimą: "Kas šiandien neskelbia blaivybės, nekovoja su alkoholiu? Mokyti gydytojai prirašė daugybę knygelių, kur kaip ant delno išdėjo visą alkoholio kenksmingumą žmogaus ir gyvulių kūnui; kaip spiritiniai gėrimai sudraiko ir išklibina visus nervus ir naikina protą. Visuomenės veikėjai, teisėjai tai patvirtino skaitmenimis nusidėjimų per girtybę. Eina daugybės tam tikrų blaivybės dalykams skelbti ir platinti laikraščių; kiti laikraščiai bent tam tikrus skyrius turis. Rusų vyriausybė neva panaikino karčiamas, skiria daug pinigų arbatinėms ir pasilinksminimo vietoms taisyti. Vyskupai rašo gromatas, kunigai nuolat šaukia iš sakyklų. Steigiama draugijos su daugybe skyrių. Platinama "literatūra". Ir ... girtybė ne tik nemažėja, bet ėmė duoti tokių vaisių, kaip: chuliganai-ištvirkėliai, su kuriais nei dvasiškiai, nei svietiškiai nebežino ką bedaryti. Blaivybės reikalas šią gadynę Rusijoje visai nesiseka, o kitur Europoje netiek sekasi, kad galėtų daug nusverti visuomenės ir politikos reikale."[22] Kokio nors kito pėdsako oficiozinė blaivinimo kampanija nepaliko ir liaudies sąmonėje. Vienintelė aplinkybė, kuri ryškėja skaitant "blaivybės valdininkų" ataskaitas, tai panašumas į bolševikinės, stalinistinės Rusijos liaudies kultūrinimo įstaigas. Ir "izba-čitalnia", ir kultūros namai su savotiškomis bedieviškomis ikonomis, ir didaktiniai paveikslėliai, ir kino salės - visa tai, su kuo pažįstamas ir dabartinis lietuvių kaimas, - tai carinės Rusijos imperijos palikimas.

Bet svarbiausias oficiozinio blaivinimo veiksnys buvo valdžios nenoras Lietuvoje dalintis su visuomene blaivinimo funkcijomis. Matyt, iki pat XX a. pradžios Rusijos valdžia neužmiršo M. Valančiaus

---

[21] 1909 m. Šiaulių Liaudies blaivybės globos komiteto posėdžių protokolai. - CVIAK, F. I-407, ap. 1, b. 30, l. 3.

[22] J. Tumo-Vaišganto pastabos // Valančius M. Pastabos pačiam sau, p. 174-175.

blaivybės brolijų veiklos, to judėjimo veržlumo ir katalikų bažnyčios autoriteto išaugimo. Tačiau blaivybės idėjos, sklindančios iš ambonų ir skelbiamos periodiniuose leidiniuose, plito liaudyje ir nesant legalių blaivybės draugijų. Galima netgi teigti, kad net maksimaliai suvaržyta lietuvių organizacinė veikla davė daugiau vaisių, negu visi iš valstybės iždo finansuojami Liaudies blaivybės globos komitetai. Tik atgavus spaudą ir paskelbus 1905 m. spalio manifestą, legalizavosi katalikiškosios organizacijos. 1908 m. balandžio 4 d. įkurta Lietuvių katalikų blaivybės draugija, kuriai 1913 m. priklausė 49968 nariai[23]. Tačiau net tuo metu krašto administracija nenorėjo paleisti iš savo rankų blaivybės reikalų kontrolės. Čia norėtųsi pasiremti neskelbtais F. Bugailiškio atsiminimais: "Savo keliu buvo noro įsitraukti į blaivybės sąjūdį prieš beįsigalinčią girtybę su jos skaudžiaus padariniais, - rašė žymusis žemaičių švietėjas. - Finansų ministro Vittės monopolijos įvedimas neva kovai su girtuoklybą, gi faktinai fisko interesais, tikrumoje greitai parodė savo rezultatus. Šiaulių vyriausiojo degtinės sandėlio duomenimis, degtinės vartojimas nepaprastai ėmė progresuoti, jo apyvartai kasmet didėjant (...). Dėl to iš dalies gal 1905 m. griaunant senąją tvarką, nepaprastai aršiai buvo naikinami monopoliai, ne tik juos uždarinėjant, bet ir išdaužant.

Blaivinimo akcija Šiauliuose tuo metu jau buvo pradėta kunigų iniciatyva. Bereikalingam paralelizmui išrauti mes, devyni blaivybės šalininkai varpiečiai (aš, A. Povylius, J. Grinius, A. Bružas, darbininkas Adomaitis, siuvėjas Urbietis ir kt.), norėdami tą sąjūdį paremti, įstojome į jau legalizuotą Lietuvių Katalikų Blaivybės draugijos Šiaulių skyrių, tačiau neilgai trukus gavome netikėtą siurprizą: nesilaikant įstatų taisyklių, be jokio formalaus pagrindo buvome iš draugijos narių pašalinti (...).

Buvo mėginta įregistruoti atskirą Lietuvių Blaivybės draugiją "Žaibas", tačiau Kauno gubernatorius jos neleido tais motyvais, kad esą iš jos pavadinimo (sprendžiant), ji būsianti lietuvių ir, kaip tokia stengsiasi gilinti tautinius priešingumus, tuo būdu kenksianti visuomenės rimčiai ir tvarkai (...) Patsai blaivybės reikalas buvo išsijudinęs iš savo vietos. Naujoji dūmos taryba nutarė rūpintis

---

[23] Lietuviškoji enciklopedija, t. 3. - K., 1935, p. 1368-1370.

sumažinti monopolių skaičių, degtinės tvirtumą, leisti valsčiams ir miesto dūmoms daryti nutarimus dėl monopolių ir aludžių uždarymo, steigti miesteliuose knygynus, ruošti paskaitas. Pasiūlyta, kad blaivybės draugijoms steigti nereikėtų leidimo ar bent užtektų pranešti apie jų įsikūrimą.

Tarp aludininkų įvyko įdomi tarpusavio sutartis. Negalėdami pakelti dažnų pabaudų už slaptą degtinės šinkavimą, 41 alinės sąvininkas (iš 43) pasiūlė net su tam tikru užstatu slaptai jos nebepardavinėti bei neduoti alaus slaptiems smuklininkams. Taip pat nutarta prašyti miesto dūmos, kad neleistų pardavinėti degtinės užvažiuojamuose namuose[24]. F. Bugailiškio liudijimas parodo vieną itin svarbią blaivybės raidos Lietuvoje aplinkybę: XIX a. viduryje ir antrojoje pusėje kova dėl įtakos valstiečiams daugiausia vyko tarp rusų administracijos ir katalikų bažnyčios. Liberaliąjai lietuvių inteligentijai rodė nepakantumą tiek vieni, tiek antri. Nuostabiausia, kad atsiminimų autoriaus išvardinti "devyni blaivybės šalininkai varpiečiai" toli gražu nebuvo karingi ateistai, net ne aktyviausi laisvamaniai. Tačiau jiems nebuvo leista dalyvauti Lietuvių katalikų blaivybės draugijos Šiaulių skyriaus veikloje. O "Žaibas" vėlgi netiko administracijai, labai nenoriai pasitraukiančiai iš pralaimėtos kovos dėl blaivybės lauko.

Apskritai verta patyrinėti 1905-1907 m. revoliucijos metu antimomopolinių akcijų, t.y. valdinių degtinės sandėlių ir parduotuvių, pogromų istoriją. Ar tai buvo tiesioginis blaivybės idėjų sklaidos darinys, ar dar kažkas kita? Vienareikšmiškai atsakyti į tokį klausimą nėra paprasta, tuolab, kad ir priežasčių būta visokių. Bandykime pastudijuoti publikuotus revoliucinių įvykių Lietuvoje dokumentus, taip pat solidžią istoriko A. Tylos monografiją "1905 metų revoliucija Lietuvos kaime". Monopolius pradėta užpuldinėti 1905 m. pavasarį, o vasarą kai kuriose vietose tai buvo gana plačiai daroma. Anot A. Tylos, Kauno gubernijoje per rugpjūčio mėnesį užpulti 23 monopoliai[25]. Tai padarė ginkluotų valstiečių grupės. Degtinės indai daugiausia buvo sudaužomi, kasose esantys pinigai paimami.

[24] F. Bugailiškio atsiminimai. - MAB, F. 87-148, l. 47.

[25] Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. V., 1968, p. 145.

Konfiskuojant pinigus, paprastai monopolių knygose buvo pažymima, kad nurodytą sumą paėmė socialdemokratai. Tačiau tuo pačiu metu pasitaikydavo, kad socialdemokratų vardu prisidengdavo nieko bendro su šia partija neturintys asmenys, paprasčiausi plėšikai. 1905 m. paskutiniaisiais mėnesiais valstiečiai priimdavo nutarimus uždaryti monopolius ir nutraukti svaigalų prekybą. Tokiais atvejais indai su degtine nebuvo daužomi. Iš viso Kauno gubernijoje nuo 1905 m. vasaros iki 1906 m. sausio mėnesio buvo nusiaubti arba uždaryti 88 monopoliai, arba 43 procentai visų vaikusių apskrityse, o iždui padaryti nuostoliai siekė 56,8 tūkst. rublių[26]. Čia itin svarbu pažymėti, jog liaudis ne visuomet suprato tikrąją valstybinių parduotuvių daužymo reikšmę. Pasitaikydavo, jog užpuolimų metu degtinė nebuvo sunaikinama, o paprasčiausiai išgrobstoma. Nors socialdemokratinėje spaudoje tokie veiksmai buvo smerkiami[27], tačiau tai iš dalies rodo, jog neretai siekimas pakenkti rusų valdžiai buvo svarbiausia parduotuvių naikinimo priežastis. Blaivybės motyvas liko antroje vietoje. Išties judėjimas prieš monopolius, kaip ir Didžiąjame Vilniaus seime skatintas valstybinių mokesčių boikotas, vyrausybei buvo labai žalingi dalykai. Netgi pagal valdžios aplinkraščius tokie nusikaltimai buvo traktuojami kaip politiniai, valstybiniai nusikaltimai[28]. Vyriausybė netgi buvo priversta sudaryti specialius parduotuvių sargybos padalinius. Valstiečiai, net revoliucijai atslūgus, nebeįstengdami kitokiomis priemonėmis spirtis valstybiniams monopoliams, naudojo pasyvias veiklos formas. Štai "Keturvalakių ir Gražiškių kaimuose, Vilkaviškio apskrityje, vietiniai gyventojai, revoliucionierių grasinimų paveikti, atsisako parduoti maisto atsargas karčemų sargybos valdininkams, komandiruotėms valstybinių karčemų, esančių tuose kaimuose /apsaugai/. Marijampolės, Kalvarijos ir Vladislavovo apskrityse gyventojai dvigubai pakėlė maisto produktų kainas tiems patiems karčemų apsaugos valdininkams. Esant šitaip

---

[26]Ten pat, p. 145-146.

[27]Ten pat.

[28]Ten pat.

apsunkintoms sąlygoms apsaugos valdininkai turi vykti į miestus apsipirkti..."[29].

1905 m. revoliucijos įvykiai tyrinėtojui neretai atsiskleidžia kiek netikėtais rakursais. Štai degtinės monopolių daužymas labai kontrastuoja su tuo pačiu metu policijos vykdomomis degtindarių - nelegalių gamintojų ir prekiautojų - gaudynėmis. Įsimenantis vienas pavyzdys: jau porevoliuciniais metais policija surado Videniškių miestelyje slaptai degtinę pardavinėjantį žmogelį; turgaus dieną susirinkę valstiečiai puolė uriadniką ir tris policininkus, sulaikiusius nusikaltėlį. Policininkai buvo sumušti, o atidengus ugnį į minią, liko gulėti trys nukauti valstiečiai...[30].

Kiek visos šios revoliucinės priemonės ir valstybinių monopolių pogromai atspindi pačios liaudies nuotaikas, požiūrį į girtavimą ir blaivybę apskritai? Ar neapykanta Rusijos valdžiai buvo didesnė už neapykantą girtuoklystei, ar atvirkščiai? Atsakymas, matyt, galėtų būti tik kompromisinis. Bet svarbiausias šių pastabų tikslas truputėlį kitoks: parodyti, kokios apgailėtinos valstybės monopolizuoto, oficiozinio blaivinimo galimybės, ir atskleisti visą demagoginį, savanaudišką Rusijos imperijos valdžios politikos pobūdį šiame bare. Tolimesnė lietuvių tautos blaivumo - pačia plačiausia prasme - perespektyva priklausė ne nuo valdžios įgeidžių, o nuo tos valdžios kracho. Laisvė ir blaivi būtis - gretimybės.

---

[29] 1906.X.23. akcizo valdininko raštas l.e. Suvalkų gubernatoriaus pareigas. - Революция 1905-1907 гг. в Литве. Документы и материалы. Вильнюс, 1961, с. 418-419.

[30] Lietuvos valstiečių judėjimas 1861-1914 metais. - V., 1975, p. 316.

# Vietoj išvadų

Blaivybės idėjų atsiradimas Lietuvoje, jų plėtra ir vystymasis per praėjusį, XIX amžių išgyveno kelias stadijas, kurių kiekviena įspaudė mūsų istoriniame kelyje savus pėdsakus, vienaip ar kitaip klostė lietuviams būdingą požiūrį į alkoholinių gėrimų vartojimą, į blaivinimo būdus. Pirmoji stadija aprėpia amžiaus pradžios įvykius, Vilniaus universiteto klestėjimo metus, paties didžiausio lietuvių kultūrinės veiklos pakilimo ir organizacinės struktūros formavimosi laikotarpį. Šiuo metu radosi mokslinis girtavimo nešamų blogybių, patį girtavimą nešančių reiškinių, taip pat blaivybės privalumų suvokimas, akademinėje ir intelektualinėje Lietuvos visuomenėje pamažu įsiviešpatavo nepakantumas stingdančiam dvasią hedonistiniam gyvenimo būdui, pradėta siekti A. Mickevičiaus "Odės jaunystei" deklaruojamų romantizmo šviesiausių idealų, aukštinančių emancipuotą, laisvą ir tautos labui pasiaukojančią asmenybę. Tuo pačiu metu buvo publikuojami pampfletai, straipsniai nukreipti prieš girtavimą, propaguojantys blaivybę. Bet iškilmingiausias šio laikotarpio blaivybės idėjų pasireiškimas - tai daktaro J. Šimkevičiaus "Veikalas apie girtavimą". Jame gilios istorinės refleksijos dėka pavyko suformuluoti svarbiausius mokslinine pasaulėžiūra ir švietėjiška nuotaika paremtus blaivinimo principus, kurie vėlesniais dešimtmečiais buvo įgyvendinti.

Turėjo praeiti daugiau kaip trisdešimt metų, kad realizuotųsi šviesiausi amžiaus pradžios lietuvių inteligentijos siekimai, kadangi XIX a. pirmąjame trečdalyje nebuvo sąlygų masiniam judėjimui: feodaliniai pančiai, varžę valstiečių savimonės augimą, gili socialinių-ekonominių santykių krizė - visa tai stabdė blaivybės idėjų plitimą. Tik XIX a. viduryje, pradėjus rengtis naikinti baudžiavą ir vykdyti valstiečių reformą, dėl katalikų dvasininkijos organizacinės veiklos į antialkoholinį judėjimą įsiliejo liaudies masių troškimas šviesesnio gyvenimo. Rusijos vyriausybės stovykloje požiūris į šį valstiečių blaivybės siekimą buvo dvejopas: reakcinė, siekianti konservuoti feodalizmą dvarininkijos interesų gynėja - senoji biurokratija, daugiausia susijusi su Rusijos imperijos finansų sistema, pasisakė už ypač represingas priemones Žemaičių (Telšių) vyskupijoje išplitusių blaivybės brolijų ir paties vyskupo M. Valančiaus atžvilgiu. Tačiau

radikaliau nusiteikę sluoksniai, siekę pasukti Rusijos biurokratinės mašinos vairą naujų, buržuazinių reformų link, manė, kad M. Valančiaus organizuotas judėjimas yra ne tik nekenskmingas, bet tuo metu net naudingas: šis žemaičių valstiečių judėjimas buvo svarbus politinis argumentas įrodinėjant, kad būtina pakeisti propinaciją ir degtinės gamybos apmokestinimo sistemą. Kai 1863 m. sausio mėnesio 1 d. įsigaliojo naujas akcizmo įstatymas, blaivybės brolijos, vadovaujamos katalikų bažnyčios, tapo valdžiai nebereikalingos ir jų likimas buvo iš anksto nuspręstas. Todėl sukilimas, kilęs Lietuvoje 1863 m., iš esmės buvo tik pretekstas apkaltinti brolijas politiniu veiksmu ir 1864 m. M. Muravjovo įsakymu jas uždaryti. Čia svarbu pažymėti, kad tas pats M. Muravjovas, 1860 m. būdamas Valstybės turtų ministru, gynė blaivybės brolijas ir M. Valančių specialiame vyriausybės posėdyje.

Po sukilimo nuslopinimo Lietuvoje prasidėjęs prievartinės rusifikacijos politinis kursas negalėjo nepaveikti ir politikos blaivybės atžvilgiu. Rusijos valdžia siekė savo rankose sutelkti bet kokias organizuoto kultūrinės, šviečiamosios (ir tuo labiau politinės) veiklos vadžias. Svarbiausia institucija, trukdžiusi totaliai realizuoti tą valdžios monopolį, buvo katalikų bažnyčia, kurios įtaka liaudžiai po 1861 m. reformos ir dėl masinio blaivybės judėjimo nepaprastai išaugo. Kad bent kiek sumažintų šią katalikų dvasininkijos įtaką krašte, Rusijos imperijos vyriausybė stengėsi pati perimti organizuoto blaivinimo funkcijas. XIX a. pabaigoje sukurtas oficialus blaivinimo institucijų tinklas. Apskrityse ėmė veikti vadinamieji "Liaudies blaivybės globos komitetai", kurie rūpinosi propaganda, steigė arbatines ir bibliotekas liaudžiai. Tačiau po išoriškai filantropiniais siekimais slėpėsi tolimi kolonijinės Rusijos politikos tikslai. Bibliotekėlėse buvo galima paskaityti rusiškai arba kirilica atspausdintų leidinių, o blaivinimas buvo susietas su rusifikacijos užmačiomis. Be to, amžiaus pabaigoje įvedus valstybinį svaigalų pardavimo monopolį, tokių komitetų tikslas buvo reguliuoti gamybos ir apyvartos nesklandumus, galimas deformacijas. Tačiau 1905-1907 m. revoliucijos metu Lietuvoje prasidėjęs agresyvus ir stichinis blaivybės judėjimas nenusirito "Liaudies blaivybės globos komitetų" tiestais keliais. Buvo daužomos svaigalų gamybos ir pardavimo įstaigos - "monopoliai", o blaivybės

**idėjos atgimė kartu su lietuvių tautos siekimais nepriklausomo politinio ir kultūrinio būvio.**

## Soberness in Lithuania in the 19th century
by Egidijus Aleksandravičius


### Summary

The appearance of soberness ideas in Lithuania and their development underwent several stages during the 19th century. Every stage has left its traces in our history, in one or another way, has formed the attitude characteristic of Lithuanians towards strong drinks and the ways of sobering. The first stage embraces the events that took place early in the 19th century, the years of the flourishing of Vilnius university, the period of upsurge of the Lithuanian cultural activities and the formation of organizing structure. At that time a scientific approach to the evils drunkenness bring, the circumstances simulating drunkenness and the advantages of soberness appeared. In the academic and intellectual society of Lithuania the intolerance to the hedonistic way of life was developing. The romantic ideals declared by A. Mickevičius in "Ode to youth" which praised emancipated, free and ready to sacrifice himself for the sake of his nation individual became popular. At the same time pamphlets, articles condemning drunkenness and popularizing soberness were being published. The most distinguish manifestation of soberness ideas of that time was "Work on drunkenness" by J. Šimkevičius. Owing to deep historical reflection J. Šimkevičius successeded to formulate the main principles of soberness based on scientific world outlook and enlightenment sentiments. Those principles were brought to life during later decades.

More than thirty years had to pass that the brightest ideas of the Lithuanian intellectuals of the early 19th century would be realized. In the first of the Century there were no conditions for the mass movement: feudal bandages limiting the rise of peasants' consciousness, deep crises of social-economic relations kindred the spreading of soberness ideas. Only in the middle of the 19th century when the emancipation and peasants reform was being prepared, owing to Catholic priests organizing activity. The antialcoholic movement was supplemented by peoples' desire for brighter life.

The attitude of the Russian government towards peasants' striving for soberness was double: reactionary, seeking to preserve

feudalism which protected landlords interests the old bureaucracy most of all concerned with the financial system of the Russian empire stood for the most repressing measures against the soberness fraternities that were widespread in the Žemaičiai (Telšiai) diocese and against the bishop M. Valančius - himself. More radical layers desiring to turn the Russian bureaucratic machine to the path of bourgeois reforms considered the movement organized by the M. Valančius not only unharmful but even useful at that time. This žemaičiai peasants' movement served as an important political argument demonstrating the necessity of altering propination and taxation system for spirits production. On January 1, 1863 when a new accise law had come into force soberness fraternities under the leadership of the Catholic Church became unwanted and their future was predestined. That is why the uprising of 1863 in Lithuania was a pretext to charge the fraternities with political actions and to close down them in 1864 by M. Muravjov's order. Here it is important to note that the same M. Muravjov in 1860 being the minister of State wealth protected soberness fraternities and M. Valančius in a special session of the government.

After the uprising had been suppressed the political course of forced russification influenced the attitude towards soberness as well Russian authorities sought to concentrate all kinds of organized cultural, educational (all the more political) activities in their hands. The main institution hindering to realize totally the monopoly of power was the Catholic Church, the influence of which greatly increased after the reform of 1861 for the mass movement for soberness. To decrease the influence of Catholic priests at least at some extent, the government of Russian empire attempted to take over the functions of organized soberness. At the end of the 19th century an official network of soberness institutions was created. In districts the so called "People's soberness wardship committees" started to function. They supplied propaganda, established tea-rooms and libraries for people. However, the outward philanthropic aims concealed far-reaching goals of colonial Russia's policy. The libraries supplied only Russian in kirilica printed books, soberness was connected with russification. Besides, at the end of the century after the state monopoly of spirits sale had been established, the aims of

such committees were to regulate production and circulation difficulties, possible deformations. However, the aggressive and spontaneous movement for soberness which had started during the revolution of 1905-1907 in Lithuania, did not follow the ways directed by "People's soberness wardship committees". People used to break spirits producing and selling interprises - "monopolies". The ideas of soberness were reborn along with the striving of the Lithuanian nation for political and cultural independence.

Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 2:
Aleksandravičius E. Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje.

Leidinys Nr. 6. Formatas 60x84/16. Popierius ofsetinis Nr. 1. Pasirašyta spausdinti 1991.03.04. 8 sąl. sp. l. Spausdinta rotoprintu. Tiražas 3000 egz. Užsakymas Nr. 11.
Kain [redacted]

Akcinė bendrovė "Sietynas"
Vilnius, Sirvydo 6

Spausdino Lietuvos MA biblioteka, 232600, Vilnius, Žygimantų 2/8